רפאל חיים הכהן

אבנים בחומה

פרשת חייו של רפאל חיים הכהן חשובה כשל־עצמה ואף גם לתולדות יהודי פרס בירושלים. מתחילה הפרשה באביו מולא אהרן הכהן הרא־שון לעורר עלייה גדולה מיהודי פרס לא״י — במיוחד לירושלים — עוד בשנת תר״ן.

הספר ״אבנים בחומה״ הוא ספר נכבד מצד אחד לתולדות היהודים בפרס, לדרך העלייה, ומצד שני גם לתולדות יהדות פרס בארץ, וב־יחוד בירושלים; סבלנותם והתבססותם. כאן יש לנו בענין זה מקור ראשון.

פרקים ממקור ראשון הם בנין הישוב היהודי ליד שער שכם ושלובו של היהודי הפרסי בתוך חיי הישוב היהודי המתחדש עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בתרס״ג. וכאלה הם הפרקים על כבוש ירושלים, הגדוד העברי, מרכז בעלי מלאכה, יסוד האוניברסיטה, הלואה וחסכון, ועד העיר בירושלים ועד הרברט סמואל הנציב הראשון בא״י ו״קרן הגאולה״, בתר״פ. בזכ־רונותיו מוצאים אנחנו, אגב אורחא, כשהוא מסיח לפי תומו בענינים אשכנזים ״תיקונים״ בהיסטוריה.

השפה בספר שלפנינו ״אבנים בחומה״, דוגמה חיה היא ללשון העברית שנתחדשה ונתפתלה בהבעה למיום החל ״התחדשות השפה״ בימי נעוריו של רפאל חיים הכהן, ועד ימיו האח־רונים.

פרופ׳ יוסף יואל ריבלין

רפאל חיים הכהן

אבנים בחומה

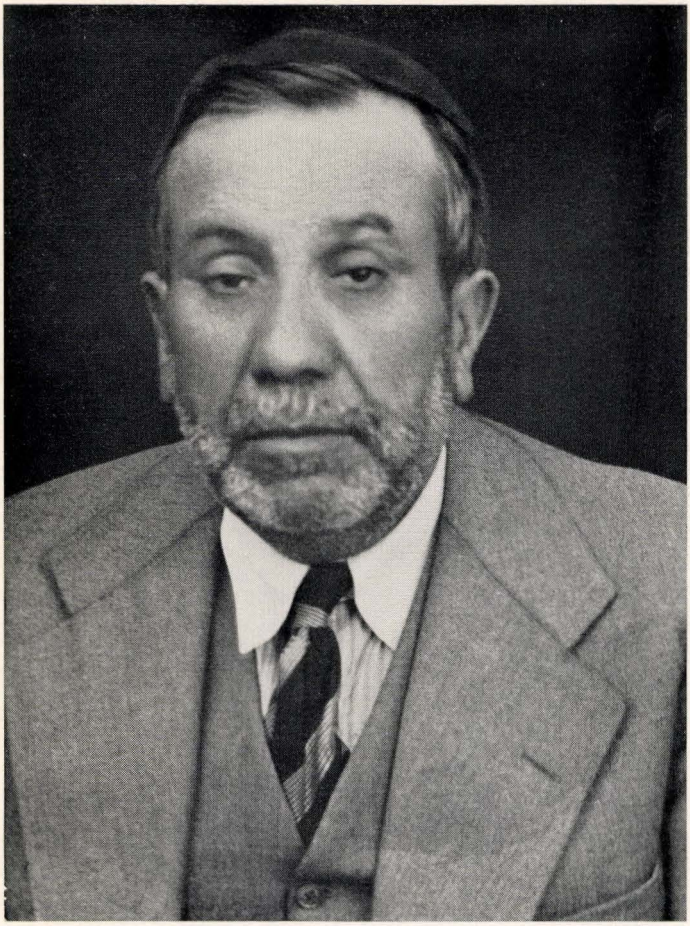
Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצאת דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ
ירושלים תש"ל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

©
כל הזכויות שמורות
דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים
מיצבו בנו משה ז"ל

רפאל חיים הכהן / אבנים בחומה

המחבר, רפאל חיים הכהן ז"ל

פרקי הספר

הקדמה . . . . . ז
פתיחה . . . . . ח
תולדותי 1
בדרכים 7
בדרך הים 16
התנחלות 23
תולדות היהודים בפרס 44
פקודת הגירוש 52
בית הכנסת הראשון 56
אל קברות הצדיקים 59
בצל קורתנו 85
באַמת הבנין 89
הכנסיה הראשונה לא״י 113
לביתי 121
על משמר זכויותינו 126
המלחמה העולמית הראשונה 141
כבוש ירושלים 164
הגדוד העברי 169
אבני תשתית 171
עם הספר 181

בהביאנו לדפוס את ספרו הנוכחי של אבינו ז"ל, מצאנו בכתב־היד חמש מחברות. שתיים מהן — "זכרונותי ותולדותי" ושלוש — "קורות עדת יהודי פרס בירושלים". עוד בתחילת המחברת הראשונה מציין המחבר עצמו: "בבואי לכתוב בקיצור קורות עדת יהודי פרס בירושלים, מחויב אני להודיע, שרוב הדברים הנאמרים כאן נכללו ביניהם הרבה מאורעות מחיי הפרטיים, מפני שרוב הדברים והפעולות שנעשו על־ידי היו בעד העדה והיו כרוכים באמצעות חיי הפרטיים".

ואכן, מצאנו קושי להביא את כתב־היד בשתי יחידות נפרדות. כי מאורעות רבים נזכרו בשני החלקים, והיה עלינו איפוא לאחד את שני החיבורים ליחידה אחת. כי זו היתה דרכו של אבא ז"ל: הוא לא הפריד בין הזמן שהקדיש ל"חיים הפרטיים" ול"חיי הכלל". כל חייו היו קודש לכלל.

*

קשים היו צעדיהם של ראשוני העולים והמתיישבים בארץ, עוד בטרם היו עליות למספריהן הסידוריים. רצינו, כי בנינו ובני בנינו הבאים אחרינו יקראו את הדברים מפי ראשונים, וילמדו לדעת את המאמצים והקרבנות, שהביאו הראשונים עד הגיענו הלום, וכי העושים בימי "בראשית" בארץ הזאת — הם הם שהכשירו את הקרקע והניחו את היסוד ואת התשתית, שעליהם יכלו לעמוד העליות שבאו אחריהם, ולאחריהן התנועה הציונית, ולאחריה המדינה עצמה. ילמדו בנינו להכיר ולהוקיר זאת, וידעו לשמור על המורשת שהונחלה להם.

*

אף כי סידרנו את הפרקים לפי הסדר והעניין המוקדם והמאוחר, השתדלנו להביא את הדברים בלשונם וסגנונם. נוסף להערות המסומנות בכוכב אחד, שהן של אבא, ראינו לנכון להוסיף מספר הערות שסומנו בשני כוכבים — להאיר ראשי־תיבות וענייניים, שמפאת ריחוק הזמן דורשים הבהרה.

ייתכן שאגב הבאת הדברים לדפוס השמטנו קטע זה או אחר מכתב־היד. אם פגענו בכך בשלמות הספר ובענייניו, הרי עם אבינו המחילה, ועם הקורא — הסליחה.

דברי פתיחה

מאת

רחל ינאית בן־צבי

משחר ילדותי מתנגן בי הפזמון העממי מלא תוגה על עלית יהודי לארץ־ישראל — —

"על אם הדרך עומד לו עץ
וזרועותיו כפופות
נוסע יהודי לארץ ישראל
ועיניו דומעות" (תרגום מאידיש)

"שטייט א בוים ביי דעם טייך
— צווייגען איינגעבויגן
פורט א ייד אין ארץ ישראל
מיט פארווויינטע אויגן")

אם היו נוסעים עולים בחבורות ואם רק יחידים, לא פסק בלב הרבים החלום לעלות לארץ ישראל. תססה בנפש היהודי הכמיהה לעליה כמו בעיירה היהודית באוקראינה, בעיירה היהודית מפרס — בכל עיירות ישראל ברחבי תפוצות הגולה.

*

לפנינו כתב־יד של ר׳ רפאל חיים הכהן על עלית הוריו ובני ביתם לארץ־ישראל, מסוף המאה התשע־עשרה. עוד לא פרעות, עוד לא פוגרומים, רק גזרות ורדיפות בכל משכנות היהודים. אך לא משום הלחץ מבחוץ בלבד, לא רק מתוך מצוקת המצב והשנאה שאפפה בכל את היהודים, כי אם מתוך שאיפה נעלה שקיננה בלב פנימה אצל בני עמנו מאז חורבן הבית, מאז הוגלו מארץ המולדת — התשוקה להיגאל ולעלות לארץ ישראל, היא שהניעה את היהודים לעשות כל מאמץ לעלות.

מתפעם לבי בקוראי את דבריו התמימים, זכרונותיו של ר׳ רפאל כהן על עלית משפחתו והוא עודנו נער בשנת 1890. שנים מעטות אחריו עליתי אף אני (ב־1908) לירושלים וזכיתי עם חברי יצחק בן־צבי להכיר באותה השנה בירושלים את אחינו עולי פרס ובראשם רפאל כהן.

בזכרונותיו הוא מספר: ״באחד הימים באו אלי הביתה בשכונת זכרון־טוביה, שני צעירים יצחק בן־צבי ורחל ינאית, בקשו לשמוע פרטים על חיי העדה של עולי פרס. תוך כדי שיחה סיפרתי להם על המצב הרוחני הירוד בעדה, שלא יודעים עדיין לדבר עברית (והוא כבר מילדותו שלט בשפה). בו במקום התנדבו השניים לתת שעורי־ערב לעברית למבוגרים. הכרזנו על כך בבתי־הכנסת וארגנו שעורים — בן־צבי לימד את הבחורים ורחל את הבנות בעזרת הנשים. היה זה מחזה נהדר לראות את אנשי העדה שלנו, גברים ונשים עם תינוקות בזרועותיהן יושבים ולומדים את השפה העברית״.

*

זכרונותיו של החכם רפאל כהן הנם פרק מופלא על עליה לארץ. זוהי כעין אפופיאה האופיינית לא רק לבן העיירה הפרסית — שיראז, כי אם לבני אוקראינה ליטא ופולין. הפלא ופלא איך השתמרו עדות ישראל, הקהילות הקטנות והגדולות מבלי שיהיה קשר קרוב ביניהן, בארצות המרוחקות זו מזו, הזרות בלשונן, ואותו ההווי היהודי, אותה הרוח של חג ומועד, אותה התודעה היהודית הטבעית ואותה השאיפה העמוקה לעלות לארץ האבות. ובעולמנו היהודי אז טרם קמו ״חובבי־ציון״ והתנועה הציונית, אך רגש חיבת־ציון איחד את אחינו בכל תפוצותיהם.

בפרק זכרונותיו ״תולדותי״, מופיעה לעינינו משפחה עממית בעיירה שיראז בפרס. אבי המשפחה הקדים לבקר בארץ ישראל והדליק בלב הרבים בעיירתו את זיק החיבה לעליה לארץ האבות. וקמות משפחות יהודיות, ביחידות ובצוותא, ללא כל עזרה צבורית, ללא כל הדרכה, ללא כל הכנה לצפוי להם בדרך ועושים את דרכם שבועות וחדשים, לעתים בחוסר כל, צפויים לסכנות של שודדים ורוצחים ואך האמונה

מעודדת ומחזקת את לבם, שבעזרת השם יגיעו אחרי תלאות ויסורים למחוז חפצם — מי לצפת, מי לירושלים, כי כל שאיפתם היא לארבע ערי הקודש בארץ ישראל.

מרתק ומלבב כל פרק ופרק. אתה מתלווה אל אחינו העולים, חי אתם את יסוריהם בדרכים ומתפעל מהאמונה שעמדה להם בדרך התלאות מלאת הסכנות עד שמגיעים סוף סוף לארץ־ישראל.

הירידה אל חוף יפו הזכירה לי את ירידתי אני (כעבור שנים מספר) ומתמלא הלב רגש של רחמים וגאוה לאחינו, איך עמדו באומץ בכל היסורים ומה רב היה רגש האושר כאשר סוף סוף עמדו רגליהם על חוף יפו. ומאלף הקטע שאמרו להגיע לעיר הקודש צפת ונאלצו לנסוע לירושלים משום שבשכם ירד להם שלג (בימי חנוכה) והיה הכרח להחליף את כוון הנסיעה ובמקום לנסוע צפונה ירדו דרומה — לירושלים.

*

יישר כוחם של בני משפחת רפאל חיים הכהן, שמאפשרים לקורא להתיחד עם פרשת העליה של הוריהם לארץ ישראל דוקא בימינו אלה שהעליה לעומת אותה תקופה נראית כקפיצת הדרך — לא חודשים, לא שבועות ארוכים, לא הרפתקאות וסכנה, כי אם פשוט לעלות לאניה או למטוס ובמקום לסמוך רק על נסים ועל רחמי שמים יכולים להעזר בעליה ובקליטה ע״י כוחות מאורגנים אם של התנועה הציונית ואם של מדינת ישראל... אולי תשמש פרשת עליה שהינה בחזקת עלילת גבורה, דוגמא למהססים לעלות, לאלה שמתקשים להפרד מסיר הבשר — ולדאבון לבנו אין עוד הכמיהה לארץ האבות חיה בלבם כמו שהיו דבוקים בה אחינו שעלו אז, על אף הכל!

הייתי אומרת לידידי במשפחת כהן להפיץ ברבים את כתב היד של אביהם, אף לתרגמו לשפות שונות. וכבר אמרתי, מרתקים הדברים ומהנים את הקורא ועלולים לשמש דוגמא לעליה.

*

כאמור, נפגשנו עם רפאל חיים הכהן, אני ואישי הנשיא המנוח יצחק בן־צבי, בראשית דרכנו בירושלים, ושמרנו אתו יחסי ידידות

כל השנים, עת עבד כפועל בדפוס לונץ הוא ואחיו בנימין (אבי אהרון חיים כהן) ועת הצליח להקים דפוס בפני עצמו (1913) אשר בניו הטיבו לפתח בירושלים. בכל שנות חייו בירושלים שמרנו על קשר ידידותי עם המחבר, וכאשר הגיע אישי לכס הנשיאות וערכנו כנוסי שבטי־ישראל היו אחינו הפרסים ראשונים לשבטים לפתוח את הכ־נסים. החכם רפאל כהן הוא שהרצה בכנס בבית־הנשיא על "שאהין תורה". רבות שמענו ממנו לפני כן על התלמיד־חכם שאהין אשר תרגם לשפה הפרסית ובחרוזים את התורה בתוספת מדרשים וצרף גם אגדות־עם, ומר רפאל כהן חזר ויצק את תרגומו ואת חרוזיו של "שאהין תורה" לשפתנו העברית.

ממנו תמיד שמענו על תולדות יהדות פרס. בן־צבי היה מתפעל מדבריו ולא פסק לחקור אותו, ותמיד ביקש ממנו להעלות את דבריו בכתב.

עד סוף ימיו היו השניים נפגשים בבית־הנשיא ומרבים שיחה על דברי תורה. אהבתי להתלוות אליהם בפגישותיהם. היינו נזכרים תמיד בראשית ימינו בירושלים כאשר טיפל בן־צבי בארגון פועלי־הדפוס, ומבקרים היינו תכופות בשכונת זכרון־טוביה ברחוב שילה בביתו של רפאל כהן — הן הוא היה בין ראשוני המשתכנים, פה הקים את משפחתו ברוכת הילדים וחינך את בניו לתורה ולעבודה. ועל ידו באנו בקשרי ידידות עם רבים מאחינו בשכונה זו ובשכונות הסמוכות.

יהיה ספר זה נר לנשמתו.

ՀԵՂԻՆԱԿԸ ՀԱՅՐԵՆ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՂԻՑ Ի՞ՆՉ

תולדותי

נולדתי לא״א * הרה״ג כמוהר״ר ** אהרן בכה״ר משה הכהן, ולאדונתי מרת כאנום בת להר״ר יצחק הכהן ז״ל, ביום הששי כ״ב לח׳ כסלו שנת תרמ״ד לפ״ק (1883), בעי״ת שיראז פרס. שמעתי מפי אמא ז״ל, כי שעה שנולדתי, וביחוד ביום הברית, היתה להם שמחה כפולה, מפני שלפני נולד להם בן שנקטף באבו, ולכן קראו את שמי מאיר על שם ר׳ מאיר בעל הנס — שנעשה להם נס ונולד להם בן.

ביום הברית, ה׳ דחנוכה, הוזמנו רבני וגדולי העיר, אף על פי שהיה זה ביום הששי; והיה גשם גדול וקור חזק, בכל זאת ערכו סעודת־ברית כדת וכחוק. אכלו ושתו כיד המלך ולא חסר דבר.

בהיותי בן שלוש הכניסוני לתלמוד תורה אצל הרב מו׳ אגאי שר־שלום זצ״ל, שהיה מלמד תינוקות והתחיל ללמדני את הא״ב, כמנהג אותו הזמן, עד שהגעתי להכיר גם את הניקוד ואחרי זמן־מה לחבר את האותיות ולהתחיל לקרוא את התפילה והברכות.

מן התלמוד־תורה עברתי, אל הרב רבי יצחק כליפא. מדי יום ביומו, אחרי סיום התפילה, למדנו תנ״ך עם פירוש רש״י וביאור בשפת פרס יחד עם הרבה אנשים. כמו כן נכנסתי ללמוד אצל דודי, אחי־אמי, הרב מו׳ דוד בן מו׳ יצחק חקאק. את לימודי אתו עשיתי בחדר עבודתו[1] רוב לימודי למדתי אצלו — קריאת התורה והטעמים, משניות, דינים והלכות וכו׳.

בשנת תרמ״ו (1885) נסע מר אבי ז״ל מפרס וישם את פניו לבוא לארץ ישראל ולבקר את ״ארבע ארצות״*** ולבדוק את האפשרות לעלות ארצה יחד עם משפחתו. בבואו לעיה״ק צפת בקשו אותו לקבל עליו להיות

* אדוני אבי. ** כבוד מורי ורבי הרב רבי. *** ירושלים, חברון צפת וטבריה.

1. מו׳ דוד, שהיה לוטש אבנים טובות ומרגליות, היה תלמיד חכם מובהק ובקי מאוד בפירושי חז״ל ובש״ס וכו׳ והוא גם דרשן גדול.

שד״ר* לערי בוכרה רוסיה ופולין, וכמו כן לערי קווקז ולערי גורג׳יסטאן. הוא קיבל על עצמו את העבודה הגדולה והקדושה הזאת לטובת עניי אה״ק. אחרי זמן רב הגיע לעי״ת** קרסובאזאר, שם נפגש עם הרה״ג וכו׳ כמוהר״ר רבי חזקיה מדיני זצ״ל, בעל מחבר ספר ״שדה חמד״, שהיה אז רב בעיר הנ״ל ונהיו לידידים ואהובים. ידידות זו נמשכה גם לאחר עלותו של הרב הנ״ל לאה״ק.

באותם הימים, בהיותו בקרסובאזאר, חלה מר אבי ז״ל במחלה קשה מאד והוכנס לבית החולים במצב קשה. והנה התגברה המחלה עליו מאוד וכאשר חשבו, שאין שום תקוה לחייו הודיעו על כך להרה״ג חז״מ*** זצ״ל שמצבו של מר אבי מסוכן ואין כל תקווה לחייו. כששמע הרב דברי הרופאים שלח טלגרמה לעה״ק צפת ת״ו. בדרך, השתבש התוכן של הטלגרמה לזה שמר אבי נפטר. רבני צפת בקבלם את הטלגרמה, שלחו טלגרמה לרבני שיראז (פרס) שהרב אהרן הכהן נפטר בעיר קראסובאזאר. בהגיע הידיעה לשיראז הספידו הספדים ודרשו דרשות בבתי כנסיות, כנהוג בכל ערי פרס. וכל המשפחה והילדים התאבלו שנה תמימה באמירת קדיש, בלימודים ותפילות בכל שבת ושבת [1].

אולם בינתיים, נשתנה מצבו של החולה לטובה, ואחרי זמן־מה יצא מבית החולים בריא. אז סיפרו לו את אשר עבר עליו ואת ענין הטלגרמה שנשלחה לעיה״ק צפת. למשמע זאת, בא מר אבי אל הרה״ג חז״מ ז״ל להיוועץ בו מה לעשות בדבר השליחות. הוחלט, שכל הכסף שהיה אתו ושנאסף בשליחות וכן שטר השליחות, לשלוח לעיה״ק צפת, וכן לשלוח טלגרמה נוספת לצפת שהשד״ר חי ובריא. רבני צפת מיהרו להודיע על כך לפרס, כדי שנשותיו [2] לא תינשאנה לאחרים.

כעבור חודשים אחדים נתקבל מכתב, בכתב ידו של א״א, ובו הוא

* שליח דרבנן. ** עיר ה׳ תבנה *** חזקיה מדיני

1. מנהג יהודי פרס, מסדרים ״לימודים״ משך שנה תמימה בכל שבת ושבת לפי סדר מיוחד בקריאת תנ״ך ומשניות. אף מתפללים בבית בכל מוצאי שבת וכמו כן עורכים ״לימוד״ בכל ערב ראש חדש וכן בט״ו בשבט ובליל חג השבועות והושענא־רבא לעילוי נשמתו של הנפטר.

2. אדוני אבי ז״ל היו לו שתי נשים, הראשונה היתה בת דודתו שנשא לו לאשה ושהה אתה עשר שנים ולא ילדה לו בנים. אחרי עשר שנים, בהסכמתה, נשא לו

מודיע כי בזמן הקרוב יגיע לטהראן, בירת פרס. כפי שסיפרו במשפחתנו, אין לתאר את השמחה והששון בקהילה היהודית בהגיע המכתב הזה לעי״ת שיראז. כל בני העיר התפלאו על הנס הגדול הזה שעשה הקב״ה, והיו מברכים ״ברוך מחיה המתים״. בחודש אייר תרמ״ט הגיע מכתב המודיע שמ״א כבר הגיע לטהראן ומבקש מהמשפחה לפגשו באספאהן ולהשתטח יחד אתו על מקום מערת שרח בת אשר[1].

תוך ימים אחדים הכינו את כל הדברים הצריכים לנסיעה ושכרו מחמר מושלמי עם חמשה פרדים. מר דודי מו׳ יאודה כהן, אחיו של א״א, נסע ללוות אותנו ולהשגיח עלינו בדרך, וכן לראות את פני אחיו הקם לתחיה. בימים ההם לא היו הדרכים בערי פרס מסודרים, ולא היו עגלות ואוטובוסים, אלא רכבו על סוסים ופרדים בשיירה גדולה, מעיר לעיר ומכפר לכפר, עם שומרים, מפני שבכל הדרכים היו מצויים שודדים גם ביום וגם בלילה. משיראז לאיספאהן דרך של חמישה ימים. היות וביום שורר שם חום גדול המקשה מאוד על הרכיבה, לכן נוסעים רק בלילה עד אור הבוקר, ובבוקר מגיעים אל אחד הכפרים שבדרך, ישנים שם ונחים. במקום קונים פירות ושאר דברים הנחוצים למאכל, וביחוד מספוא ותבן לבהמות, ולעת ערב שוב קמים ונוסעים.

יצאנו ביום הראשון בשבוע, ובאותו היום באו אלינו כל בני המשפחה ללוותנו עד שער העיר. השמש להטה בכל עוזה והחום היה

לאשה, את מרת אמי כאנום בת מו׳ יצחק כהן חקאק נ״ע וילדה לו ארבעה בנים ובת אחת, ויקרא את שם הראשון יוסף, לאמר יוסף ה׳ לי בן אחר ושם השני קרא בנימין והשלישי נפטר והרביעי קרא שמו מאיר דמתקרי רפאל חיים הכהן ושם הבת קרא שרה.

1. לפי המסורת שבידי יהודי פרס נמצאת בעיר איספאהן מערה שדרכה עלתה שרח בת אשר לגן עדן. ולמקום ההוא עולים מדי שנה בשנה להילולא וחגיגה. האגדה מספרת כי שרח בת־אשר האריכה ימים. והאגדה מוסיפה, כי כשנמכר יוסף והורד מצרימה היה יעקב אע״ה מצטער מאד, בוכה ומתאבל על בנו. אחרי זמן רב נכנסה שרח בת־אשר לבקר את הסבא. בראותה שהוא בוכה התחילה לשיר את השירה: ״יוסף במצרים, ושני בניו מנשה ואפרים״. כששמע יעקב את הדברים אמר לה: ״מה את שחה״? חזרה על הפזמון. אז אמר לה: ״כה תחיי! אם זו אמת״ וכן היה. והיא אחת מאלה שנכנסו חיים לגן עדן. ועל כן קוראים למערה זאת מערת שרח בת־אשר.

מחניק מאוד. נסענו דרך הרים וגבעות במשך כל היום עד אשר הגענו לכפר זרגאן, שם ירדנו לנוח עד הערב.

בכפר זרגאן נמצאו אז כמאתיים משפחות יהודיות ולהם קהילה מסודרת עם בתי־כנסיות ותלמוד־תורה, ורב ושוחט וכל צרכי הקהילה. במשך היום, ביקרו אותנו רבים מבני העדה ושמעו על מטרת נסיעתנו ועל הנס שנעשה לנו ומסרו לנו דרישת שלום לאדוני אבי ז״ל. לעת ערב עלינו על הבהמות והשיירה התנהלה לאור הלבנה, בדרכים עקלקלות, עולה הרים ויורדת בקעות. כמו כן נסעו אתנו, כנהוג באותם הימים, שומרים לשמור עלינו בדרכים. בכל כפר ממנה מושל הכפר שומרים לשיירות ואת שכרם — שכר הגון, מלבד אוכל להם ולבהמות — מקבל הוא מאת הנוסעים. השומרים מקבלים מכתב מאת מושל הכפר אליו מגיעים, שהשיירה הגיעה בשלום וחוזרים למקומם. ומאותו הכפר, מפקיד המושל שומרים חדשים לשיירה עד לעיר או לכפר הבא. ככה נסענו במשך חמישה ימים מעיר לעיר ומכפר לכפר, בצער וביסורים ובפחד גדול, עד שהגענו לעיר איספאהן. לפני צאתנו משיראז הודענו בטלגרמה לאיספאהן שביום החמישי נגיע אליהם, ובאותו היום היכו לנו על יד שער העיר מר אבי ז״ל ורבים ממכריו.

באותו רגע, ראיתי בפעם הראשונה את מר אבי ז״ל, כאשר נפל על צווארי ויחבקני וינשקני. אין לתאר את השמחה ששמחתי באותו רגע. מי כמוני, שעד אז הייתי יתום ועזוב, כאשר לכל ילד היה אב ואני אומלל בלי אב, וכעת הנני מאושר כיתר הילדים, יש לי אב הגון ובעל מצנפת וגלימה דרבנן.

*
* *

איספאהן היא עיר גדולה. לפנים היתה היא בירת פרס.[1] בעיר הזאת נמצאת המערה שעל פי מסורת של יהודי המקום, דרכה נגנזה שרח

1. איספהן שמשה עיר בירה לשושלת הספאוודים שהמפורסם במלכיהם שאח עבס.

בת אשר לגן עדן. במקום הזה נבנה בשנים קדומות בית כנסת גדול ומקום מרווח לקבלת אורחים, הבאים מדי שנה בשנה לבקר את המקום ולהשתטח שם.

סיפורים רבים מספרים אנשי המקום על הנסים והנפלאות הנעשים שם מזמן לזמן שלא כאן המקום להביאם ולהעתיקם.

גם אנחנו, הלכנו לבקר ולהשתטח במקום הזה ולראות את ההילולא והחגיגה. והנה מצאנו לפנינו אנשים למאות שרים, רוקדים וחוגגים מחוץ למערה. ובתוכה מאות נרות דולקים ואנשים ונשים יושבים על הארץ עם בניהם ובנותיהם, בוכים, מתפללים ומתחננים בעד שלומם ושלום משפחתם וצועקים: שרח בת אשר התפללי עלינו ועל כל עם ישראל.

ליד המערה עובר נהר גדול וסביבו נטועים עצים רעננים וכל האדמה עטופה דשא ירקרק ורוח נעימה משיבת נפש. ובזמן החגיגה וההילולא, לפנות ערב, אחרי תפילת מנחה, ישב לו הקהל על שפת הנהר תחת העצים הרעננים וערך סעודת מצוה מתוך שמחה על שזכה לבוא ולבקר במקום הקדוש ולשלם את נדרו. פתאום התפרצו על הקהל הזה מושלמים, בהעלילם עלילת שוא, שהיהודים זרקו ילד מושלמי לנהר, והתנפלו על הנשים והזקנים והילדים ויכום מכות נמרצות עד זוב דם. עד אשר התערבה המשטרה ובאה אל המקום כבר היה לילה, חושך ואפלה. זעקת אנשים ונשים וטף עלתה עד לשמים ואין חונן ואין מרחם. איך ישובו כל האנשים האלה אל רחוב היהודים, כשהדרך לשם מובילה דרך רחובות המושלמים, וכל יהודי שעבר בדרך זו אל ביתו קיבל מכות באלות ונדקר בפגיונים עד זוב דם. ואנחנו, גם אנו בין הבאים בתוך הלהבה הבוערת הזאת. והנני זוכר כל זאת היטב. בעברנו באמצע הרחוב, התנפלו עלינו מכל צד בצעקות "תפסו את היהודים", "הנה יהודי תפסו אותו"! ולאושרנו נמצא שייך מושלמי זקן, אשר ריחם עלינו, והחביא אותי ואת אחותי הקטנה תחת גלימתו בכדי שלא יהרגונו והביא אותנו עד לרחוב היהודים ומסרנו לידי היהודים שהו־ בילונו אל בית מלוננו. שם פגשנו את ההורים שהוכרחו בלית־ברירה — כשחפשו ולא מצאו אותנו — לחזור אף הם אל בית המלון.

הימים ההם היו ימי מבוכה ליהודי איספאהן, אשר חששו לצאת מפתח ביתם. בקושי רב נמצאה שיירה שתחזירנו לעיר מולדתנו שיראז. בחצות הלילה קמנו ועזבנו את איספאהן ושמנו את פעמינו לדרך — חזרה לשיראז.

כשהגענו לשיראז, באו כל בני המשפחה להקביל את פנינו. יחד אתם נכנסנו אל רחוב היהודים ואל ביתנו בשמחה. בהגיענו אל הבית והנה הוא מלא אנשים וזקנים מבני העדה אשר לא יכלו לבוא לקבלת הפנים בשער העיר, וכל אחד חזר על אותה הברכה "ברוך מחיה המתים".

במשך היום וכל השבוע לא חדלו קבוצות אנשים ונשים מלבוא ולבקר אותנו — אם מתוך רצון להתחקות על מצב אחינו בארץ ישראל ולדעת את שלום תושבי הארץ, או מתוך סקרנות לראות כי אדוני אבי באמת עודנו חי ומתהלך בתוכנו.

ביום השבת דרש מא"א ז"ל בבית הכנסת הגדול [1] וסיפר על הנעשה בארץ־ישראל. הקהל שהצטופף במקום שתה בצמא את דבריו ובסוף הדרשה הוסיף לחקור ולשאול לדעת על מצב אחינו בארץ־ישראל.

1. בעיר שיראז היו שנים עשר בתי־כנסיות, ובית הכנסת הגדול ביותר נקרא בפי ההמון בשם בית הכנסת "הקטן" בלשון סגי נהור.

בדרכים

כעבור חדשים אחדים ניעור במר אבי ז״ל מחדש רעיונו לעלות יחד עם המשפחה לארץ ישראל ולהשתקע בה. הוא ניהל תעמולה גדולה בין יהודי עירו לעלות לארץ והיה מן הראשונים שהתכוננו בלב שלם להוציא רעיון זה מן הכוח אל הפועל.

הדבר לא עלה לו בנקל, היו לו קשיים והתנגדויות רבות מכל צד. רק אחרי עמל רב עלה בידו לקבל את הסכמת בני המשפחה וניגש אל העבודה המעשית — למכור את כלי הבית, התכשיטים ושאר דברים שאינם צריכים לדרך ולהכין את הדברים הנחוצים לדרך.

והנה קמה צרה חדשה שלא פלל לה כלל. הורי כלתו, אשת בנו הבכור יוסף, אינם מסכימים בשום אופן לתת את בתם לעלות לארץ ישראל. אחרי דין ודברים וויכוחים רבים הוכרחו לבוא לדין לפני הרבנים. מר אבי ז״ל ביאר את הדין כמפורש בשולחן ערוך, סימן ט״ז האומר: ״הוא רוצה לעלות לא״י והיא אינה רוצה לעלות עמו אין לה כתובה״. ואילו הרבנים התעקשו ואמרו שאין אנו נוהגים כפי מנהג מרן ז״ל אלא כפי מור״ם ז״ל האומר: ״הוא רוצה לעלות והיא אינה רוצה, צריך שיפייסנה״. עד כמה שמר אבי ז״ל בירר להם את הענין הם לא זזו מדעתם זו. ובסוף הסכים אבי להשאיר את בנו ואת כלתו בשיראז.

בינתיים הסדיר את יתר הדברים וקרבו ימי הנסיעה. ההכנות הדרושות היו רבות. כי הרוצה לנסוע משיראז עד עיר בושהיר השוכנת על חוף הים במפרץ הפרסי, דרך עשרה ימים על סוסים ופרדים, עליו להצטייד בכלי מיטה, צרכי מזון ורפואות.

ביום השני, כ״ו בתמוז שנת תר״ן (1889), עזבנו את שיראז לנסוע לארץ ישראל. מן המיותר לתאר את כל הכבוד הגדול שחלקו לנו בני משפחתנו, יחד עם כל בני העיר. אחרי חיבוקים של פרידה ונשיקות חמות והורדת דמעות של צער מהול בשמחה וגיל נפרדנו

מבני המשפחה ומהקהל הרב. עבורי ועבור אחותי הקטנה שרה, הכינו מרכב מיוחד, עשוי לגברים, לנשים ולקטנים שאינם יכולים לרכב על הסוסים. המרכב עשוי שתי תיבות עץ, אחת מכל צד, מרופדות כרים וכסתות לשבת. בצד אחד הושיבו את אמי ובצד השני הושיבו אותי ואת אחותי הקטנה. מר אבי ז״ל, עם כל האחרים, עלו על הפרדים והחמר החזיק ברסן סוסנו והלך לפנים והנסיעה החלה.

ברגע זה נפרדנו מכל בני משפחתנו, ידידינו וקרובינו ומעיר מולדתנו. כך רכבנו בין גנים ופרדסים ומעינות מים. ענפי העצים הרעננים הצלו עלינו מחום השמש הלוהט עד אשר הגענו לפנות ערב אל המלון ראה־דאר[1].

מלון ראה־דאר היה מקום רחב ידים ובו סידורים מיוחדים לנוסעים בדרך לנוח בו ולהתכונן להמשך הנסיעה. לידו מעין ונחלי מים. שהינו שם שעות אחדות עד שנתנו תבן ומספוא לבהמות. התפללנו תפלת מנחה וערבית, טעמנו טעימה קלה ממה שהבאנו אתנו, ואז נתן מנהל השיירה אות למשרתיו לקשור את המרכב על הסוס, להעמיס את המשאות ולנסוע קדימה. אינני יכול לתאר את השמחה הגדולה, החיבה הקדושה שתקפה את משפחתנו באותם הרגעים שהנה נוסעים אנו לארץ אבות ולעיר קודשנו ירושלים. בשירה ובזמרה התחילה דרכנו וכך נסענו בחושך ואפלה ואבק רגלי הסוסים עלה למעלה כענן. קול הפעמונים התלויים בצוארי הסוסים לא הניח לנו הקטנים לישון בתוך המרכב, עד שאור השמש זרח עלינו והגענו לכפר כאנה חיינאן.

בהגיענו אל הכפר הנ״ל, ירדנו מעל הסוסים הורידו את המשאות וסידרום כעין גורן עגולה בצל העצים. התפללנו תפלת שחרית ואחר שהתרחצנו על יד הנהר, היה מוכן כבר קומקום מים חמים. אכלנו ארוחת בוקר ושכבנו לישון. מר אבי ז״ל ואחי הגדולים הלכו אל הכפר לקנות צרכי אוכל. בשעות הצהרים חזרו והביאו אתם ביצים, פירות ואבטיחים. אכלנו ארוחת צהרים ושכבנו שנית לנוח עד לפנות ערב.

1. ראה–הדרך, דאר–מחזיק, בפרסית פירושו מורה הדרך, וזהו המלון הראשון ביציאה משיראז.

השמש כבר נטה לערוב ומנהל השיירה הורה על המשך הנסיעה קדימה. אנו הולכים ומתקדמים לקראת ההרים. והנה בהגיענו לרגלי ההר עיכבו אותנו שומרי דרך ולא נתנו לאף אחד מאתנו לעבור עד אשר נשלם מס־מעבר. שילמנו את מס הגולגולת לראש השומרים והוא הפקיד עלינו שני שוטרים שומרים לדרך. לאחר לילה שלם, עם זריחת השמש, הגענו שבורים ורצוצים אל הכפר כאזיראן.

כאזיראן הוא הכפר הגדול ביותר בדרך, כעין עיר קטנה, ובו מתגוררות כחמישים משפחות מבני עמנו. ולהם רב ושוחט וכל צרכי הקהילה. רובם רוכלים — בכפרים שבסביבה — מוכרי סממנים, בדים ותכשיטי כסף. בימות השבוע כמעט ולא נמצא מנין בעיר לתפילה, מלבד כמה זקנים ותשושי־כח. פעם בשבוע, ביום הששי, חוזרים התושבים אל בתיהם לכבוד יום השבת. אחרי מנוחה קצרה וביקור אצל יהודי הכפר והרב המשכנו בדרכנו. ככל שהתרחקנו מעירנו חשבנו שהגענו יותר קרובים לארץ אבותינו. הדרך עברה עדיין בהרים, סחור סחור, דרך עקלקלות, מלאה אבנים. לפנינו נראו עוד הרים וגבעות אשר עלינו היה לעבור. על הר גבוה אחד נמצא הכפר דשתכג׳ין.

מזלנו גרם שהמקום אליו הגענו היה מקום יפה מאוד, ליד חורשת עצים ומעין מים. היום היה ששי בשבת ועלינו היה לשבות כאן. כפי המוסכם בינינו ובין מנהל השיירה עליו לשבות בכל שבת בדרך, ואנו נשלם לו הוצאות השיירה באותו היום, היינו: הוצאות אוכל אנשי־השיירה ואוכל־הבהמות.

בכפר הזה לא נמצאו יהודים. אמא הכינה את צרכי השבת ממה שאחי ואבי קנו בכפר. לפנות ערב התרחצנו במעין, התפללנו קבלת־שבת וערבית. אחרי התפילה ״ערכנו״ את השולחן על שמיכה וסעדנו סעודת ליל־שבת. שרנו שירים ופזמונים לשבת ושכבנו לישון. אולם למרות העייפות מן הדרך עמדו, לפי התור, שנים מהמבוגרים במשמרת יחד עם השומרים.

ביום השבת קמנו בהשכמה והתפללנו. את פרשת השבוע קרא מר אבי מן החומש. הקידוש נעשה על הפת. עם גמר הסעודה שכבנו לנוח כדי שנהיה מוכנים לנסיעת הלילה שגם היא תהיה קשה מאוד. אחרי

הצהרים ישבנו ללמוד את משנת השבת ופירוש רש״י על פרשת השבוע. לאחר תפילת ערבית והבדלה, הלכנו לקושש מעט עצים להדליק אש להכין תה. מנהל השיירה נתן אות להתכונן לדרך והנסיעה החלה.

הדרך היתה קשה מאוד. עליות ומורדות בהרים והדרך מלאה אבנים. מספר פעמים כשלו הסוסים תחת משאם ובקושי היו מעמידים אותם. ככה נסענו שעות רצופות עד שהגענו לפנות בוקר אל אמצע ההר, הנקרא בפרסית ״מיאני כותל״. כאן הוכרחנו לרדת ולנוח מפני שהיינו עייפים מאוד ולא יכולנו לסבול יותר את סבלות הדרך. וגם הבהמות כשל כוחן בדרך המייגעת. בפי ההמון יש לכל אחת מהפסגות שם מיוחד. אחת נקראת ״הר הבתולה״ והיא הגבוהה ביותר והדרך אליה ארוכה וקשה, פסגה אחרת נקראת בשם ״הר הזקנה״ והדרך אליה קלה יותר.

ירדנו מעל הסוסים וסידרנו את המשאות והחפצים כנהוג. היה זה בדרך נס שמנהל השיירה הכין עבורנו נאדות מים מבית מלוננו הקודם, כי המקום שמם וחרב ואין בו מים. חנינו במקום עד אחרי הצהרים ואחר נסענו. שאלנו את מנהל השיירה מה נשתנה היום הזה מכל הימים? מדוע אנו ממהרים לצאת? ענה לנו שבמקום הזה, בין ההרים, סכנה ללון וכי בלילה תהיה הנסיעה בדרכים האלה קשה מאוד. לכן חייבים אנו לנסוע לאור היום. שומרי הדרך ליוו אתנו כל הזמן עד שהגענו אל הכפר קאמריג׳י.

בבואנו אל הכפר קאמריג׳י ירדנו על פני השדה עייפים מעמל הדרך הקשה במשך היום והלילה. שכבנו לישון ולנוח, אבל לא יכולנו להרדם מפני החום הגדול. רק לפנות ערב התחילה נושבת רוח קרירה, ויכולנו לשאוף אויר מעט ולישון. טרם נספיק לנוח והנה מנהל השיירה נותן אות להתעורר ולהתכונן לנסיעה. אף כי גם כאן היתה הדרך קשה בהרים לא היתה כה מיגעת כאתמול וכשלשום. נסענו במשך כל הלילה ובבוקר הגענו אל הכפר דאלה־כי. לאחר מנוחת־יום, המשכנו בערב בדרכנו. מכאן מתחילה דרך מישור.

עם בוקר הגענו אל הכפר בוראז־גאן שהוא הכפר האחרון לפני העיר בושהיר השוכנת על שפת הים.

בבוארז־גאן החלנו נושמים את אויר הים, וכאן יכולנו לנוח יותר מאשר

בכל תחנותינו בדרך מפני האויר הטוב. אך מנהל השיירה לא נתן לנו זמן רב לנוח כי עוד ארוכה הדרך עד בואנו אל בושהיר. נסענו במשך כל הלילה בדרך המישור והנה, עם עלות השמש, נראה לפנינו הים ואנו הולכים וקרבים אליו מרגע לרגע. אנו הקטנים התפעלנו מאוד, לראות אשר לא ראינו מימינו, את הים הגדול. זמן רב רכבנו לאורך שפת הים. מצד אחד — הים ומצד שני, גנים ופרדסים. קרוב לעיר התחילו הסוסים למהר וקול צלצול הפעמונים שעל צואריהם, כאילו מבשר שהנה הגענו כבר אל שער העיר בושהיר.

ליד העיר עמדו אנשי צבא ועיכבו אותנו ולא הניחו לנו לעבור אלא לאחר בדיקת כל הסחורות והמשאות[1] בבית המכס. עם תום הבדיקה, המשכנו בדרכנו עד הגיענו לרחוב היהודים. בהגיענו לרחוב היהודים באו יהודים רבים לראותנו. מר אבי ז״ל ביקש מהם למצוא לנו איזו פינה להוריד המשאות, לאחר שמצאו לנו מקום הורדנו את החפצים, שילמנו למנהל השיירה את שהיה מגיע לו וחילקנו מתנת כסף לעוזריו ונפרדנו מהם בשלום. במשך היום חיפשו עבורנו דירה ועברנו לגור בה.

* * *

בושהיר היא עיר־נמל גדולה על שפת הים במפרץ הפרסי אליה באים לעגון יום יום אניות מכל קצוי תבל. אבל בימים ההם לא היו אוניות המפליגות לפורט סעיד יוצאות בזמן קבוע. לעיתים, בהגיע אדם אל בושהיר ימצא מיד אניה הנוסעת לפורט סעיד ולפעמים יצטרך לחכות ימים וחדשים רבים עד שתזדמן לו אניה כזו. מזלנו גרם ואנו היינו בין אלה המחכים במשך חודשים יום יום בכליון עינים לבוא האניה שתסע לפורט סעיד. בינתיים הודיעו לנו סוכני האניות, שעלינו להכין צידה לדרך בעד חודש שלם שהוא משך הנסיעה מבושהיר עד פורט סעיד. אנו לא ידענו בכלל מה להכין. עד שהורונו בדבר המצרכים שיוכלו לעמוד זמן רב ולא יתעפשו בדרך. עוגות מיובשות

1. בשיראז מכר מא״א ז״ל את כל הרכוש ובכסף קנה שטיחים יקרי ערך וזה עלה הון רב. מלבד זה קנה הרבה כלי נחושת מלבד הכלים הדרושים לנו לבית, ונוסף על זה עלי טבק ממין מובחר. ועוד דברים כגון מלבושי משי, שמיכות משי רקומות עבודת יד. גלימות של משי רקומות ודברים עתיקים יקרי ערך.

בתנור, דג מיובש וטחון וכל מיני קטניות, אורז ושמן וכן מיני רפואות כגון חינין ושמן קיק [1] וכו׳ ואפילו פחמים, כי בכל ימי הנסיעה באניה לא נקבל דבר מלבד מים.

אחרי שהכינונו את כל המצרכים ונתבשרנו שהאניה הגיעה, והנה אין לה רשות להעלות נוסעים, מפני שבאניה נמצאות בהמות חולות מהודו ושמו הסגר על האניה. בכך אפסה כל תקוה וכל מאמצינו והשתדלותנו לנסוע שעה אחת קודם היו לשוא. האניה נסעה לדרכה ואנו נשארנו בעיר בושהיר לימים רבים. כי בינתיים התקרבו הימים הנוראים ובין כסה לעשור אנו לא נסע בשום אופן. לכן התחלנו להשתמש במצרכים שהכינונו ולחכות עד אחרי החגים. נזכה ונחיה ונראה מה יהיה ומתי יגיע קץ לצרותינו.

*
* *

בעיר בושהיר נמצאו אז כחמש מאות משפחות מבני עמנו. רובם ככולם אמידים, ביניהם סוחרים גדולים, הסוחרים עם ערי הודו, בצרה בגדאד, לונדון ויתר ערי אירופה. יש ביניהם גם באי־כח חברות האוניות החונות על חוף זה. יתר בני העדה הם צורפי כסף ורוכלים המתעסקים בתוך העיר עצמה. יש להם רבנים ובתי כנסיות וכל צרכי הקהילה. היהודים גרים בשני רחובות מיוחדים מסודרים יפה. בעיר בושהיר לא נמצא כמעט בשר כשר מפני שרוב הבהמות הנשחטות שם, לרוב כבשים, יוצאות טריפה ונזרקות לים [2] ועל כן מרבים היהודים שם באכילת דגים הנמכרים שם בזול מאוד, ונמצאים בשפע ובמינים שונים. בין הדגים האלו נמצא דג קטן שנקרא בשם ״מאהי מוטו״, כעין סרדין. מייבשים אותו ואחרי כן טוחנים אותו ומערבבים יחד עם חרדל ופלפל וסממנים אחרים. מאכל זה טעים

1. יהודי פרס אינם מקבלים שום דבר אוכל מיד ערל. לכן הוצרכנו להכין ולהצטייד בכל הנ״ל.

2. ידוע שבאותו הזמן בבושהיר אסור היה ליהודי לצאת מפתח ביתו ביום הגשם, מפני שהמוסלמים טענו שהיהודים מטמאים את הרחובות. המוסלמים לא קיבלו מידי יהודי שום דבר. ואפילו את הכסף שפדו מהיהודים זרקו לתוך ספל מים. לכן אי אפשר היה למכור להם את הבשר הטרף של היהודי, ומחוסר ברירה הוכרחו להשליכו לים.

מאוד ואוכלים אותו בכל בוקר עם פת של שחרית לשם רפואה ובריאות. מאכל זה משמש גם כצידה לדרך בהיותו יבש וטעים למאכל.

לעיר בושהיר הגענו בחדש מנ״א והנה הגיעו ימי הרחמים והסליחות. בימים אלה מתעוררים רוב בני העיר כקטן כגדול, בכל יום ויום לאמירת סליחות באשמורת הבוקר. היות והם קרובים לבצרה, התרגלו להתפלל לפי נוסח ומנהג בבל.

בערב ראש השנה, אחרי אמירת הסליחות, התרת נדרים ותפילת שחרית, הולך כל הקהל לבית העלמין להתפלל על קברי הצדיקים בעד שלומם ושלום כל אחינו שבגולה. ונוהגים להפריש מעות לצדקה לעניים, לעילוי נשמות הצדיקים. וכל מי שפושט ידו — מקבל. אך בעיר בושהיר, העניים מעטים.

אחרי התפילה הלכו בני העיר להכין צרכי החג וביחוד הדברים הנהוגים, לליל ראש השנה. ואז התעוררה שאלת ראש כבש וריאה. והנה כבר שחטו שבעה עד שמונה כבשים וכולם יצאו טרף והושלכו לים. והקצבים לא יכלו לשחוט יותר, מפני שידם אינה מגעת להפסיד יותר מהסכום הזה. אז נתעוררו גדולי העיר ואמרו לקצבים, שישחטו עוד כמה כבשים ואם יצאו טרף יהיה הדבר על חשבונם מפני שאי אפשר להשאיר את כל העדה בליל ראש השנה בלי ראש כבש וריאה. וכן היה. ולמזל העשירים כל הכבשים הנוספים שנשחטו היו כשרים. ומה רבתה השמחה בעיר על כך.

רבים מבני העיר נוהגים לקרוא בימי ר״ה תהילים. במקרה ונפטר ומת אחד מבני המשפחה בשנה שחלפה, מתקבצים כל הקרובים, הידידים והמכרים בבית הנפטר ואומרים תהילים. בין קריאת ספר א׳ של תהילים לשני אומרים יהי רצון, קדיש והשכבה לנפטר ומכבדים את הנאספים בקהווה ובברכות של פרי העץ ופרי האדמה. וכן בכל ספר מחמשת הספרים. לבסוף עורכים שולחן ביד רחבה. בערי פרס נוהגים רובם ככולם לשתות תה, אבל בעיר בושהיר שותים קפה שהוא דבר יקר ומשובח מאד.

רבים מבני העיר נוהגים להתענות בעשרת ימי התשובה יום יום עד יום הכפורים. בערב יום הכפורים קמנו באשמורת הבוקר, לאמירת

סליחות והתרת נדרים. הקהל ביקש מאוד ממר אבי לעבור לפני התיבה בסליחות והוא נעתר לבקשתם. אחרי התפילה הלך כל הקהל להשתטח על קברי הצדיקים בבית העלמין כנהוג. לאחר פת שחרית הלכו אל הרבנים לקבל "מלקות", ורוב בני העיר נוהגים ללכת מבית לבית לבקש מחילה מאת חבריהם לפני יום הדין הגדול ורבים הולכים לטבול בים.

בבתי כנסיות שבעיר נוהגים להדליק נרות של שעוה. כמעט כל אחד נוהג להביא נר של שעוה עבורו. ולא די בזה, אלא גם מטעם בית הכנסת מדליקים שני נרות של שעוה שארכם מגיע עד מטר וחצי כדי שידלקו מערב עד ערב ועשנם מחניק מאד. ומזמן לזמן נכנס גוי, שהוזמן לכך מערב יוהכ"פ, ומטיב את הפתילות עם המספרים שבידו ועל ידי כך מקל במקצת על המתפללים מפיח העשן.

בערב יום הכיפורים באו אנשי העיר לבקש ממ"א ז"ל להתפלל אצלם. הוא חילק את התפילות בין שני בתי הכנסת. ערבית שחרית ומנחה בבית כנסת אחד, מוסף ונעילה — בית הכנסת השני.

ביוה"כ נוהגים כל בני העיר, אנשים ונשים, ללבוש בגדים לבנים מכף רגל ועד ראש, החל מהכתונת וכלה בגרביים ובנעליים. וביום הזה מחליפים גם את מצנפותיהם לצבע לבן. וכשנכנס אדם לבית הכנסת מוצא הכל לבן. האנשים בביהכ"נ עומדים עם גלימותיהם ומצנפותיהם הלבנות, וכרית של בית הכנסת אף היא לבנה. הנשים העומדות בעזרה כולן לבושות לבן ומכוסות בצעיפים לבנים ואור הנרות הדולקים ומזהירים מוסיפים חן וכבוד.

נוסח התפילה הוא כנהוג בארצות המזרח, רק הנגונים שלהם דומים על פי רוב לנגוני בצרה ובבל. יחידי סגולה נוהגים לעמוד על רגליהם יום ולילה בבית הכנסת ולא ישנים כלל. ואותם האנשים הישנים בבית הכנסת קמים באשמורת הבוקר ללמוד את "כתר מלכות" להר"ש אבן גבירול. ואחד מתלמידי החכמים קורא ומתרגם להם בפרסית. (גם נשים באות לשמוע את התרגום הפרסי).

הוידויים והפיוטים נקראים בעברית ואח"כ מתורגמים לפרסית. בקריאת התורה האריכו כי עולים אצלם רבים. כמעט רוב יחידי בית הכנסת, עד שבדוחק גדול הספיקו להתחיל את תפלת המוסף בזמן.

ותיכף אחרי תפלת מוסף התחילו בתפילת המנחה. וגם כאן תרגמו את ההפטרה של מנחה — נבואת יונה בן אמיתי — לפרסית.

אחרי הפסקת הצום במוצאי יוהכ״פ נגש רוב בני העיר לסדר את הסוכה על הגגות ובחצרות. ענפי תמרים נמצאים כאן לרוב והיו מוכנים מערב יוה״כ ובמשך שעות אחדות כבר היו רוב הסוכות עומדות על תלן.

ביום א׳ דסוכות התפללו בכל בתי הכנסת בשעה מוקדמת מפני שכל הקהל צריך לברך על האתרוג היחיד שבידי הקהילה. כי לולבים יש כאן בשפע אך אתרוגים אינם בנמצא. ואחרי אמירת ה״הלל״ בבית כנסת אחד מיד לקחו את האתרוג לבית הכנסת השני.

מנהג קדוש הוא ברוב ערי פרס להתחיל מיום א׳ בחול המועד סוכות בלימוד התורה מבראשית ולהשלים את התורה במשך ימי החג. ובמקרה שנמצא איש שאיננו יודע לקרוא אז משלם הוא לאיזה למדן שיקרא בשמו את חמשת חומשי תורה. ואנשים שאינם מספיקים לקרוא ביום, בהיותם עסוקים, קמים בכל לילה בחצות ולומדים בתוך הסוכה, לאור המנורה, עד אור הבוקר.

בליל הוש״ר, אחרי תפילת מעריב, מתאספים בבתי כנסיות או בבית של נעדר ב״מ, לובשים לבנים כמו ביום הכפורים ולומדים משנה תורה, תהילים וסליחות ותוקעים בשופר. ובעלי ה״לימוד״ מרבים להביא עוגות, מזונות, וכל מיני פירות — העץ והאדמה*, קפה ותה, לברך עליהם לתיקון נשמות.

ביום אסרו חג יצאו רבים מבני העיר לטייל באחד הגנים והפרדסים ולשמוח עם בני ביתם. ואנחנו ציפינו בכליון עיניים לבוא האניה.

באותם הימים בא אלינו משיראז אחינו הגדול יוסף. הוא סיפר לנו שמסר את כל הונו ורכושו, וכל כלי הבית, לאשתו ונתן לה גט כפי פקודת הרבנים. הוא בא אלינו ריק מכל וכל, מחוץ לבגדים שעליו, הטלית והתפילין. אין לתאר כמה שמחה מרת אמי ז״ל על שגם בנה הגדול יסע יחד אתנו לארץ ישראל. כי במשך כל הזמן מאז נפרדה מבנה הבכור, היתה מיצרה, איך השאירה את בנה לבדו בשיראז.

* פירות הבאים מן העץ — ומברכים עליהם ״בורא פרי העץ״ ופרות הבאים מן הצמחים החד־שנתיים ומברכים עליהם ״בורא פרי האדמה״.

בדרך הים

בחודש כסלו קבלנו ידיעה משמחת מסוכנות האניה כי האניה האנגלית תגיע מלונדון ואח״כ תפליג ישר מבושהיר לפורט סעיד.

הספינה הגיעה ועגנה ליד חופי בושהיר. בעד כרטיסי האניה צריכים לשלם ברופיות הודיות שהיה קשה להשיגן באותו הזמן. שלמנו את המוטל עלינו וקבלנו כרטיסי הנסיעה וכן סדרנו עם הסוכנים תשלום עבור הסירה שתסיע אותנו לאניה מאחר והאניות הגדולות אינן יכולות להכנס אל הנמל.

ביום כ״ג כסלו שנת תרנ״א (1890) עלינו אל הסירות אחרי אמירת תפילת הדרך ותפילת הים. קהל גדול מבני העיר ליווה אותנו. נפרדנו מהם ובקשתם אלינו היתה שנתפלל עבורם כי גם הם יזכו לעלות כמונו אל הארץ במהרה. הסירות התחילו להפליג על הים ואנו הולכים ומתרחקים מן העיר. ואחינו בני בושהיר עומדים על שפת הים מרימים את ידיהם ומנפנפים במטפחותיהם למולנו. כשהתקרבנו אל האניה, זרק אחד המלחים חבל לתוך הסירה והספנים קשרו את הסירה אל האניה והורידו מדרגות והעלו את המשאות והחפצים. ואח״כ עלינו אל האניה.

באניה הוקצה לנו מקום על הסיפון ואת החפצים והחבילות סידרנו סביבנו כעין חדר ומעל לראשנו פרשנו יריעה. המקום היה סגור מכל עבריו מלבד ה״גג״ שהיה פתוח והרוח היתה מנשבת מכל העברים. קבענו לנו גם מקום מיוחד ל״מטבח״ לבישול.

אנו הקטנים התענגנו מאוד על יופי האניה ועבודת המלחים שבמשך כל היום העלו תיבות תמרים וחפצים שונים על האניה. השמש נטתה לערוב וקרניה ירדו אל הים ואנו עמדנו והסתכלנו על כל הסביבה ועל העיר בושהיר. לעת ערב הלך מר אבי ז״ל לחפש אולי ימצא באניה עוד איזה נוסעים יהודים כדי שנוכל להתפלל תפילת מנחה במנין.

והנה הקרה ה׳ לפניו עוד איזה יהודים מפרס ומבבל שעלו בבצרה לרגלי עסקיהם. מה גדלה שמחתנו כשנוכחנו שיש עוד יהודים באניה. התפללנו תפילת מנחה וערבית במנין ונתנו הודאות רבות לה׳.

המלחים הרימו עוגן והאירו את הפנסים על תורן האניה ואח״כ נשמע קול צפירה חזק מאוד והאניה התחילה להפליג על גלי הים. אנו הקטנים, אשר מעולם לא נסענו על הים, ראשנו הלך סחור סחור והתחלנו לבכות. מ״א ז״ל ניסה לעודד אותנו ואמר לנו אל תפחדו, הננו נוסעים על הים הגדול ובעוד כמה ימים אי״ה נבוא לירושלים עיר הקודש. וככה השתיק את בכיינו.

בבוקר השכם, הלך מ״א ז״ל והביא לנו מים מתוקים. אחרי התפלה הגישה אמי ז״ל את התה עם העוגות היבשות. לאחר הארוחה לקח אותנו אבא להתהלך קצת ולראות את האניה. לאחר מכן חזרנו אל ״האהל״ וישבנו ללמוד חק לישראל עם פירוש רש״י, משניות ותהלים.

לאחר שלושה ימים נראה מרחוק החוף ואנו, הילדים, התחלנו צועקים בקולי קולות הנה ירושלים ! הנה ירושלים ! אחרי זמן קצר הגענו לעיר הנקראת בנדר תארי והאניה עגנה מול החוף מרחוק.

שלושה ימים עגנה האניה בחוף בנדר תארי להטענת תיבות וחבילות של צדף, עד שנתמלאו כל המחסנים ועל סיפון האניה העמידו שורות שורות של חבילות בגובה של שלושה מטרים בערך, עד שלא היה מקום לעבור ולנוע ממקום למקום.

במשך זמן נסיעתנו באניה נסע אתנו רב אחד מבבל שהיה בקי בשפה הערבית. מיום עלותנו על האניה נוהג היה מא״א ז״ל אחרי התפילה ואכילת פת שחרית, לשבת וללמוד אתי ״חק לישראל״ ופירוש המשניות ועין יעקב. אח״כ היה מובילנו אל הרב ללמדנו קצת מלים בערבית. הלימוד בערבית נעשה כן: הוא היה אומר לי את שמות הדברים בערבית ובפרסית ואני הייתי רושם את שמות הדברים בכתב עברי וחוזר עליהם במשך היום. וכך למדתי לדבר כמה מלים בלשון הערבית.

האניה הפליגה מעיר לעיר והיתה מטעינה ומפרקת סחורות ומשאות שונים והתעכבה בכל מקום יום יומיים ושלושה. בקיצור, אחרי עשרים יום הגיעה אנייתנו לעיר עדן.

ספינתנו עגנה בחוף עדן הרחק מן העיר. ולאחר זמן קצר התקרבו אלינו סירות כדי להוריד את הנוסעים והסחורות שנועדו לשם. ואחריהן באו סירות עם מטענים שונים לאניה. והנה, בין הסירות הרבות שסבבו את האניה מכל צדדיה באה סירה קטנה ויפה ובתוכה יהודים אחדים מתושבי עדן, סוחרים בכל מיני נוצות ובידיהם דוגמאות של נוצות יפות בשלל צבעים מכל המינים. בראותנו יהודים בעלי זקן ופאות שמחנו מאוד. אחרי ברכת שלום עליכם, כנהוג, התקרבו אלינו ושאלו מאיפה באנו ולאן אנו נוסעים. כשהודענו להם שהגענו נוסעים לארץ ישראל שמחו וברכו אותנו שנצליח בדרכנו.

בחצות הלילה התחילה האניה להפליג. ואחרי ארבעה ימים הגענו לסואץ.

ברגע שהגיעה אנייתנו אל חוף סואץ הקיפו אותה סירות רבות, ואחריהן באו סירות גדולות מלאות פחמי אבן. עשרות פועלים עבדו במשך יומיים, יומם ולילה, בהטענת פחם על האניה. הם עבדו בלי הפסקה ושרו בקול רעש ומהומה גדולה. אנחנו סבלנו נוראות מאבק הפחמים, אי אפשר היה לישון ולאכול. אבק הפחמים ליכלך אותנו ואת כל חפצינו. הפה והחוטם מלאו אבק פחם שקשה היה להורידו עד שאי אפשר היה אפילו לנשום. אחרי שגמרו להעמיס את הפחמים, הודות לאל, לפנות בוקר — התחילה האניה לנסוע, ואנחנו התחלנו להתרחץ ולנקות את החפצים מאבק הפחמים. אבל הגרון עדיין היה מלא אבק ובמקרה שהשתעלנו או ירקנו כי אז עלה אבק־הפחם מהפה. אחרי שעות אחדות, עמדה אנייתנו לפתע בלב ים וחדלה מנסוע. לא ידענו מה קרה? לבנו התחיל לדפוק ואימה נפלה עלינו. אחרי ששאלנו את המלחים, הובהר לנו כי כאן מתחילה תעלת סואץ. ובתעלה הזאת אין האניות הגדולות יכולות לעבור לבד כי המקום צר. לכן הוצרכו לחכות זמן־מה עד שקשרו את אנייתנו לספינת קיטור קטנה שהיתה גוררת אותנו.

בעת שעברנו בתוך התעלה, ראינו עולם חדש ממש. ים־קטן — כמו שקראנו לו אנו הקטנים — ומשני עבריו מוטות וסימנים מיוחדים עגולים ומרובעים בצבעים שונים, ירוק אדום וכחול, ולפנינו עיירות

וכפרים עם עצים ודשא. אנשים רבים עמדו בצדי התעלה, ונפנפו לשלום בהרמת כובע ובקריאות.

והנה ניגש אלי מא״א ז״ל ואמר: כעת הנני יכולים לשבת וללמוד קצת מפני שכאן הים קטן ואין בלבול ראש ולא הקאה וכו׳. ישבנו ללמוד. את האמת אגיד כי כל רעיונותי ומחשבותי היו לראות את המראה הנהדר הזה, ״הים הקטן״ ההולך ומשתנה לפני מרגע לרגע.

אחרי הלמוד, השמש כבר נטה לערוב. התחלנו להתפלל מנחה וערבית. הפעם כבר לא היה לנו מנין, כי היהודים שהיו אתנו קודם ירדו בערים שבדרכנו ואתנו נשאר רק הרב לבדו. בלילה נראתה לעיני התעלה, עם פנסי החשמל המבריקים מכל צד, ביופי מיוחד. לא רצינו לאכול ולא לישון כלל וכלל כי אם להסתכל על המראה בדרך זו. עד שהגיע הזמן והספינה הגוררת עזבה את אנייתנו ואנו יצאנו מהתעלה למרחב הים הגדול. אחרי זמן קצר הגיעה אנייתנו אל חוף פורט סעיד. כאן עגנה האניה ליד הרציף. כל החפצים שלנו והמשאות עם השטיחים שהבאנו משיראז הובאו אל המכס.

נכנסנו אל המכס ושם התחילו בבדיקת החפצים. מא״א ז״ל הודיע שאנחנו נוסעים לירושלים, בכל זאת בדקו את כל החפצים והטילו מס בסכום קטן. ביקרו את תעודותינו ושלחו אותנו לנפשנו. כשיצאנו מהמקום דומים היינו למי שיצא מחשיכה לאורה. לפני צאתנו, חזר עוד הפעם מא״א ז״ל אל האניה ונפרד מרב החובל ומהמלחים בתודה רבה על התנהגותם אתנו באדיבות רבה.

חפשנו מקום ללון כדי שנוכל לנוח מעמל הדרך ומצאנו מקום מתאים בבית, ברחוב היהודים, כדי לגור בו בזמן הקצר שנשהה בפורט סעיד.

והנה נודע לסוחרי השטיחים שבעיר, שבא יהודי מפרס ויש לו שטיחים יקרי ערך. אחרי משא ומתן מכר מא״א ז״ל את כל השטיחים יחד במחיר של 1800 לי״מ זהב. בתנאי שהם יסדירו את ענין המכס. סכום כזה באותם הימים היה הון רב. מא״א ז״ל הפקיד באחד הבנקים חלק מהכספים וחלק השאיר אתו.

כעבור ימים אחדים הודיעונו שהגיעה אניה הנוסעת ליפו. ארזנו את החפצים ומא״א ז״ל שלח טלגרמה ליפו למר יוסף שלוש והודיע לו

לו שלמחרת היום נגיע ליפו. זה היה בחודש שבט התרנ״א.

לעת ערב עלינו על האניה שמחים מאוד על כי למחרת בערב נגיע כבר לארץ אבותינו. בעלותנו לאניה מצאנו בה הרבה מאחינו האשכנזים שבאו מרוסיה ונוסעים לעיה״ק יפו. כאשר התקרבנו אליהם לדבר אתם בלשון הקודש, קשה היה לדבר אתם מפני שדברו בהברה האשכנזית באות תיו דגש ורפה וזה היה הקושי. עם כל זאת הבאנו את החפצים על־ידם וישבנו אתם, הם שמחו בנו, ואנו שמחנו בהם.

בינתיים הגיע כבר זמן תפילת מנחה ומעריב. התפללנו בציבור. אבל החזן היה מבין אחינו האשכנזים שהתפלל כפי הברתם וקשה היה לנו להבין את תפילתו. בחצות הלילה בערך, התחילה האניה לנסוע לדרכה והנה רק התרחקנו מעט מהעיר, נתכסו השמים בעבים והתחילו לנשב רוחות מלוות ברקים. גשם וברד חזק ירדו עלינו על הסיפון והים התחיל בסערה גדולה עד מאד. נתקיים בנו הפסוק ״יעלו שמים ירדו תהומות״ והאניה הגדולה הזאת היתה עולה למעלה ויורדת למטה וגלי הים מכים בדפנות הספינה ועולים לתוכה וכולנו רטובים על כל בגדינו ומלבושינו. רעדנו מהרוח הקרה והגשם החזק, וביקשנו להסתתר באחת הפנות באניה, אבל האניה התנדנדה מצד אל צד והמים נכנסים מצדה האחד ויוצאים מהצד השני. במצב איום כזה נסעה האניה בדרכה עד שהגיעה בבוקר השכם ליפו אבל הים עודנו רועם וסואן והגשמים יורדים ללא חשך ובלי הפסק.

אנייתנו לא יכלה בשום אופן להשליך עוגן מחמת הסערה הגדולה, וכל כמה שצפרה שמא תבאנה סירות להוריד הנוסעים לא יכלה שום סירה לבוא ולהתקרב אליה. ועל כן הוכרחה ספינתנו לעזוב את חוף יפו ולנסוע לבירות ואחרי כן חזרה ליפו. בינתיים חדלו הגשמים מעט אבל רוח חזקה עוד היתה נושבת מכל הצדדים והגלים עלו עד סיפון האניה מכים וחוזרים. והאניה עודה עולה ויורדת וכל הנוסעים מתגלגלים מצד לצד. רבים מהנוסעים חלו במחלת־הים, מקיאים ומושלכים ממש כמתים, ואנחנו — ככולם — היינו במצב גרוע וכמעט שלא הרגשנו מכל הנעשה סביבותינו. רק מא״א ז״ל עומד ומשגיח

עלינו וקורא מזמורי תהלים "הושיענו אלקים כי באו מים עד נפש" ומוריד דמעות כמים. סוף סוף הורידו המלחים עוגן אל הים. אבל הספינה עוד הייתה מתנודדת, עולה ויורדת מכל צד, צופרת ושורקת בקולי קולות לסירות שיגשו אליה להוריד את הנוסעים. אבל על כל קריאותיה אין קול ואין עונה ואין קשב.

אחרי שעות אחדות ראינו מרחוק שתי סירות הולכות ומתקרבות והים עודנו זועם וזועף בכל עזו. בקושי רב הצליחו סוף סוף הסירות להתקרב לאניה. מיד זרקו מסיפון האוניה חבלים אל הסירה, ואחד המלחים קשר חבלים במתניו והועלה לאניה. מחמת הסערה הגדולה אי אפשר היה להוריד את מדרגות הספינה בכדי להוריד הנוסעים. אחרי התייעצות ארוכה עם רב החובל החליטו להוריד את הנוסעים אל הסירות ללא מדרגות. לאחר שקשרו בשלשלאות ברזל את הסירות אל האניה הדק היטב, התחילה העבודה. בתחילה הורידו את החפצים ואח"כ את הנוסעים. את הנוסעים קשרו ע"י חבל במותנים והורידו לסירה. והגלים בשלהם, עולים ויורדים והסירה היתה "רוקדת" באמצע הים. כאשר העלו הגלים את הסירות למעלה הורידו לסירה איזה חפצים וחבילות או איזה אדם ומיד היתה הסירה יורדת לתהום רבה. הנוסעים הראשונים שהורדו לסירה היינו אני ואחותי הקטנה. ומה מר בכתה ויללה מרת אמי ז"ל על שני ילדיה הקטנים. אח"כ הורידו את מ' אמי ז"ל אלינו. בדרך זו הורידו את הנוסעים אחד אחד עד שנתמלאה סירה אחת. ואנו בתוך הסירה, כולנו יחד עולים ויורדים מתנענעים ורוקדים ואיננו יודעים מה אתנו בתוך הים הסוער הזה. את אחת החבילות הגדולות לא הצליחו להתאים ולזרוק לתוך הסירה והיא נפלה לתוך הים, וכמה נצטערו הורי על כך. כמה סבלו וטרחו בכל הדרך עד שהגיעו הנה ודוקא חבילה גדולה זו, שהיתה בעלת ערך רב ויקרה מאד, נפלה לים. חבל על דאבדין. גם לים הגיע איזה חלק משלנו וגם הוא קבל חלקו הראוי לו.

אחרי עמל ותלאה סיימו המלחים את הורדת הנוסעים וחפציהם, נתקו את השלשלאות והחבלים והתחילו לנסוע. אבל הים סוער מאוד והגלים צפים מעל לראשינו. המלחים הערבים התחילו לשיר "לא

איללה אילה אללה מוסא יה כרים אללה". ככה התרחקנו מהאניה, והגלים מתרוממים ויורדים ומ"א ז"ל בוכה וצועק "טבעתי ביון מצולה ואין מעמד, באתי במעמקי מים ושבלת שטפתני" וכולנו מקטון ועד גדול בוכים. והמלחים צועקים "יא אללה! יא נבי! יא מוסא". ומר אבי חוזר וקורא בדמעות שליש את המזמור "הושיעני אלקים כי באו מים עד נפש", אבי מחבק אותנו, בוכה בדמעות שליש וצועק מרה וקורא "יגעתי בקראי נחר גרוני כלו עיני מיחל לאלקי" — וגלי הים היו עוברים ושוטפים אותנו.

אך לבסוף עברה סירתנו. רבים מאתנו שוכבים בתוך הסירות כמתים. מי מקיא ומי מתעלף, לא חשים ולא מרגישים. ככה התקרבנו לחוף יפו אל הסלעים שבתוך הים. אבל הדרך עוד רחוקה לבית המכס ופתאום עצרו המלחים את הסירות והתחילו לצעוק עלינו כאריות־יער אשר לא ידעו רחם: מסארי, מסארי ! פארא, פארא ! דינגי, דינגי! בהעויות של פחד ואימה. אף אחד מאתנו לא ידע לדבר אתם ערבית. אבי ז"ל, שידע לדבר תורכית ורוסית הבין את רצונם ושאל אותם מה וכמה הם מבקשים? ענו לו שעל כל אחד מהנוסעים לשלם לירה אנגלית זהב. וזאת לאחר שגמר אתם על האניה מחיר של מג'ידי אחת לנפש, עד כמה שביקש אותם שיובילו אותנו אל היבשה ושם נסדר את התשלום לא הסכימו בשום אופן. והגלים עולים עלינו מכל העברים. אנה ננוס ומי יבוא לעזרתנו? כולנו רטובים ורועדים מקור, מים מלמעלה ומים מלמטה, ולא די בכל זאת גם הגשם התחיל יורד מחדש והמלחים בשלהם: הבו כסף, מסארי, דנגי, פארא. אבי ז"ל רמז לאחי הגדול שיתן לו לירה שטרלינג זהב. כמעט ולא הספיק להוציא את הכסף מידו והנה חטף ראש המלחים את הלירה מידו ואמר שהיא נפלה לים. בינתיים התחילו הויכוחים וצעקות משני הצדדים עד שבאלף צרות הסכימו המלחים לקבל עוד חמש לי"ש ובלבד שיצילונו מצער זה.

הסירות התחילו לנסוע לאט לאט סביב הסלעים והמלחים קוראים וצועקים עד שלבסוף הגענו לגמל יפו.

התנחלות

אל בית המכס הגענו רטובים ורועדים מקור, ללא שינה כמעט במשך שלושה ימים ושלושה לילות, שיכורים ממש. עינינו לא ראו את אשר נגדן, ולא יכולנו לפתחן. הולכים ונופלים ומתעלפים ללא שום גוזמא. והנה הקרה לפנינו ה׳ את היהודי הטוב ישר ונאמן כה״ר ר׳ יוסף שלוש ז״ל, אשר לפני ימים אחדים קיבל טלגרמה מאתנו לפני בואנו ליפו, לבוא ולקבל אותנו על יד הגמל. הוא היה ידידו ומכירו מאז של מ״א ז״ל. הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות, ונטל עליו את העבודה הרבה לסדר את ענייני המכס. מרבית שקי החבילות נקרעו ותוכנם נתפזר בעת שהוציאו אותם מן הסירה ולא היה מי שיקבץ אותם. רק הוא היחידי המשגיח עליהם. אנו ישבנו על הארץ אפסי־כח. ראשית כל ביקש אותו מר אבי ז״ל למצוא לנו מקום לינה. הרב שלוש הודיענו כי הכין ושכר עבורנו בית לזמן קצר. אם יישר המקום בעינינו טוב ואם לאו ישתדל למצוא לנו בית אחר.

אחרי שסידר אותנו בבית חזר הר״י שלוש אל בית המכס וגמר את כל העניינים. רק השאיר שם חבילה גדולה כ־65 ק״ג של עלי־טבק שבקשו עבורה מכס בסך עצום, פי עשר משוויו של הטבק. אמנם עלי־טבק אלו היו ממין היותר מובחר אך מ״א נוכח שלא כדאי לשחררה. כעבור יומיים הסדיר מר אבי את החשבון עם הר״י שלוש ז״ל ושילם לו את המגיע תמורת כל ההוצאות שהוציא, בעד המכס הורדה והובלה עד הבית עספ״א*. אבל שכר טרחתו לא רצה לקבל בשום אופן למרות שמא״א ז״ל ביקש אותו מאוד, באומרו שהוא לא עשה זאת בעד הכסף כי אם בעד הידידות. ועל כך נתן מא״א ז״ל אלפי תודות בעד עמלו והשתדלותו הרבה. יהי זכרו ברוך.

התרחצנו בבית מרחץ שהיה אז ביפו, מפני שאצל אחינו היהודים לא היה בית־מרחץ רק מקוה טהרה. במשך יומיים, נחנו מעמל

* עד סוף פרוטה אחרונה.

הדרך. בליל השבת הראשונה נכנסנו להתפלל בבית הכנסת של אחינו האשכנזים. וזאת היתה עבורנו הפתעה גדולה, לראות את מצנפות השטריימיל. לנוסח התפילה השונה הרי התרגלנו באניה. בבואנו הביתה הסביר לנו מא״א ז״ל שכך הוא מנהג חסידים של אחינו האשכנזים בחו״ל וכעת בארץ עודם נוהגים כמנהג אותן המדינות שבאו משם.

בשבת בבוקר התפללנו בבית הכנסת של אחינו הספרדים, התענגנו מקולו היפה של החזן ומסדר התפלה. ובבית הכנסת נפגשנו עם ידידנו הר״ר יוסף שלוש. אחרי התפלה ברכו אותנו בברכת ״ברוכים הבאים״ ו״ישוב טוב בארץ ישראל״.

במוצאי שבת באו אלינו אורחים יחד עם הרב שלוש, לדעת ולשמוע על מצב אחינו בערי פרס ועל דבר הנסיעה הארוכה משם עד כאן. נשאלו שאלות רבות, כמה יהודים נמצאים שם? ואיך מתיחסת הממשלה אליהם ואיזה קהילות הן הגדולות ביותר? ועוד. לבסוף שאלו את מ״א ז״ל מה הוא חושב לעשות? האם בדעתו להשאר ביפו ולגור בה, או נוסע הוא ישר לירושלים. מ״א ז״ל השיב שבדעתו להתיישב בצפת. כי אף אמנם שיפו היא ארץ ישראל, לכל הדעות אין דומה קדושתה כקדושת יתר ארבע ארצות—ירושלים חברון צפת וטבריה. סיבה נוספת להחלטתו לנסוע לצפת עיה״ק ת״ו היא שיש לנו שם קרובים רבים מבני משפחתנו וגם ידידים ומכרים מבני עדתנו כמו הרה״ג הרב ר׳ ישמעאל כהן ז״ל, והר״ר בן ציון כהן ז״ל ועוד. לבסוף, ביקשם מר אבי שיואילו בטובם לעזור לנו בסדור הנסיעה לעיה״ק צפת. בברכת ״שבוע טוב״ נפרדו האורחים.

אחרי ימים אחדים הכין מ״א ז״ל את הנסיעה לצפת. שכר שתים־עשרה בהמות (חמורים ופרדים), מחמר ערבי ושני עוזרים בכדי להנהיג את השיירה וכדי להשגיח עלינו הקטנים בדרך. וביום החמישי אחרי הצהרים, אחרי אמירת תפלת הדרך, יצאנו מיפו [1].

1. הנסיעה מיפו לצפת באותם הימים היתה דרך שכם, ג׳ינין וטבריה וארכה שבוע ימים בערך. היינו: מיפו לשכם יומים, ומשכם לג׳ינין יום, ומג׳ינין לטבריה יומים, ומטבריה לצפת יום. ועל כל נוסע מוטל היה להכין צרכי אוכל לכל ימי הנסיעה פרט לירקות ופירות שיכול היה לקנות בדרך כשהגיע לעיר או לכפר.

החמרים התחילו לנהוג את הבהמות במהירות האפשרית כי הדרך היתה סלולה, דרך חול במישור, והנסיעה היתה למעשה נוחה מאוד. לפנות ערב הגענו לחאן ושם ירדנו לנוח ולהתפלל ולתת תבן ומספוא לבהמות. בסביבה היה בור מים זכים ונקיים ממי גשמים. השקינו את הבהמות ואח״כ רחצנו את ידינו ופנינו מאבק הדרכים. בינתיים הכינה אמא תה ממי הנאד אשר היה עמנו מיפו. הלילה ירד ורוחות חזקים החלו לנשוב עם קור גדול ואבק נורא.

עזרנו להעמיס את המשאות על הבהמות ועזבנו את החורבה בחשכת הליל. והנה השמים התקדרו בעננים והתחיל לרדת גשם שהלך והתגבר מרגע לרגע עם רוחות חזקים מכל העברים ואנו אובדי עצות ולא יודעים מה לעשות ולאן לפנות. המשאות נרטבו ונעשו כבדים כברזל. את השביל אי אפשר היה לראות. והבהמות כל אחת פונה לצד, כושלות ורובצות יחד עם המשאות והרוכבים עליהן. המבוגרים ירדו מעל הבהמות לעזור להקימן ולהעמיס את המשאות מחדש. כאשר היו מקימים בהמה אחת היתה רובצת השניה. לא די שהיינו סובלים מהגשמים ומהרוחות והקור ואנו אובדי־עצה והנה נוספה צרה. מנהל השיירה אמר: ״דעו לכם רבותי, שהמקום הזה שאנו עוברים בו הוא מעון זאבים וחיות שונות ואתם צריכים להיות זהירים מאוד מאוד שלא יתנפלו עלינו חס וחלילה״, שאלנוהו מה עלינו לעשות? והוא ענה שאחד מביניגו ילך לפני השיירה ויקרא בקול רם הו־הא הו־הא. את אחינו הגדול שמעון שלחנו לראש השיירה לקרוא ולצעוק ״הו־הו־הא״. פחד ואימה גדולה נפלו על כל השיירה וביחוד עלינו הקטנים. היינו רועדים מקור ומפחד וביחוד אני הקטן לא ידעתי איך להניג את החמור. פתאם עמד חמורי במקומו ולא רצה לזוז. ומרוב פחד נדמה לי בחושך, שלפני עומד אריה ורוצה לבלעני חיים. אז הרימותי קול צעקה נוראה והייתי צועק וקורא ״אבא! אבא! אמא! אמא! אריה רוצה לבלעני חיים! הנה אריה רוצח אותי!״ אמי ז״ל גם היא החלה צועקת ומ״א ז״ל ואחי קוראים לי איך! איך! אל תירא! ואל תפחד! אין כאן לא אריה ושום חיה רעה! לכשהגיעו אלי והנה חמורי נלכד בין השיחים ולא יכול לזוז ממקומו ולפני סלע שנדמה לי, כדמות אריה רובץ.

משכו את החמור מן המקום וצרפוני אל השיירה. המשכנו לרכב הלאה עד שהאיר היום. ומדי פעם בפעם הגשמים יורדים. ככה נסענו עשרים ושמונה שעות רצופות עד שהגענו לכפר קרוב לשכם. והנה אמי קפואה מקור ואינה יכולה לזוז. החמרים רצו להמשיך הלאה ולבוא לשכם אבל מ״א ז״ל הכריח את מנהל השיירה לרדת אל הכפר. בהגיענו אל הכפר חיפשנו מקום להיכנס ולנוח בו ולא מצאנו. עד שבא ראש הכפר והכניס אותנו אל הג׳אמע[1]. נתנו לנו חדר בתוך הג׳אמע וקבלו את השכר במוקדם — חצי לירה צרפתית זהב, שאז היה מחירה 16 פרנק זהב. הכנסנו את אמא אל החדר והנה היא קפואה מהקור ואינה יכולה לדבר ולא לזוז ממקומה, כעץ ממש. עיסינו אותה בשמן ובספירט, הדלקנו מדורה מענפים ועצים, הרתחנו מים ויצקנו לבק־בוקים ונתנו לאמא ז״ל. השקנו אותה תה ולאט לאט שבה אליה רוחה. אחרי שנחנו זמן קצר ביקש מ״א ז״ל ממנהל השיירה להמשיך ולנסוע לשכם.

הגענו שכמה בשעת בין השמשות וכולנו רצוצים, וביחוד האמא ז״ל היתה חולה ואנו לא ידענו לאן ללכת ולבוא ובאיזה רחוב גרים היהודים. לכן הובילו אותנו ישר אל החאן[2]. סידרנו את החפצים, התפללנו תפלת מנחה וקבלת שבת וערבית ביחידות. במשך כל הזמן המשיכו גשמים לרדת בלי הפסק עם ברד והרוחות מנשבות מכל צד. אחרי הסעודה סגרנו את הדלתות והחלונות ושכבנו לישון על האצטבאות שבתוך ״החאן״ ומרוב עייפות לא הרגשנו בכל מה שנעשה בחוץ. בבוקר השכם כאשר פתחו את דלתות החאן והנה שלג גדול כיסה את כל הארץ וביחוד את ההרים הגבוהים הר גריזים והר עיבל.

1. ג׳אמע בערבית — בית אסיפה, או בית תפילה. זהו מקום מיוחד לתפילה כעין בית כנסת, וכל אדם זר, או גר, שבא לכל כפר מכניסים אותו אל הג׳אמע, כעין בית הכנסת־אורחים.
2. חאן פירושו מקום לינה, שלנים בו החמרים עם בהמותיהם. לפעמים נמצאת בו גם קומה שניה, שבה מתאכסנים עוברי־האורח. במקרה שהחאן הוא בן קומה אחת בלבד אז מעמידים את הבהמות בפינה אחת והאורחים לנים בפינה השניה.

במשך כל היום לא פסק השלג מלרדת אף רגע אחד, ואף אחד מאתנו לא העז לצאת חחוצה. לעת ערב, אחרי תפילת ערבית, כאשר בעל החאן הדליק את המנורה, בקשנו ממנו שיביא לנו בתשלום "קנון"[1] עם פחמים. הדלקנו אש להרתיח מעט מים חמים וגם להתחמם נגדה. בשלו תה, ואבא ז"ל הבדיל על כוס תה. והקור עודנו מתגבר והולך כך שלא יכולנו להרדם עד קרוב לחצות. לעת בוקר חדל השלג מלרדת והתחיל להמס ע"י הגשם. העננים התחילו להתפזר והשמש זרחה על הארץ. מ"א ז"ל עם אחי הגדולים יצאו לראות את העיר ולחפש, אולי ימצאו איזה משפחות יהודיות או איזה מכיר. וכאשר שאלו מהערבים על יהודים אמרו להם שאמנם נמצאות כאן מספר משפחות של יהודים וביניהם משפחת "עמוס" הגרים בחצר מיוחדת. כשהגיעו אל הבית הנ"ל קבלו פניהם בברכה וידידות רבה. מר עמוס היה איש חכם ונבון ומ"א ז"ל התייעץ עמו אם אפשר, בימים אלה, לנסוע לעיה"ק צפת. מר עמוס לא הסכים בשום אופן, היות וכל הדרכים הוצפו במי השלג והגשמים ואי אפשר היה לעבור בהם ועוד מסר למ"א שהגיעו לו ידיעות על שיירה שבאה מצפת ואחדים ממנה נפגעו בדרך. על כן באו לידי מסקנה שעלינו לנסוע לירושלים. מ"א ז"ל ביקש מח' עמוס שיואיל בטובו לבוא ולעזור לו לגמור עם ראש השיירה את המחיר להסיע אותנו לירושלים במקום לצפת. ומר עמוס נעתר לבקשתו.

בתחילה סרב ראש השיירה ואמר שהוא לא יסכים בשום אופן לנסוע לירושלים אלא אך ורק לצפת כפי התנאים. ועוד, כאן הוא ישב בחאן ומקבל כפי החוזה יום־יום כסף להוצאותיו ולהוצאת הבהמות עד שיעברו המים ותהיה הדרך כשרה לנסיעה, ולמה לו איפוא לנסוע לירושלים.

אחרי דין ודברים גמרו אתו שהוא יקבל עבור הנסיעה לירושלים את אותו המחיר שהיה צריך לקבל מאתנו עבור הנסיעה לצפת אעפ"י שדרך שכם עד עיה"ק צפת הוא בערך ארבעה ימים ולירושלים רק יומים. אחרי שמר עמוס גמר עם החמר על התנאים נפרד מאתנו בברכת "ויעקב הלך לדרכו". אחרי שעזב אותנו מר עמוס ביקש מר

1. מחתה על רגלים שעליה מדליקים אש לחימום החדר.

אבי ז״ל את החמר לרתום את הבהמות ולהוביל אותנו לבקר את קבר יוסף הצדיק הנמצא רחוק קצת מהעיר והוא מוכן לשלם לו את שכרו במיוחד. אך הוא סרב באומרו שהדרך מלאה שלג ומי גשמים ואי אפשר לעבור בה. הטענה הזאת שכנעה אותנו. אז ירדנו אל השוק לקנות צרכי אוכל ולהכין צידה לדרך.

במשך הלילה התעוררנו כמעט בכל שעה, לראות אולי כבר האיר השחר. וכאשר אך האיר היום התרחצנו והתפללנו. שתינו כוס תה ואכלנו עוגה יבשה. סדרנו את החשבון עם בעל ה״חאן״ ומ״א שלם לו עבור שלושה ימים שש לירות זהב שטרלינג. באותם הימים היה זה הון רב.

והנסיעה החלה בשעה טובה ומוצלחת. בבוקר השכם עברנו דרך השווקים והרחובות של שכם. הודות לאל כל החנויות בשוק היו סגורות, מפני שאנשי העיר היו רעים וקשה מאוד היה ליהודי לעבור דרך השוק. אך יצאנו את העיר עלינו על ההרים ורכבנו בערך שעה וחצי. והנה רוח חזק התחיל לנשוב מארבע רוחות השמים. השמים התקדרו והתחיל לרדת ברד וגשם חזק מאד וארובות השמים נפתחו. בין רגע היינו כלנו רטובים. וגם הבהמות עמדו מלכת ואנו נמצאים בתוך מדבר, שאין בו קול ואין עונה ומי יבוא לעזרתנו. בראות מ״א ז״ל את המצב הנורא שהיינו שרויים בו קרא אליו את ראש החמרים ואמר לו שיואיל לסור לכפר הקרוב ביותר ויהי מה שיהיה. כשנכנסנו אל הכפר התקבצו אנשי הכפר עלינו והתפלאו על כי ביום גשם וברד כזה באו תיירים יהודים. לאחר שהסבירו להם את הענין, הביאו אותנו אל ה״חאן״ שבכפר. ואחרי שקלא וטרייא הגיעו לידי הסכם לשלם רבע מג׳ידי בעד כל אחד בין לאנשים ובין לכל ראש בהמה להבדיל.

בכפר הזה נאלצנו להשאר כשמונה ימים רצופים היות והגשמים ירדו יומם ולילה בלי הפוגות. ובינתיים האוכל שהיה עמנו אזל. מדי פעם היינו משיגים לקנות בכפר קמח טחון מעורב בסובין, לשים ואופים בתנור הערבים. אבל יתר צרכי אוכל כגון פולים יבשים ועדשים וכדומה היה קשה להשיג. שמן נמצא לרוב אך אנו לא היינו רגילים לאכילת שמן זית מפני שבערי פרס אין זכר לזית אלא משתמשים בשמן שומשמין.

ביום החמישי לא הצלחנו לקנות קמח ללחם ליום השבת. וזה היה אחד הימים הקשים שעברו עלינו. יום יום היו מתדיינים אם אפשר לצאת מן הכפר ולחזור שנית לשכם, אך אי אפשר היה לעשות זאת מפני הגשמים והקור הגדול. בלית ברירה הוחלט ללכת שוב לכפר לקנות תאנים יבשות ולאכול אותן במקום לחם. ואולי עד למחרת ה׳ יעזור ותצא השמש ואפשר יהיה לנסוע מן הכפר הזה למקום שבו אפשר יהיה לקנות קמח ולשבות שם את יום השבת.

שני אחי הגדולים בקשו מבעל ה״חאן״ להראות להם באיזה מקום יוכלו למצוא תאנים למכירה. לקחו בידם לירה שטרלינג זהב, כי כסף אחר לא היה לנו, והלכו. בעל ה״חאן״ הביא אותם אל בית אחד בכפר, ושם מכרו להם שני רוטל תאנים, שהם בערך ששה ק״ג. כשבקשו את דמי התאנים מסרו לו את הלירה. בעל הבית קיבל הלירה ואמר שהוא איננו יודע מה ערכו וכמה הוא שוה אלא כאן יש חלפן ״סראף״ מיוחד. ״חכו אתם כאן ואני אחליף את הלירה ואביא לכם את העודף״. אחי, באמונתם ובתמימותם, ישבו וחיכו שם. והערבי הלך ולא זכה לשוב. הם חיכו זמן רב לבדם ובעל החאן גם כן עזב אותם והלך לו. בינתיים גשם וברד יורדים בחזקה ובעל התאנים איננו. והנה היום נטה לערוב והחושך פרש את כנפיו על פני הארץ. אז אמרה בעלת הבית, אשת הערבי, ״אתם לכו לכם וקחו את התאנים אתכם וכאשר ישוב בעלי יביא לכם את העודף אל החאן״. והם בתמימותם האמינו וחזרו. ביררנו קצת תאנים, בדקנו אותם לאור הנר מפני התולעים והשרנו אותם במים.

את סעודת הערב סעדנו עם מעט תאנים ופירורי לחם שעוד נמצא אתנו ושתינו תה והלכנו לישון. כל הלילה היינו רועדים ולא יכולנו להרדם מפני הקור החזק. לפנות בוקר קמה אמא ז״ל ופתחה את חלון העץ הקטן, כדוגמת ״חלון תיבת נח״, והנה היא מבשרת אותנו בשלג חדש שכיסה את פני כל הארץ ואי אפשר היה לצאת לחוץ. כל יום הששי נשארנו בחאן רועדים מקור. אחרי הצהרים ביקשו מאת בעל החאן ללכת אל הערבי להביא לנו את שארית הליש״ט והבטיחו לו לשלם לו את שכר טרחתו. לאחר אלף בקשות הסכים ללכת. אחר שהלך, חזר ואמר, שהערבי שהלך להחליף את הלירה תקף אותו השלג

והוכרח להשאר במקומו עד שיחדל השלג ולכשישוב יחזיר לנו את המגיע. השלג לא פסק במשך כל היום והנה בא מנהל השיירה בדרישה לשלם לו בעד תבן ומספוא לבהמות. שהנה זה כמה ימים שהוא קונה אוכל ומספוא לבהמות וכעת אי אפשר לו להשיג תבן ומספוא כי אם בכסף מלא לכן נחוץ לו הרבה כסף, אחרת ימותו כל הבהמות ברעב. נתנו לו ג״כ ליש״ט זהב להשיג מה שיוכל ואח״כ נסדר אתו חשבון ונפטרנו ממנו. ואנו חשבנו מה נכין ליום השבת, איך נשאר בלי אוכל ואצלנו לא נמצא כמעט שום דבר מלבד מעט אורז ותאנים שקנינו. ביקשנו שנית מבעל החאן שיואיל לקנות לנו רוטל אורז או יותר ואנו נשלם לו את שכר טרחתו. בישלנו את האורז וסידרנו הודות לאל אוכל לשבת. קדשנו על מי תאנים ואכלנו מעט אורז עם תאנים. ברכנו את ברכת המזון והלכנו לישון, ומחשבותינו — מתי נגיע למחוז חפצנו, לירושלים. הדמעות התחילו לרדת מעינינו בדממה, עד שמ״א ז״ל הרגיענו ואמר לנו שה׳ יעזור ואנו נגיע לעיר קודשנו ולה׳ הישועה, ישועת ה׳ כהרף עין, אכי״ר. מתוך שמיעת הדברים האלה נרדמנו. מ״א ואמא ז״ל השכימו לקום לפתוח את ״חלון התיבה״ לראות מה עם מזג האויר. והנה ראו שהעננים כבר התפזרו וכוכבים בהירים ומזהירים בשמים.

אין לתאר את השמחה ששמחנו באותו רגע. בינתיים כבר האיר היום והשמש זרחה על הארץ. רק רוח קרירה היתה נושבת מצד מערב. את תפלת השחרית של שבת התפללנו בשמחה. קדשנו על מי תאנים, וסעדנו עם מעט תאנים ויצאנו לחוץ ליהנות ולהתענג מאור השמש וחומה.

הערבים כבר התחילו לגרוף את השלג מהדרכים ולהערים אותו במקום אחד. ואנו היינו מלאי תקוה שהקב״ה ירחם עלינו ואנו נגיע למחוז חפצנו בשלום. במשך כל יום השבת לא זזנו מהמקום. והיינו עסוקים בלימודים במשניות של שבת, ובעין יעקב. מיד אחר תפלת ערבית וההבדלה על כוס תה קרא מ״א לבעל ה״חאן״ שיסדר את החשבון. אבל קודם כל שימצא לנו מעט קמח. אחר זה קרא מ״א למנהל השיירה ואמר לו להתכונן לנסיעה בע״ה בבוקר השכם. הלכנו לישון הפעם בשמחה שהנה הקב״ה הצליח דרכנו ואנו נסע למחרת לירושלים.

למחרת, השכם בבוקר, קם מ״א ז״ל ויצא לחוץ לראות איך מזג האויר והנה הודות לאל השמים היו בהירים וזכים. התפללנו, שלמנו לבעלי החאן את החשבון שעלה לסכום הגון, אח״כ הלכנו למצוא את הערבי ״בעל התאנים״ אם הוא כבר שב, והנה הילד איננו. הוא נעלם מעינינו. עזבנו את הליש״ט תמורת שני רוטל תאנים בכדי שנגיע יותר מהר לירושלים. עלינו ורכבנו על הבהמות ונפרדנו בברכת שלום ״מע־אלס־ אלמא״ והנסיעה החלה בשעה טובה ומוצלחת. הפעם דרכנו היתה צלחה.

השמש האירה בקרניה הזהובים על כל הכפר והשלג כיסה את ההרים הגבוהים. האויר הזך והנקי והשמש הבהירה היו לנו לעונג ממש. כשירדנו מההרים היתה דרכנו במישור ולפנות ערב הגענו למקום הנקרא בפי ההמון בשם ״ואדי חראמיה״.

בבואנו ל״ואדי חראמיה״ היינו מוכרחים ללון שם. נכנסנו אל בית הקפה ולאחר שנחנו קצת מעמל הדרך, עמדנו להתפלל תפילת מנחה בשמחה גדולה שהקב״ה הציל אותנו מכף כל אויב ואורב. כאן מסרו לנו שעלינו להיות ערים כל הלילה היות והמקום הזה שמו מורה עליו — ״עמק הגנבים״ הבאים לילה לילה לגנוב ולרצוח את העוברים ושבים. בית הקפה שב ״ואדי חראמיה״ נמצא בעמק על אם־הדרך בין ירושלים לשכם וליתר ערי הארץ. הנוסעים מוכרחים לרדת כאן ולנוח כי לפניהם הר גבוה מאד ודרך עקש ופתלתול. יתר על כן, במקום נמצא בור מים להשקות את הבהמות. בעל הקפה היה עושה ככל אשר עלה על רוחו ודרש ״דמי כוס קפה״ מכל אחד ואחד כמה שרצה. ועל כל בהמה סך מסויים בלי כל טענה ומענה. במקרה שאדם היה אומר ״לא רוצה לשתות הקפה״ היה אומר לו ״שפוך אותו על הארץ ושלם לי״! במקום פגשנו בעוד יהודים עוברי־אורח. סידרנו את המשאות ואת החפצים כעין מעגל על השדה מסביב ואת הבהמות קשרנו בחבלים. קנינו מבעל בית הקפה מעט עצים להסקה להדליק מדורה להתחמם ולהשתמש לאורה בלילה. שמנו קומקום על המדורה, הרתחנו מים ושתינו תה חם. תוך כדי שתיה התעוררה השאלה מאיפה היהודים באו ולאן הם נוסעים. אחר שסיפרנו להם את כל המאורעות שעברו עלינו מפרס עד היום, הוציאו מיד לחם וביצים ונתנו לפנינו באמרם

שהם מחר יהיו בשכם ויקנו את הצריך להם אך מ״א ז״ל לא הסכים בשום אופן לקבל מהם באמרו: גם אתם נוסעים בדרך וכידוע אמרו חז״ל ״כל הדרכים בחזקת סכנה״ ואולי לא תמצאו לקנות. ואחרי כמה בקשות והפצרות הסכים לקבל מהם רק ככר אחת עם ביצים אחדות בתנאי מפורש שקודם כל יקבלו ממנו את מחירן.

אחר סעודת הערב הכניסו אותנו הקטנים בתוך החדר לישון והמבוגרים יצאו לחוץ לעמוד על המשמר יחד עם החמרים. כשהאיר השחר, מ״א ז״ל היה שמח הפעם שכאן, באמצע המדבר הזה, יש לו מנין יהודים להתפלל עמהם ובפרט ביום שני — יום של אמירת תחנון. התפללו בכוונה וביחוד בברכת גאל ישראל. אחרי התפלה רכבנו על הבהמות והתחלנו לעלות על ההר, אך מנהל השיירה אמר שכאן אי אפשר לרכב על הבהמות מפני שהדרך היא בעלייה תלולה ועלול לקרות אסון. כי הבהמה עלולה להתחלק מהשפוע והרוכב עלול ליפול, חלילה, מההר למטה, ועל כן עלינו בדרך ההר ברגל. מי שעבר פעם בדרך הזה ואת עליית ההרים האלו של ״ואדי חראמיה״ עד ירושלים, יכול לתאר לו באיזה צער ויסורים כרוך הדבר. כמה התייגענו עד שעלינו לראש ההר.

רק התחלנו לנוח ומנהל השיירה האיץ בנו, באמרו שהוא מוכרח להגיע עוד היום לירושלים. היות ואנו היינו מעונינים עוד יותר ממנו להגיע למחוז חפצנו הסכמנו לדבריו מיד. עלינו על הבהמות והנסיעה החלה שוב. ולפנות ערב הגענו לכפר ״בירה״ הנקרא בארות. כאן הורידו את המשאות מעל הבהמות, השקו אותן מים ונתנו להן תבן ומספוא. ירדנו אל מעין הכפר, רחצנו את הראש ואת הפנים מאבק הדרכים והתפללנו תפלת מנחה, הפעם ממש מול ירושלים. אחרי זמן קצר המשכנו בדרכנו. הבהמות היו ממהרות ללכת, כנראה שהרגישו שהן קרובות לעיר. אנו עוברים בדרך ועינינו נשואות לירושלים. השמש התחילה כבר לערוב והחושך כיסה את פני כל הארץ ואנו הולכים וקרבים אל שערי ירושלים!

כשהגענו קרוב לשער שכם ירד מ״א ז״ל מעל הבהמה והעמיד את כל השיירה. נפל על פניו לארץ וקרע את מעילו ונשק את עפר הארץ

והתחיל לקרוא קינת "על נהרות בבל" ו"מזמור לאסף" על חורבן המקדש ועל חורבן האומה והרים את קולו בבכיה והיה צועק "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". בראותנו זאת ירדנו כולנו מעל הבהמות ונפלנו על פנינו לארץ וגעינו בבכיה והיינו מנשקים את האבנים.

* * *

נכנסנו אל תוך שער שכם. כאן הוכרחנו ללכת ברגל משום שאי אפשר היה לרכב על הבהמות, כי הרחובות מרוצפים באבנים והבהמות נוטות להתחלק. לאט לאט, עברנו את השוק, בחשכת הליל. בשעה תשע בערב בערך הגענו בדרך של מדרגות ועליות שונות אל המלון "חאן אל קופט" הנמצא ברחוב הנוצרים — חרת אל נצארא — מול "קבר ישו". היות ואנו היינו זרים ולא ידענו לאן ללכת הוביל אותנו החמר, כדרכו, ישר אל החאן. שם מסרו לנו חדר קטן חשוך ואפל, בלי כל חלון מלבד דלת כניסה צרה ונמוכה שדרכה יוכל לעבור איש רק כשהוא כפוף. הוסכם עם בעל החאן על דבר השכירות, מג'ידי ליום. הורדנו את המשאות והכנסנו אותם לחדר הצר הזה וסדרנו אותם. אחר ביקשנו מבעל החאן מנורה והלה הביא לנו מנורת נפט העשויה פח [1], בעלת פתילה ארוכה ובלי כל זכוכית אשר היתה ממלאה את כל החדר עשן. כיבינו את המנורה כי מצאנו ליותר טוב לשבת בחושך מאשר להחנק בעשן. עייפים ורעבים נשארנו באותו הלילה בחדר הצר הזה עד אור הבוקר. בבוקר השכם סידרנו את החשבון עם מנהל השיירה בתוספת בקשיש לו ולעוזריו ושלחנו אותם לנפשם וברכנו ברוך שפטרנו מהם ומענשם, וברוך פודה ומציל.

לאחר שנחנו קצת מעמל הדרך ירדנו לרחוב לראות איפה נמצאים כאן יהודים. והנה בדרכנו מצאנו יהודי. לאחר ברכת שלום עליכם שאלנו אותו איפה רחוב היהודים והוא הואיל בטובו ללוות אותנו ולהראות לנו את הדרך.

1. בימים ההם לא היה נמצא בכל א"י מנורת חשמל ולא מנורת לוקס אלא בבתי העשירים היו מנורות של פתילה מספר 4- או 3- ובבתי העניים עששית של פח עם פתילת נפט וזאת היתה המנורה שהביא לנו בעל "החאן".

ברחוב היהודים נפקחו עינינו, לראות יהודים בעלי פיאות וזקן. במקרה עברנו על פני חנות אחת קטנה של יהודי מוכר סדקית ושמו משה כאשני מעיר כאשן בפרס. עמדנו על יד חנותו ושאלנו אותו אולי הוא יודע על איזו דירה הגונה עבורנו או על מקום לינה אצל יהודים. עודנו מדברים עם האיש והנה עבר לידנו יהודי מזוקן ובעל פיאות מיכאל לוי שמו. הוא הכיר את מ״א ז״ל בעת היותו בשליחות בערי קוקאז ודאגיסטן. לאחר ברכת ״שלום עליכם״ נפל על צואר מ״א ז״ל והתנשקו. אח״כ שאל אותו מ״א ז״ל אולי הוא יודע על איזו דירה הגונה והוא ענה מיד ואמר: יש לי דירה הגונה וחשובה בשבילך שאין כמותה והיא דירתי שאני גר בה בעצמי. אני אמסור אותה לך ואני אחפש לי דירה אחרת. אבא ז״ל שמח מאד לשמע הדברים האלו ועל המציאה הטובה אשר הקרה לפניו ״איש בעל חסד״ שכזה שאת דירתו הוא נותן לאחר. שאלנו אותו איפה נמצאת הדירה והוא ענה שהיא נמצאת ברחוב ״באב אל חוטא״[1]. אנו היינו אז כעוורים ממש המגששים באפלה ולא הכרנו את המקום והסביבה בייחוד שהיינו חפצים להסתדר שעה אחת קודם. שלמנו לו את המחיר כפי שרצה עוד לפני שראינו אותה. הרי יהודים מאמינים אנחנו בני אברהם יצחק ויעקב. לקחנו סבלים להוביל את החפצים אל הדירה החדשה בעיה״ק ירושת״ו. התחלנו כולנו ללכת יחד עם הסבלים לדירה החדשה והנה אנחנו עוברים בדרכנו מרחוב לרחוב ומשוק לשוק, יורדים ועולים מדרגות לעשרות, קרוב לחצי שעה דרך, עד שהגענו אל חצר אחת ברחוב ״באב אל חוטא״ שגרות שם משפחות יהודיות. נכנסנו אל החדר, הורדנו את החפצים ושלמנו לסבלים ושלחנו אותם, והנני שמחים מאד שמצאנו הודות לאל דירה אף כי לעת עתה בת חדר אחד בלבד. לאחר שישבנו קצת לנוח התחלנו לסדר את החפצים. בלילה נכנסו אלינו השכנים, יהודים מארם־צובא, לבקרנו ותוך כדי דיבור

1. ״באב אל חוטא״ – רחוק מרחוב היהודים יותר מרבע שעה הליכה וברחוב הזה גרים ערבים. שם נמצאים גם איזה חצרות הקדש לאחד הכוללים של אחינו האשכנזים וע״י המקום הנ״ל שכרו כמה יהודים מארם־צובא חצר מהערבים. בחצר זאת נמצאו כעשר דירות. ומר לוי גר שם.

התפלאו ואמרו איך אתם באים לגור במקום כזה, רחוק מרחוב היהודים ובבית מלא רטיבות?

אחדים מאחינו בני פרס שבאו לארץ לפנינו, שמעו את שמועת בואנו לירושלים וביום השבת באו לבקרנו. אף הם התפלאו לראות היכן אנו גרים במקום רחוק מרחוב היהודים ומכל הישוב העברי, ומה עוד שאיננו רגילים לדבר עם הערבים בשפתם.

כעבור כמה ימים לקח אותנו מ״א אל בית המרחץ ״חמאם אל־עין״ [1] (מרחץ מי המעיין) להתרחץ כדי שנוכל ללכת לבקר את הכותל המערבי. אהר טבלנו במקווה טהרה ומשם הלכנו ישר אל הכותל המערבי.

בדרך אל הכותל המערבי מצאנו הרבה עניים יושבים על הארץ, ומבקשים נדבות מכל עובר ושב, לפעמים הם אף מתנפלים על כל עובר ושב לזכות ולקבל את הנדבה מפני שכל הקודם זכה. נשים, אפילו ילדים קטנים, מסתובבים מסביב לאיש המנדב ואין נותנים לו לזוז והמנדב החפץ לתמוך — כמעט ומתחרט. אלא שיש אנשים סבלנים ההולכים ומחלקים לכל עני ועני בלי יוצא מן הכלל. ומ״א ז״ל היה כזה. הולך ומחלק לכל אחד ואחד איזה פרוטות בלי כל הבדל.

לאחר מכן התקרבנו ליד הכותל המערבי ומ״א ז״ל חלץ את מנעליו, נפל על הארץ בבכיה וקרע את בגדיו פעם שניה והתחיל לחבק ולנשק את אבני הכותל וקרא את הקינות ״על נהרות בבל״ ״זכור ה׳ מה היה לנו״ וצעק ״נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים״ בראותנו כל המחזה הנורא הזה רעדה אחזתנו ואנחנו געינו גם כן בבכיה גדולה. קראנו כמה מזמורי תהילים אח״כ אמר מ״א ז״ל קדיש. הדלקנו נרות שמן זית ע״י השמש שבירך בברכת ״מי שברך״ את כל אחד מאתנו ומר אבי ז״ל נתן תמיכה לשמש. חזרנו עוד הפעם אל הכותל ונשקנו את אבניו ובקשנו רחמים עלינו ועל כל ישראל אחינו הנפוצים בארבע כנפות הארץ.

1. ״חמאם אל עין״ הוא קרוב על יד מקום המקדש, ומדוע נקרא בפי ההמון ״חמאם אל־עין״ מפני שמימיו נובעים ממי המעיין. אבל אין זה מעיין. קרוב מאד לפתח מקום המקדש נמצא בור עמוק מאד אשר דולים ממנו מים למרחצאות הנ״ל.

אנחנו, פרט למ״א, ידענו אז לדבר, מלבד השפה הפרסית, רק איזה מלים בערבית ומעט מאד בלשון הקודש. כל הכסף שנמצא אתנו היה בליש״ט זהב ובארץ היה מטבע של ממשלת טורקיה. קשה מאד היה להחליף את הליש״ט אצל כל חנוני וגם לא ידענו מה ערכו לעומת הכסף הטורקי. אמנם בשוק ״הבטרק״ ישבו הרבה חלפנים יהודים אשר לכל אחד היה שער מיוחד להחלפת הליש״ט. בין אלה היה יהודי שנקרא בשם המבורגר אשר לו חנות עם מזכירים והנהלת פנקסים כעין ״בנק״ קטן. הוא היה מחליף לנו את הליש״ט וכך היה דרכנו. אומרים לו ״אתה ואמונתך״ וכמה שהיה אומר היינו מקבלים ממנו. כמו כן מצאנו יהודי אחד, בעל חנות מכולת, בשם רבי אברהם ברחוב חב״ד, שנראה בעיני מ״א ירא־שמים. היינו נכנסים אליו והיינו קונים ממנו כל צרכי מכולת ואומרים לו ״אתה ואמונתך״ ומשלמים לו. וזו היתה מלאכתנו משך אותם הימים — להחליף את הליש״ט אצל הא׳ המבורגר [1] וללכת אצל ר׳ אברהם לקנות צרכי אוכל.

המרחק מרחוב היהודים והסביבה הערבית שבה גרנו היה לנו לטורח גדול. ועוד, כי מ״א ז״ל היה הולך מדי יום ביומו להתפלל ליד הכותל, וזה היה אצלו דבר עיקרי.

יום יום היינו חושבים, איך להפטר מן הדירה הזאת. ולבסוף באנו לידי החלטה לעזוב את המקום ולחפש דירה אחרת קרובה למקום המקדש ולכותל המערבי. לאחר חפושים רבים מצאנו דירה על יד ״חמאם אל־עין״ ; סמוך למקום המקדש ממש וקרוב לכותל המערבי. את הדירה הקודמת עזבנו פנויה אחר ששילמנו עבורה דמי שכירות לשנה. והנה בעת ההעברה ראינו שכל חפצי המשי יקרי־הערך נרקבו מהרטיבות והלכו לאיבוד. אמא ז״ל התחילה להצטער ולבכות על החפצים והמלבושים שאי אפשר למצוא ולקנות אותם. אז אמרנו ״מה זאת עשה אלקים לנו״. אחר שהשקטנו אותה בדברים, לקחנו את החפצים ונכנסנו אל הדירה החדשה בשמחה, היות ואנו נמצאים כאן על יד שכונה יהודית. מצד אחד בית־כנסת לאחינו האשכנזים

1. מפני שיתר החלפנים רמו אותנו. ועד כמה שידוע לנו היה הא׳ המבורגר מתנהג אתנו ביושר ובאמונה.

יוסף בן ר' אהרן הכהן ז"ל
(אחיו של המחבר)

מצד שני בית־כנסת לאחינו הגורג׳ים, מצד שלישי בית־כנסת ובית מחסה לאחינו המערבים. וכל הרחוב הומה מיהודים והרחוב היה הולך ונמשך עד רחוב היהודים. ונוסף על זה, המקום היה קרוב מאד למר המבורגר החלפן ולר׳ אברהם בעל חנות המכולת. כאן הכניס אותי מ״א ז״ל ללמוד בישיבה קרוב לביתנו החדש.

* *
*

אחר זמן קצר התחילה הפרוטה לכלות מן הכיס. ואנו חפשנו עבודה כדי שנוכל להרויח בכבוד את לחמנו. שאלנו בעצת שכנינו הטובים מה יש לנו לעשות כדי שנוכל להתקיים והם יעצו שנתחיל בעבודת האדמה. הוחלט לשלוח את אחי הגדול שמעון ל״מקוה ישראל״ ללמוד את עבודת האדמה ואת אחי השני — יוסף לסחור בחלב, ואותי להכניס לאיזה בית מלאכה. נמנו וגמרו שאעזוב את הישיבה בתנאי שאמשיך בלמודים, איזה שעות ביום, אצל מר אבי ז״ל, בבוקר ובערב.

בינתיים באו בהצעות שונות שכדאי לקנות מגרש ולבנות עליו צריף בטרם תכלה הפרוטה מן הכיס כליל ועי״כ נוכל לפחות להיפטר מתשלום שכר דירה.

והנה בא אלינו מר ס. ט. א. * אחד מבני עדתנו, בהצעה. יש לו מגרש בשכונת ״שבת צדק״ המכונה בשם ״חרת אל־טנק״ לאמור שכונת הפחים. בימים ההם עוד לא היו כל הבניינים שמחוץ לעיר. רק סמוך למגדל דוד מספר חנויות עץ קטנות של מוכרי פירות וירקות, נגרים וסנדלרים. רוב השכונות מחוץ לעיר עוד לא נבנו ורוב היהודים היו גרים אך ורק בתוך החומות. השכונות מחוץ לעיר היו ״משכנות שאננים״, מול הר ציון, שבנה אותן השר מונטיפיורי ושכונת ״בתי־נסים בק״ ליד שער שכם ושכונת ״מאה שערים״ שהיתה בתחילת בניינה, שכונת ״נחלת שבעה״ ושכונת ״מחנה יהודה״ על דרך יפו.

לאחר משא ומתן הלכנו לראות את המקום ש״בשכונת הפחים״ והנה הוא רחוק מאד מהעיר העתיקה. ל״מחנה יהודה״ היו נוסעים

* השם הושמט — מפני כבוד המת.

בעגלות משער יפו[1] כעשרים דקות וממחנה יהודה הולכים ברגל קרוב לעשר דקות כדי להגיע למקום. בשכונת בתי־פח גרו כמה משפחות של יהודים מפרס וזה משך את לבנו כי הם מבינים אותנו ואנו מבינים אותם. מיד באנו לידי הסכם עם מר א. על מחיר המגרש בסכום של ארבעים נפוליון זהב[2]. שלמנו לו סך שבעה נפוליון דמי קדימה. ותיכף נכנסו יחד אל ספרא דדיינא ח״ר אליעזר מזרחי וכתבו וחתמו שטר המכירה עם כל התנאים, סימנו את הגבולות בפני העדים כדת וחזרו משם בשמחה.

כל הזמן שגרנו בעיר העתיקה סבלנו מאוד מחוסר מים. מפני שמעיינות אין בירושלים אלא בורות שהיו מצויים בכל חצר, המתמלאים ממי הגשמים. וזה בלבד לא היה מספיק לתושבים. היו ערבים שהיו ממלאים נאדות מים מהבורות שבמקום המקדש והיו מוכרים כל נאד בשני גרוש לפעמים פחות לפעמים יותר, הכל לפי הזמן. ולכן החליטו שאם נצא לגור מחוץ לעיר נשתדל לדאוג לבור מים. אחרי ימים אחדים סידרנו איזו תכנית והלכנו עם הבנאי אל המגרש כדי לסמן את היסודות. כאשר הגענו לשם, ניגש אלינו מר מרדכי א., אביו של מוכר המגרש, בצעקות ובטענות שהמגרש הזה הוא שלו ולא של בנו וכי אין לנו כל רשות לגשת אל המגרש ולשים יד עליו. עד כמה שדברו אתו והראו לו את שטר המכר וחתימת בנו, שממנו קנו את המגרש וכן את חתימת ח״ר אלעזר מזרחי ספרא דדיינא וחתימת בית הדין, לא הועיל ולא כלום. הוא לא רצה לראות ולא רצה לשמוע והוא באחת. הקרקע היא שלו ואיננו רוצה למכור בשום אופן בעד כל מחיר שבעולם. כשאמרו לו ששילמו דמי קדימה סך של שבעה נפוליון זהב ענה לנו: לכו למי שאתם נתתם את הכסף וקחו ממנו בחזרה. בעל כורחנו שלמנו לבנאי את שכרו ושלחנו אותו. עזבנו את המקום והלכנו לחפש את בנו. עד כמה שחפשנו לא יכולנו

1. מחיר הנסיעה שתי עשיריות – עשירית הוא מטבע טורקי שהיה נקרא גם בשם ״מטליק״. כל שלוש עשיריות היו גרוש אחד. וכל מג׳די היה עשרים ושלשה גרוש. הבשליק – רבע מג׳די כסף.
2. בימים ההם היו מתהלכים בארץ כספים צרפתים כגון פרנקים וגפוליון זהב.

למצוא אותו לא בחנותו ולא בביתו היות והוא היה ספר ולפעמים היו מזמינים אותו אנשים הביתה להסתפר. חזרנו מרחוב היהודים הביתה בפחי נפש ובהתרגשות נוראה עד מאד, בחשבנו כיצד קרה שכאן בעיר הקודש ירושלים יימצאו אנשים שיעשו מעשים אשר לא ייעשו? ומ״א ז״ל אמר ״בוקר ויודע ה׳׳.

כראות השכנים שבחצר שהגנו נרגשים פנו אלינו לדעת מה זה ועל מה זה? אחרי שסיפרנו מה שעבר עלינו התפלאו מאוד ודיברו על לבנו לא לדאוג כי על ידי בית הדין נוכל לברר את הענין ובודאי בית הדין יסדיר ויברר את הענין.

יום המחרת עבר עלינו כיום שואה ומהומה מהבוקר עד הערב. לפנות ערב בהגיע זמן מנחה התפללנו וישבנו ללמוד כרגיל. וכאשר התעסקנו בלימוד שכחנו את כל מה שעבר עלינו במשך היום. למחרת הלכו שני אחי לשכונת ״שבת צדק״ לראות אולי ימצאו את המוכר בביתו ואילו מ״א ז״ל ואני הלכנו לחנותו ברחוב היהודים, אולי נמצא אותו שם. והנה הוא איננו. חיכינו לו בחנותו שמא יבוא בכל רגע. קרוב לשעת הצהרים הוא בא וכאשר ראה את מר אבי ז״ל שאל מה הענין? לאחר ששמע את דברי מר אבי ז״ל אמר שהוא שמע שאביו אינו מסכים למכור המגרש והוא איננו יכול לעשות מאומה נגד אביו. אז אמר מ״א ז״ל: אם הדבר הוא כך החזר לי את הכסף וההוצאות שהוצאתי על המגרש. המוכר ענה: כרגע אין לי כסף אפילו פרוטה אחת וכבר הוצאתי אותו וכאשר יהיה לי כסף אחזיר לך. כששמע מ״א ז״ל את הדברים הנ״ל אמר לו: אל תפטור אותי בדברים בטלים שכאלה, שלם את כספי חזרה או מסור לי את המגרש ואם אינך רוצה נלך אל בית הדין ושם נראה מה שיאמרו לנו. הלכו אל בית הדין ושם טען המוכר את אותה הטענה שאת הכסף כבר הוציא ואין לו וכאשר יהיה לו יחזיר את הכסף.

הדיינים, בראותם את שטר המכר שאלו אותו: איך מכרת מגרש שאינו שלך? והוא טוען באחת שהמגרש הוא שלו אלא שאביו איננו מניח לו למכור וכעת אין לו כסף לשלם. אחרי דין ודברים, טענות ומענות החליטו הדיינים שהמוכר יחזיר למ״א ז״ל את החצי במזומנים והחצי

השני ישלם אחרי חודש ימים וקבלו ממנו בתקיעת כף קנין וגם שטר התחייבות חדש. את שטר המכר השלישו בבית הדין עד שיוחזר הכסף במלואו ואז יבטל בית הדין את שטר המכר ובזה נגמר הדין. מ״א הוכרח לקבל עליו מה שפסקו ונפטר מכל הענין הזה וכאן הפסיד סכום הגון מהקרן לבד הוצאות שונות שהוציא על המגרש, לבנאי ולפועלים.

אחרי שנסתיים ענין ״הקניה״ הזאת נתעוררה עוד הפעם השאלה הבוערת למצוא מגרש כדי לבנות עליו צריף לגור בו לפני שהפרוטות תכלינה כליל מהכיס ולא תהיה לנו יכולת לשלם שכר דירה.

הפעם החליט מ״א ז״ל למצוא מגרש שיהיה קרוב לעיר ושלא יהיה רחוק מהכותל המערבי וממקום המקדש. אינה לנו ה׳ מקום מתאים לרצון מ״א ז״ל ליד ״בתי נסים בק״[1] שבקרבת שער שכם. מגרש קטן של 150 אמה מרובעת, על אם הדרך, בתוך השכונה במחיר של

1. שכונת בתי נסים בק נבנתה על ידי הרב ניסן בק בשנת .... והיא השכונה היחידה העומדת במרחק איזה רגעים מהחומה על יד שער שכם הנקרא בערבית ״באב אל עמוד״ ז״א שער העמוד. על ידה נבנו שתי שכונות קטנות לאחינו הגורג׳ים. אחת מהן נק׳ בשם ״אהל אברהם״ על שם בעל המקום שבנה שם בתים מכל העברים וסגר על השכונה כעין חומה והשאיר רק פתח כניסה, כדי להכנס אל תוך החצר. בשכונה נמצא בית כנסת ובור גדול למים. והשניה נבנתה על ידי אחינו האשכנזים בשם בתי ישראל בק. שכונות אלה היו מלאות אוכלוסין, יותר משלושת אלפים נפשות מכל העדות: חלבים, בני ארם צובא, דמשקאים, בבלים, פרסים, מערבים, אשכנזים, גורג׳ים קורדים ודגיסטאנים. ולכל עדה ועדה היה בית כנסת מיוחד. כששה בתי כנסיות, מלבד שתי בתי הכנסיות של אחינו הגורג׳ים שאמרתי לעיל. ואלו הן בתי הכנסיות כל אחד ואחד בשמו: א) בית הכנסת של הרב יצחק דילא־רוזה. ב) בית הכנסת של הדמשקאים של אבו־משה. ג) בית הכנסת של הזקנה מרת כזנא. ד) בית הכנסת של הבבלים של חכם שלום נבאי. ה) בית הכנסת של האשכנזים מרת כזנא. ו) בית הכנסת של הגורג׳ים. ליד בית הכנסת של האשכנזים היו בניני צבור: בור מים גדול, תנור ומקוה טהרה. בשכונות אלה לא היה חסר דבר. רופא חובש מילדת ויתר צרכי צבור. כמו כן היו בה חנויות מכלת ומנפקטורה מוכרי חלב ועוד. ״עיר שלמה״. והשכונה היתה ממש שכונת ״קבוץ גלויות״. לדאבוננו במאורעות שנת תרפ״א התנפלו ערבים על השכונה והרסו בתים רבים שללו ובזזו את יתרם. התושבים היהודים ברחו מן השכונה ועזבו שם כל הרכוש. לאחר המאורעות ניסו אחדים לחזור אל השכונה אבל נסיונם עלה בתוהו והוכרחו שנית לעזוב את השכונה. רוב

5 פרנק האמה. בימים ההם היה הפרנק בעל ערך רב. מחיר הקרקע הנ״ל עלה 750 פרנק מלבד היצאות שונות, הוצאת הקושאן וכו׳. הפעם היה מ״א זהיר בזמן הקניה וסידור הקושאן על ידי הממשלה מפני שנכווה כבר ברותחין. אחרי קבלת הקושאן התחלנו לבנות לנו על המגרש צריף גדול. במשך כמה ימים עבדו שלושה נגרים אומנים והעמידו לנו צריף גדול מכוסה ברעפים ובו שני חדרים: חדר גדול ששימש דירה לכל המשפחה וחדר קטן לאחי הגדול שהיה בעל משפחה ומן הראוי היה שיגור הוא לבדו עם אשתו. את הצריף רצפנו במרצפות והיינו מאושרים שכבר יש לנו נחלה בארץ ישראל.

כשנכנסנו לצריף נמצא שאי אפשר לגור בו מפני שהיה עומד בשדה פתוח, והרוח היה מרעיש ומזמר מכל ארבע רוחות ואי אפשר היה לישון בלילה. שאלו עצה מה לעשות? ויעצו למ״א לבנות בתוך הצריף דולמא [1] ולצפות אותו מבחוץ בפחי אבץ. מ״א קיבל עליו לעשות את הדבר גם אם יעלה הדבר בהוצאות חדשות שלא שיער אותן מראש. לאחר שנגמרה עבודת הבנין הסתדרה כל המשפחה בחדר הזה. אך היינו שמחים שזכינו לנחלה בארץ ישראל משאת נפשנו שעבורה סבלנו כל כך הרבה צרות וטלטולים והרפתקאות. אז אמרנו לעצמנו הנה כבר הגיעה השעה שנתחיל לעבוד ולהתפרנס בכבוד עם מעט הכסף שנשאר לנו.

כאמור, החל אחי יוסף לעסוק במכירת חלב. ואחרי התייעצות ירדו ביום הששי, יום השוק, ״שוק אל־גו׳מעא״ [2] שמקומו היה ליד הבריכה

הבתים נמכרו לנוצרים וערבים. רק הוציאו משם את ספרי־התורה וכלי הקודש. יש שם עוד הרבה בתי הקדש שלא נמכרו. כיום אין זכר כלל לשכונה הזאת שהיתה אחת השכונות הגדולות והמפוארות בימים ההם.

1. במרחק מה מקיר העץ החיצוני היו מסדרים שורות של קרשים דקים כעין סולם, ואת הריוח שביניהם. היו ממלאים חצץ ואבנים קטנות עם טיט וסיד. אח״כ היו מטייחים את זה יפה. וכן את התקרה מתחת לרעפים, מסיידים בסיד וצובעים. מבפנים נראה הצריף כבית ממש ואילו מבחוץ נראו קרשים. לפעמים היו מכסים מבחוץ גם בפחי אבץ מגן מפני הקור והגשמים.

2. ״שוק אל גומעא״ (שוק יום ששי) הוא שוק מיוחד אשר הערבים היו מביאים לשם למכירה כל מיני בהמות כגון פרים, פרות, כבשים, עזים, סוסים, פרדים, גמלים וחמורים. ובמשך יתר ימות השבוע השוק היה סגור. בבואך אל השוק הזה היית מוצא לפניך עשרות, ולפעמים גם מאות, מוכרים וקונים של בהמות שונות. כמו כן היו באים לשם גם סרסורים מביני דבר שהיו מעריכים את המחירים ומביאים את הקונה והמוכר לעמק השווה.

הגדולה דרך שכונת בתי משה מונטיפיורי ז״ל הידועים בשם ״משכנות שאננים״, וקנינו עשרה כבשים ועזים והבאנו אותם אל הבית. חיפשו רועה ערבי ודיר ומסרו לו את הכבשים לרעות. בכל יום ויום היה בא אלינו בבוקר, מקבל את הכבשים, רועה אותם במשך היום, מאכילם ומשקה אותם. ולעת ערב היה מחזירם. אחי היו חולבים אותם בבוקר ובערב ומוכרים את החלב בתוך השכונה עצמה. לחלב הזה היתה דרישה וקופצים הרבה כי היתה לו מעלה, שכל קונה היה עומד בשעת החליבה ורואה שאין נותנים לו חלב מהול במים.

בסופו של דבר הרווח מהעבודה הזאת היה מועט מאד. מפני ההוצאות המרובות של מזון הכבשים, שכר הרועה ושכר שמירה. ראינו ש״אין הקומץ משביע את הארי״ והכסף כמעט ואזל. אחי הגדול נסע למקווה ישראל ללמוד את עבודת האדמה ואני הוכרחתי להפסיק את הלימודים שלי. חשבו על מקצוע בשבילי והחליטו להקנות לי את מקצוע הדפוס, שמלאכת הדפוס היא גם תורה וגם מלאכה.

אחרי חקירה ודרישה נמצא שהדפוס היותר טוב בירושלים הוא בית הדפוס של הרא״מ לונץ ז״ל. שבעל הבית הוא חסיד וי״ש בתכלית. אז ניגשו אליו וביקשו ממנו אם יוכל לקבל תלמיד לעבודה ללמוד את המלאכה. הוא אמר שרצונו לבחון את התלמיד. כאשר באתי אליו התחיל לשאול אותי איך נכתבת מלת ״בראשית״? עניתי לו כראוי באח״כ שאל כיצד נכתבת מלת ״אחשורוש״, ואח״כ מלת ״ארתחשסתא״. תשובותי מצאו חן בעיניו והוא קיבל אותי לעבודה בבית דפוסו. מנהל בית הדפוס אז היה מר אברהם זילברמאן ז״ל.

* *
*

בית הדפוס של הראמ״ל ז״ל נמצא אז בשכונת נחלת־שבעה, בחצר א׳ יהושע שלנק ז״ל, בקומה התחתונה. בחדר אחד, בצד ימין של החצר, עמדו כמה פועלים ותיבות אותיות, וסדרים ומתקנים; ובחדר שני, שהיה הרבה יותר גדול, עמד מכבש הנקרא ״פרס״ שבו היו מדפיסים. ליד החדר הנ״ל היה חדר שלישי חשוך, אשר שם היו מרטיבים את גליונות הנייר בכל ערב בתוך גיגיות מים ומסדרים אותם אח״כ על קרשים,

אחד ע״ג השני ולוחצים אותם מלמעלה בקרשים וכמה אבנים גדולות כדי לסחוט מהם את המים. וכך היה נשאר הנייר משך כל הלילה. למחרת היו מעבירים את הנייר ליד המכבש ונגשים להדפסה. פועל אחד היה עומד אצל המכבש כמדפיס אשר היה מניח את הנייר על כנף־המכבש ובצד השני עומד פועל אחר המעבד את הדיו על שולחן ברזל עם גליל גומי. ואח״כ היה מעביר את הגליל על פני הסדר ועי״כ מורח אותו בדיו. הדפס היה מוריד את הכנף על הסדר ופועל אחר לוחץ בעזרת מנוף ומפעיל את המכבש על פני הסדר. ההספק במשך כל היום שבו עבדו והדפיסו היה, אם בגבורה, עד אלפיים הדפסות. כשהיתה הדפסה גדולה, של הרבה אלפים, היו מוליכים את הסדר אל בתי־דפוס של הנוצרים: מנזר הצרפתים, מנזר הרומים, או בית היתומים הסורי (שנלר) כי להם היו מכונות דפוס גדולות ומשוכללות. גם את העתונים ה״חבצלת״ ו״הצבי״ הדפיסו על מכבש.

כשנכנסתי אל בית הדפוס מצאתי חן בעיני המנהל ובעיני הפועלים והאומנים. מר אברהם זילברמן התחיל ללמדני את סדר התיבה ומקומן של האותיות. לאחר מכן בחנו אותי בזהוי אותיות העופרת ביחוד גימל ונון, כף ובית, ריש ודלת וכו׳. לאחר ימים מעטים למדתי איך ״לפרק״ את הסדר וכך התקדמתי מאוד בלימוד המלאכה עד שכל הפועלים היו קוראים לי ״פייגלה״ ז״א ״צפור״. כשלמדתי את מלאכת ״הפירוק והסידור״ על בוריה, עברתי ללימוד סידור ״אקסידנס״ (פרט) וגם להדפיס על המכבש, הדבר הגיע לידי כך שהיו מוסרים לי את העבודה בשלימותה לסדר, לתקן להדפיס ולפרק האותיות בין בעבודות סדר שוטף ובין בסידור פנקסים וטבלאות.

תולדות היהודים בפרס

בעקבות התעמולה שעשה מ״א ז״ל לעלות לארץ ישראל בהיותו בפרס ועליתו ארצה, התחילו רבים למכור חפציהם ולעלות לארץ־ישראל.

בטרם אספר על תולדות יהודי פרס בארץ ישראל, אעמוד בקצור על תולדות יהודי פרס עד כמה שאני יודע — מעט מזער, ואולי יבואו עוד רבים ויחקרו עפ״י ספרים רבים ויכתבו הכל בשלימות.

ידוע, שאחרי חורבן בית ראשון, כשגלו בני ישראל לבבל, רובם היו בני הכהנים והלויים המשוררים כמו שמבואר בבירור במזמור על נהרות בבל. משם נפוצו והלכו לערי פרס, היות וערי פרס היו קרובות לבבל ומאז נשארו רבים במקום. אפילו בעלית בבל, שעה שהמלך כורש נתן את הפקודה לבנות את הבית השני ואמר בבירור: ״מי בכם בכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל״ (עזרא א, ג׳) לא הכריח וחייב לעלות. כי אם כל החפץ לעלות יעלה. ולא כולם עלו.

ומדרש עשרת המלכים מספר על כך וז״ל: ״ועוד, כיון שגזר כורש מלך פרס שיעלו בני יהודה לירושלים, יצא לטייל במדינה וראה כל בעלי אומנות בטלים והשוק משומם. אמר: מה טיבו של שוק זה משומם? אמרו לו היהודים שהיו עושים כאן גזרת עליהם שיהיו עולים לירושלים לפיכך השוק הזה משומם! פתח ואמר מי שעלה — עלה ומי שלא עלה — לא יעלה!״ נראה מכאן שהיו רבים שלא העזו לעלות ורבים הוכרחו להשאר בערי פרס עד היום הזה. אבל בכל זאת, לא נמנעו מלעלות ולבקר את הארץ ולחונן את עפרה. ובכל עת וזמן, תמיד השתוקקו לעלות ולהתיישב בה.

היהודים בפרס

מצבם של יהודי פרס, לפני עלות ריזא שאח פהלוי על כסא המלוכה, היה נורא מאד ואי אפשר לתארו אלא בצבעים שחורים ואי אפשר היה לפרסם אותו ברבים, מפני הסכנה הגדולה שהיתה מרחפת על כולם בלי יוצא מן הכלל. היהודים סבלו תמיד מהמוסלמים. היהודי לא היה יכול לבוא במו״מ עם המוסלמי, אסור היה ליהודי לגעת בצרכי אוכל ופירות, ואם במקרה היה נוגע בהם, עליו היה לשלם את מחיר כל הסחורה או הפירות כאשר יושת עליו. הכסף שהיה המוסלמי מקבל מידי היהודי היה זורק לתוך טס מים. אסור היה ליהודי לצאת מפתח ביתו לחוץ ביום הגשם, מפני שהוא מטמא את המים ואסור למוסלמי לדרוך באותו מקום, ועוד גזירות שונות, שהשיכים והסיידים (כהנים אדוקים) היו מוציאים מדי פעם בפעם, גזירות שאין כאן המקום להזכירן [1]. את אחד ממקרי הרדיפה אספר להלן:

מצב אחינו אנשי משהד

לפני מאתים וחמשים שנה בערך, גרו אבותיהם של יהודי משהד בעיר קזוין, ומנו אז בערך ארבעים משפחות. בשנת תצ״ה (1734) ציוה עליהם המלך נאדיר שאח לעבור לעיר משהד. בינתים היתה מהפכה והמלך נאדיר שאח נהרג, והיות ואנשי־משהד המוסלמים הם מכת השיעים האומרים שיהודי הוא טמא. לא יכלו היהודים להת־קיים שם, מפני שלא היו קונים שום דבר מידי יהודי, ולא באים עמו במשא ומתן. ועל ידי כן סבלו נוראות! במשך השנים הגיע מספרם למאה משפחות. בשנת תקצ״ה (1834) העלילו על היהודים עלילת־דם נוראה. המוסלמים התנפלו על רובע היהודים והרגו מהם 37 גברים ומספר לא ידוע של נשים וילדים קטנים. אחד מן השייכים לקח בשבי ארבע מבנות היהודים, וההמון שדד את רכוש היהודים כטוב בעיניו והיהודים נשארו בעירום ובחוסר כל והסתתרו כולם בבית הכנסת. השייך הגדול הנקרא ״אימאם איל פותעה״ גזר להרוג את כולם, או להתאסלם.

1. ראה דין וחשבון של מנהלי בתי הספר של חכי״ח בפרס מלפני ארבעים שנה.

כראות היהודים שמצבם נורא החליטו שלושים איש להתאסלם, ובקשו מהשייך זמן כדי להשפיע על יתר היהודים שיקבלו את דת מוחמד. כוונתם היתה להשקיט את הרוחות, להציל את הנפש ובינתיים להציל את בנות היהודים שלא יפלו עוד בידי המוסלמים. כמה מהם הצליחו לברוח לערי אפגניסטאן. אך הנשארים הוכרחו לקבל את דת האיסלם ונקראו בשם "ג'דיד איל איסלם"[1], עד היום הזה. אבל זה היה למראית עין, בסתר לא עזבו היהודים את דתם ולא התערבו בגוים, לא התחתנו עמהם, לא חללו את השבת ולא אכלו בשר טריפה, למרות שחייהם היו בסכנה גדולה. הם התפללו מדי יום ביומו, במקומות סתר במרתפים תחת פני האדמה, ושומרים את הדת בדבקות גמורה. ואם חלילה וחס המוסלמים היו מרגישים בזה, כי אז היו מתנפלים עליהם והיו הורגים אותם. פעמים רבות עקבו אחריהם ותמיד היה עליהם להערים על המוסלמים. לדוגמא, היו באים אל השוק וקונים את הבשר מהמוסלמי ואח"כ זורקים אותו לחתולים ולכלבים, או נותנים אותו למשרתם המוסלמי, או לפועל העובד אצלם. הם הח־ליפו אפילו את שמותיהם העבריים אבל בתרגום מעברית. למשל: עבד אללאה — עובדיה, פ'רג' אללאה — ישועה, נצר אללה — שמריה, וכן יתר השמות שלהם. להם רב וחזן, שוחט ומוהל. אך חייהם עמדו תמיד בסכנה.

אלה מהם שהיתה להם האפשרות והיכולת — יצאו משם ל"מסחר" לאנגליה ולאירופה. וכעת נמצאים בערים שונות. והנשארים — חייהם תלוים מנגד ומשתוקקים לעלות לארץ האבות[2]. על ענין יהודי משהד כבר כתבו רבים באריכות ולכן קיצרתי מאד.

1. מוסלמים חדשים.
2. בין אלו שיכלו להמלט מבור הגלות ולנסוע לאירופה, להודו או לאנגליה יש כעת בעלי בתי מסחר. רבים מהם הצליחו לבוא לא"י וביניהם אנשים אמידים ונדיבי־לב, עושי צדקה ומצוות, ואוהבי דת ומסורת יוצ־אים מהכלל ובכל לבם עוזרים לכל עני וכושל ולכל הבא אליהם. הן לחולה שאין לו יכולת לשלם דמי רופא ורפואות, הן לענין מת־מצוה שאין לו לשלם דמי קבורה ותכריכין, וכן עוזרים לאלמנות ויתומים. הם בנו מהונם וכספם כמה בתי כנסיות ובתי הקדש לעניים, ויסדו גם בית עלמין מיוחד, ויתר צרכי הקהל ושכרם מן השמים.

התעניינתי מאוד לדעת מתי היתה העליה הראשונה מפרס ובאיזה זמן התחילו יהודי פרס לעלות לארץ. הנה מצאתי בספר שבחי מהרח״ו, משנת שע״ח (1609) שכבר לפני ארבע מאות ושתים עשרה שנה, היינו שעוד משנת השי״ג לב״ע (1562) כבר עלו יהודי פרס לא״י לחונן עפרה ולנשק אבניה. וז״ל:

״בשנת שי״ג בא מן פרס איש אחד ושמו ר׳ שאלתיאל אלשיך ורואה מראות בהקיץ והוא נבון וחסיד ומתענה כל ימיו ואמר לי כי תמיד מראים לו שגאולת ישראל תלוייה בי ע״י שאשיב את ישראל בתשובה ומודיעים לו מעלת נפשי עד עתה שנת ש״ע כותב לי אגרת על מראותיו בעניני נפשי ועניני הגאולה התלויה בי״ עכ״ל.

והנה עוד ראיה ברורה. בשנת תקצ״ה (1831) כבר היו נמצאים וגרים בארץ יהודי פרס. וז״ל אליעזר הלוי בספרו ״זכרונות השר סיר משה מונטיפיורי״ ז״ל דף 110 ע״ב (מנ״א תקצ״ה—1831) ״כשלש עשרה משפחות מבני ישראל יגורו בשכם על חלקה אחת קטנה ובכל זאת ישמחו בחלקם ויחיו חיים נעימים, בתוכם גם סוחרים עשירים גם אנשים חכמים וכו׳... גם יהודי פרסי מצאתי שם והוא חייט ומתפרנס ממלאכתו״ עכ״ל.

החלוצים הראשונים

בשנת תקע״ו בשופר גדול לחרותנו (1815) התעוררה בין המוני יהודי פרס התשוקה הגדולה לעלות לארץ ישראל בהמונים. הראשונים שעלו לארץ היו משיראז. החלוצים האלה מכרו את כל אשר להם. בתים, קרקעות, סחורות, תכשיטים וכלי־בית הן מכסף והן מזהב ויצאו משיראז על פרדים, עד לבושהיר, ומבושהיר עד בבל ומבבל לדמשק על גמלים דרך המדבר במשך ארבעים יום. עליהם היה להכין צידה לכל הזמן בדרך אפילו מים בנאדות גדולים. הם לנו בשדה תחת כפת השמים בחום ובקור הם ונשיהם וטפם. לילות רצופים היו הגברים בשמירה, מפחד בלילות מגנבים ורוצחים. כמה פעמים, נשארו בלי לחם ומים והיו מוכרחים לנטות מן הדרך כדי להגיע אל איזה כפר כדי להשיג לחם ומים בכל מחיר אשר ישיתו עליהם. בבואם לדמשק היו רצוצים מעמל הדרך הארוכה. לרבים לא נשארה פרוטה להוצאות הדרך והם נשארו בדמשק עד היום. וכמה מהם, אחרי זמן, נסעו לצפת ת״ו וליתר ערי אה״ק.

רבים החליטו להשתקע בצפת עד שה׳ ירחיב את גבולם ויעלו לבקר בעיה״ק ירושלים ת״ו. בין הבאים היו סוחרים, רבנים בעלי שם, וכדאי להזכיר את שמות אחדים מהם. הרה״ג ח״ר בן ציון כהן זצ״ל שהיה ראב״ד בעה״ק צפת״ו, השר יצחק אבו ברסיו שנתמנה לקונסול ג׳ניראל של ממשלת פרס לעה״ק צפת״ו וסביבותיה, והסוחר ח׳ אגא יאיר, צורף כסף וה׳ רפאל (ריכהרד) יצקן. שהיו ממייסדי הישוב בעיה״ק צפת״ו.

כאמור, בעקבות התעמולה הגדולה שעשה מר אבי ז״ל לעלות לארץ ישראל בהיותו בפרס ועלייתו ארצה, התחילו בשנת תרנ״ב (1893) רבים למכור חפציהם ובתיהם ולעלות לארץ־ישראל. משפחות־משפחות התאחדו יחד ועלו. ובחודש טבת תרנ״ב הגיעו לארץ כמאה ועשרים משפחות. רובן משיראז וכמה משפחות מזרגאן. בשנת תרנ״ג

על אף שהיתה קיימת גזירת הנייר האדום[1] האוסרת על יהודי להשאר בא״י יותר משלושה חודשים. בכל זאת שמו רבים נפשם בכפם ועלו הפעם מכל ערי פרס. גם הם עלו דרך נמל בושהיר וסבלו נוראות בין בים ובין ביבשה. הרכוש והכסף שהיה להם לא הספיק אף להוצאות הדרך והגיעו הנה בחוסר כל וכמעט כולם התישבו בירושלים. הם אף לא ידעו לאן ללכת ולמי לפנות כי מלבד לשון הקודש לא יכלו לדבר עם אנשי המקום, את השפה הערבית המדוברת אז בארץ לא ידעו ולא הבינו ואף מקום ללון לנשיהם וטפם לא היה להם.

הצעירים וכל מי שהיה כוחו במתניו, התחילו לעבוד בכל מיני עבודות קשות. אנשים בעלי רכוש נהפכו לסבלים בבנינים הגדולים שנבנו אז בירושלים והעלו על כתפם אבנים גדולות, ועל גבם מדרגות אבן לבניינים. רבים היו חוצבים במחצבות וסתתי־אבנים[2] הרויחו את לחמם בזעת אפם ועזרו לבנות את ירושלים. בעבודתם נבנו השכונות, ובתי־חסד שנבנו כמעט כולם נבנו על ידי הבנאים מבני עדתנו, והם: ימין משה, שערי־חסד, בית החולים שערי־צדק, מח׳ היולדות של ביה״ח רוטשילד ועוד הרבה בניינים פרטיים. כאן המקום להזכיר את שמותיהם של הבנאים המומחים, רחמים בנימין ארזוני, אברהם ב״ר יצחק כליפא, (בנאי וקבלן בשותפות עם המנוח ר׳ חיים ישראל הלפרין) דוד ב״ר יצחק כליפא, אליהו יעקב בנאי ז״ל, שוכרי בן יעקב בנאי ובנו ועוד. החוצבים והסתתים המומחים: אהרן ארזוני ואחיו ארזוני בן ארזוני כהן, ומשה בן יצחק שמש. היו עוד רבים שלא יכלו לעבוד בעבודות קשות. עד כמה שהיה ביכולתם הלכו ועבדו בכל מיני עבודות

1. ממשלת טורקיה הוציאה גזירה שאסור ליהודים לעלות לא״י ואחרי שרבים השתדלו בדבר, כי איך אפשר לסגור את חופי הארץ בפני הבאים לבקר את א״י המקודשת לשלושת הדתות, הוציאה ממשלת טורקיה פקודה שאסור להשאר בארץ יותר משלושה חדשים. לכן כל עולה היה מקבל רשיון מודפס על ״נייר אדום״ המתיר לו להשאר בארץ שלושה חדשים. ומי שנתפס לאחר תקופה זאת היה נקנס ומגורש מהארץ.

2. כאן המקום להזכיר את פעולת המנוח אלברט ענתבי ז״ל, מנהל חכי״ח בירושלים, שפתח קורס מיוחד ללימוד מלאכת חוצבים וסתתים ועל ידו נתקבלו עשרות אנשים מבני עדתנו ללמוד את המלאכות הנ״ל ועל ידו התפרנסו מאות אנשים מיגיע כפם בכבוד.

שמצאו בכדי להביא טרף לבני ביתם. אחדים עסקו במכירת בגדים ישנים ומי שהיתה לו היכולת לסחור במכולת או לעבוד במלאכת־יד, כגון צורף־כסף וכו׳ פתחו להם חנויות והתפרנסו בכבוד.

רבים מבני העדה היו בעלי משפחות גדולות ולא היתה ידם משגת לשלם שכר דירה ולא היתה להם כל עזרה מצד איזו חברה או כולל, ולעדה לא היתה כל יכולת לבוא לעזרתם מפני טעמים שונים. א) היא לא היתה עוד מאורגנת כיתר העדות, הספרדית, ואינני רוצה לומר כעדה האשכנזית. ב) העדה לא היתה מקבלת כל עזרה מערי־פרס אלא היא היתה ״שייכת״ לעדה הספרדית וממנה לא היתה מקבלת כל תמיכה ועזרה אלא מצות מפסח לפסח. ועוד, באותם הימים היה מחסור בדירות ובפרט לבעלי משפחות גדולות שלא היו משכירים להם מפני חוסר מים. ועל כן רבים גרו אצל הערבים ברחוב ״באב אל חוטא״ שהיה רחוק מאד, ולכן לא יכלו לשלוח את ילדיהם לבית תלמוד תורה ״תפארת ירושלים״, או לבית המדרש ״דורש ציון״ ללמוד. והילדים נשארו בבית והתגלגלו בחוצות, מלבד את אשר הורו אותם הוריהם אשר היו מלמדים אותם לעת ערב ה״אל״ף בי״ת״ ומעט קריאה כדי שיוכלו להתפלל ושלא ישארו עמי־ארצות. בראות אחדים מבני העדה את המצב החמור הזה, התאספו יחד לטכס עצה ולמצוא פתרון לחסרון דירות. הם קנו אהלים והעמידום רחוק מן העיר, על יד שכונת בית יעקב, בשדות הנרחבים שנמצאו אז שם. ובאו לידי החלטה שכל אחד יקמץ קצת מהכנסותיו וישתדל לקנות חלקת אדמה בשכונת ״שבת צדק״ כפי יכולתו, מי חמשים אמה ומי מאה אמה, ולבנות עליה צריפי עץ עד שה׳ ירחיב את גבולם.

כל אחד מכר מה שהיה, לו הן תכשיטין הן מטלטלין וקנו חלקת אדמה קטנה וניגשו לבנות צריפי עץ. קנו תבות־עץ ישנות שהביאו בהן סחורות מחו״ל ואיזה קורות ואחרי יום או יומים הקימו את הצריף וכיסו את הגג ברעפים ופחים. ואפילו ללא גג נכנסו לדור בו, והיה לכל אחד ״בית״ משלו. כעבור זמן קנו פחי נפט ריקים וציפו בהם את הצריפים מפני הרוח והגשם. ולכן נקראה השכונה בערבית ״ביות אל טנק״ — ״בתי הפח״.

הישיבה בצריפים היתה קשה ביחוד בחורף בגלל הקור והגשמים. שעה שירד הגשם על גגות הרעפים או הפחים היה נשמע בפנים קול חזק מאד וביחוד כאשר ירד הברד.

אך האנשים האלה נשאו הכל ברצון, גשם וקור ושלג. ועל הקשיים האלה נוסף גם ריחוק המקום מהעיר. כי קשה היה להשיג צרכי אוכל בשכונה, והיו מוכרחים ללכת רגלי עד רחוב היהודים בעיר העתיקה לקנות מזון, ובכל זאת לא אמרו נואש וקיבלו עליהם כל זה באהבה.

ובין העולים החדשים נמצאו משפחות עניות שכלתה פרוטה מכיסם וכמעט גועו מרעב. ביחוד הילדים ששאלו לחם ואין! ואילו הזקנים ובעלי מומין, בלית ברירה, התחילו לפשוט־יד בחנויות ובבתים.

ראשי העדה שביניהם, פנו אל ועד העדה הספרדית שיתנו לאנשים אלה איזו עזרה גשמית ורוחנית, כדי שיוכלו לחיות ולהתקיים ואיזה חדרים בבתי ההקדש לגור בהם, עד שיסתדרו בעבודה ולא יפלו למעמסה על בני העיר. לבקשתם זאת — הציע ועד העדה הספרדית לשלוח אחדים מהם לגור בכפר "השילוח" הנקרא בערבית "סילוואן". לזאת לא הסכימו העולים, מפני שהמקום היה רחוק מהעיר ומהכותל המערבי. ובאשר ללחם ומזון אמרו אנשי הועד: אין אנו יכולים לפרנס אתכם. ואילו מי שרוצה ללמוד בישיבה ילך אצל רבי אלעזר מזרחי ספרא דדיינא. כאשר הלכו אל ר׳ אלעזר ענה להם אין בידי ולא כלום, לכו אל הגבאים. ומיום ליום דחו אותם בלך ושוב בלי כל תועלת. בראותם כל זאת התקבצו יחד ראשי העולים ופנו שנית אל ועד העדה הספרדית ואלה שלחו אותם שוב אל ר׳ אלעזר מזרחי והוא שלח אותם חזרה אל הגבאים. תוך וכוח עם גבאי ועד העדה הספרדית באו שוטרים טורקים אשר לקחו אותם לבית־הסוהר ואסרו אותם, ואח״כ הביאו לבית־הסוהר גם את נשיהם וטפם.

HEBREW COLLEGE LIBRARY
43 Hawes St.
Brookline, Mass. 02146

פקודת הגירוש

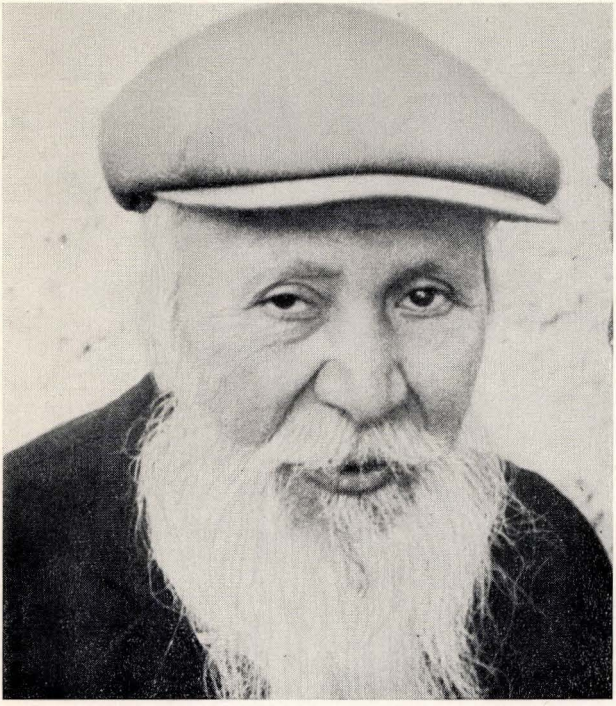
ויצאה הגזירה מלפני הממשלה לגרש את כל יהודי פרס מירושלים. ואז יצאו שוטרים מזויינים והסתובבו בכל העיר ובכל השכונות. ובכל מקום שמצאו יהודי פרסי לקחו אותו והובילוהו במכות אכזריות לבית הסוהר[1] ואח״כ הלכו ואסרו גם את משפחתו. ואותם היהודים הפרסים אשר גרו בעיר מלפנים, הסתתרו בבתיהם או באותו מקום שנמצאו בו ולא העזו לצאת מפתח הבית מפני השוטרים. נשים רבות עם ילדיהן, נחבאו אל הבתים, וכמה מהן הפילו את ילדיהן מרוב פחד. הבעל לא ידע איפה נמצאים בני משפחתו והאשה לא ידעה איפה נמצא בעלה. המצב המחריד הזה עורר דאגה רבה בקרב כל עדת יהודי פרס ובכל עדת ישראל בירושלים. כל עובר ושב ברחוב ליד בית הסוהר היה שומע את זעקת האומללים האלה, למעלה ממאה וחמשים נפש, בוכים קוראים וצועקים על חורבן בית ה׳, כי בשעה שבאו לראות את ירושלים בבנינה ראו אותה בעיניהם בחורבנה, ובחורבנם הם. חברת המיסיון באה לצוד שם נפשות והביאה לחם למסכנים האלה. אבל הם לא נאותו, בשום אופן, לקבל דבר מיד המסיתים האלה.

כאשר ראו גדולי עדת היהודים שאי אפשר להשאיר את האומללים אסורים בחנויות ברחוב לפני כל עובר ושב, השתדלו לפני השלטונות והעבירו אותם תחת משמר שוטרים כבד לחצר בית הספר למל.

במשך הלילה נשארו בחצר ביה״ס למל, יושבים עם נשיהם וטפם על הארץ והתגוללו בעפר בוכים וצועקים לעזרה ואין חונן ואין מרחם ואין מציל מיד עושקיהם.

אנשי השכונות התקבצו מסביב לחצר והביאו לחם ותה להשיב את נפשם, ואילו הרעבים האומללים בשלהם בוכים ומיללים על רוע מזלם וביחוד כששמעו שהם עומדים להיגרש מירושלים.

1. בזמן ההוא הקימו עבורם בית־סוהר מיוחד בחנויות שליד מלון קמניץ ברחוב יפו.

בנימין בן ר' אהרן הכהן ז"ל
(אחיו של המחבר)

בהגיע שעת חצות התחילו לומר תקון חצות, ולבכות על חורבן ירושלים בטרם יעזבוה. אנשים וטף ישבו על הארץ והעלו עפר על ראשם וקול בכיתם היה קורע לבבות ועולה עד לשמים. רבים מתושבי הסביבה התעוררו ובאו מבתיהם לראות את המחזה הנורא הזה. ורבים הצטרפו גם הם באמירת תקון חצות.

כשהאיר השחר התפללו, בלי טלית ותפלין. אז נתוועדו ראשי העדה הנמצאים בחופש לטכס עצה איך להנצל מן הצרה. ואם יגרשו את האומללים האלה מן הארץ מה תהיה אחריתם? החליטו לפעול ולבוא לעזרתם ולהצילם מן הגירוש. ואלה הנקובים בשמותם: אברהם רחמים בנא, ראובן רחמים בנא, יעקב רחמים בנא, מרדכי פמבהי, רחמים בבאי כהן, רפאל בבאי כהן, יעקב לרוך ואברהם מרדכי. האנשים האלה פנו אל מנהל הכי״ח ואחד מהם נכנס אל ה׳ נסים בכר ואמר: אני אחד מיושבי האוהלים. אני איש עשיר ואין לי צורך בשום עזרה, אך הנני מבקש לרחם על האנשים האלה וטפם לבל ישלחו אותם חזרה מא״י לפרס.

ה׳ בכר ענה שאין בידו לעשות דבר ומה שיהיה לאל ידו לעשות יעשה. האנשים האלה הלכו לבי״ס למל לראות בנעשה והנה לפניהם חמשה קרונות עם שוטרים שבאו להעלות את האסירים על הקרונות ולשלחם ליפו. מי שלא ראה את המחזה המחריד הזה באותה שעה לא ראה מחזה תוגה מימיו. אנשים נשים וטף נלקחו על ידי שוטרים במכות אכזריות והעלו אותם על הקרונות בעל כרחם. רבים השליכו עצמם לארץ, מנשקים עפר הארץ וממאנים לעזוב את המקום. אחדים נפצעו, מרוב המכות, עד שהיו שותתים דם ולא רצו לעלות על הקרונות. אך השוטרים העמיסו אותם בכוח על חמשת הקרונות והשיירה התחילה לנסוע בקול בכיה ויללה שאי אפשר לתארה.

מטעם העדה הספרדית והאשכנזית נתמנתה ועדה אשר תטפל בעולים האומללים האלה והם: הרה״ג ר׳ יעקב מאיר זלה״ה, הא׳ אפרים כהן, ה׳ משה כהן, וה׳ מרדכי אדלמאן. הם נסעו אתם ליפו לטפל בהם ולדאוג שלא יגורשו מהארץ. הרה״ג ר׳ יעקב מאיר זצ״ל נשאר ביפו קרוב לחודש ימים והשתדל בכל מרצו והשפעתו הרבה לפני

מושל יפו שלא יגורשו. הוא פיזר את העולים במושבות. אחדים נשלחו לגליל ולראש פנה לידי מר דוד שור הממונה על מושבות הגליל. עד היום נשארו כמה מהם במושבות; ה׳ יחזקאל חביבי ברחובות, ה׳ מרדכי פמבהי בפתח תקוה וה׳ רחמים בבאי כהן ואחיו רפאל ויעקב צדוק בראש פנה ואח״כ עברו לגור בצפת. רבים מהם נפטרו לעולמם ומשפחותיהם יבדלו לחיים נשארו עד היום במושבות.

פרטים על המאורע נמצא ב״חבצלת״ שיצא לאור באותו הזמן גליון י״ז מיום י״ב שבט תרנ״ד וזה לשונו:

מחזה אימה חזינו ביום הרביעי לשבוע זה בעירנו, מחזה מרגזת לב ונפש. משפחות רבות מאחב״י תושבי פרס באו זה ירחים להאחז בעירנו להמלט בה מעול הגלות הקשה הרובץ על בני עמנו בערי פרס, רובם בעוני ותוסר כל באו הנה וישליכו על הצבור יהבם, ובנדבות אשר אספו מאתנו תושבי ירושלים החיו את נפשם, פתאום נגזרה עליהם גזירה מאת הממשלה הרוממה לעזוב כולם את ירושלים. סיבת הגזירה לא נודעה עוד אך תהי מה, לפי פקודה רוממה פקד כבוד פחת עירנו לגרשם. ובשבוע זה אספום שומרי הפאליציה ויביאום אל בית הפקודות אשר מחוץ לעיר לשלחם ליפו. למאה וחמשים נפשות אנשים נשים וטף עלה מספר הנתפשים ויאסרו גברים לבד ונשים לבד, וצעקותיהם ובכיותיהם עלו וגברו למעלה ראש, שם שמים בישראל נתחלל, ולב כל איש המשתתף בצרת אחיו נשבר לרסיסים למראה הנוראה הזאת. כל היום וחלק מהלילה היו האומללים האלה אסורים וכלואים בוכים ומבכים את כל העובר אליהם. באגרת ששלח הועד הכללי לעדת הספרדים אל עורך החבצלת בתאריך י״ד שבט תרנ״ד נאמר —בין השאר:

״בלב מלא יגון ותוגה מרי שיחנו אל חיק אחינו מרחמינו כי גדול כים שברנו. מצב כוללנו ההולך ומתמוטט ירד פלאים בימים האלה בסבת הגזרה הפתאומית היוצאת ממקום גבוה לגרש את יהודי פרס הבאים הנה בימים האחרונים האלה עם נשיהם וטפם במספר רב. ובהודע דבר הגירוש אלינו מיהר כבוד הרה״ג הגאון המפורסם יש״א ברכה בלוית השר חיים אהרן ולירו אל כבוד פחת העיר לבקש מלפניו לחוס ולרחם על האומללים האלה ולתת למצער הארכה על ימים אחדים, ולדאבון לבנו לא נעתר לבקשתם ויתן פקודה נמרצה לשר השוטרים להחיש מעשיו ולגרש את האומללים האלה. אי לזאת נבקש כל אחינו הרחמנים אשר שבר עמם נוגע עד לבבם לקום כגבור ולהחיש לנו פדות וישע למשען כסף במוקדם האפשרי לעזור לאומללים האלה המגורשים מהסתפח בנחלת ה׳, ומה גם כי אוצרנו הושג ככלי ריק וזעקת עניינו תושבי העיר גדלה עד השמים. אהה! כי כה עלתה בימינו. אנא אחים רחמנים, תמכונו עודדונו ועזרונו, ונאמן בעל הגמול לשלם שכר טוב לכם. ואתה עורך יקר אנא עודד בדבריך הנמרצים את לב אחינו למען יקומו על נדיבות ומה׳ תהיה משכורתך שלימה.

העורך מוסיף:

דבר מלתנו הנורא בגליון החולף כי רד ושפל מאוד מצב עדת אחינו הספרדים הי״ו והנה נוסף המקרה אשר קרה בשבוע הזה ויגדל עוד לחצה, יואילו נא איפוא נדיבי עמנו ויפקדוה ביום פקדם לפקודת ישועה ורחמים את כל המקהלות ומפעלי החסד אשר בירושלים שכלם צריכות עתה לרחמים והמרחם ירוחם. המו״ל

עוד בהחבצלת גליון 19, שנה כ״ב מיום כ״ה שבט תרנ״ד נאמר:

הא׳ מרדכי אדעלמן והר״ר יעקב מאיר אשר הלכו ליפו ללוות את אחינו פליטי פרס אשר גזרת גלות נגזרה עליהם מטעם ממשלת עירנו הצליחו לשלחם מעיר ההיא אל מקומות שונים וביכלתם דאגו גם לאחריתם, ראויים המה לתודת כל ישרי לב ונאוה תהלה לישרים, חברי הועד המופקד על הדבר הזה הלא הם האדונים לואיס אונגר, נסים בכר, אפרים כהן, ד״ר פויכטוונגער וד״ר ואלאך.

סכומי הכסף אשר הגיעו מחוץ לארץ למטרה הנכבדה הם: מהרב ד״ר אדלר מאה ליש״ש, מד״ר הורוביץ פרנקפורט אלפים וחמש מאות פראנק, מחברת כל ישראל חברים אלפים פראנק, מד״ר הילדסהיימר ברלין ארבע מאות וחמשים פראנק, מד״ר סאצ׳פנדי בדירקהיים שבע מאות פראנק. ייטיב ה׳ לטובים ויברך העושים והמעשים.

מה שיכולנו לדעת מהעתונות פרסמנו, אבל היו כאן עובדות ומעשים שלא פורסמו. מסרו לנו שאחד מעסקני העדה הספרדית, ולא נזכיר את שמו, הוא שהודיע למושל ירושלים כי העניים הפרסיים מפריעים בבתים ובחנויות בבואם לדרוש מתנות חסד.

ראויים לתודה ולברכה כל האנשים שטפלו באומללים האלה והביאו כספים מחו״ל וביחוד הרה״ג מאיר שהשתדל בכל כחו ומרצו ובהש־פעתו על מושל יפו עד שעלה בידו למנוע את גזרת הגירוש ולשלחם למושבות ולהסתירם לבל יוודע הדבר, תהי משכרתו שלימה מאת ה׳.

אחרי ששקטה הארץ, אלה שיכלו להסתדר במושבות ובגליל נשארו כל אחד במקומו, ואלה שלא יכלו להסתדר חזרו לירושלים.

במשך הזמן הסתדרו רוב בני העדה בעבודה ולמדו לדבר עברית וערבית. השתכרו וקמצו פרוטות מלחמם ובנו בתוך הצריפים דולמה. אחדים הרסו את הצריפים ובנו מאבנים חדרים צרים וקטנים וגם חצבו בור קטן למי גשמים כדי שלא יצטרכו לרוץ אל בור השכונה לשאוב מים לשתיה והיו שמחים בחלקם.

בית־הכנסת הראשון

בשנת תרנ״ד התעוררו רבים מבני העדה, שגרו בשכונת ״שבת צדק״ להקים בית־כנסת ״משלנו״ להתפלל בו כפי מנהגם כדי שלא יצטרכו ליהנות משלחנם של אחרים. בשכונה היו בתי כנסיות של הספרדים אבל המקום היה צר ולא הכיל את כל תושבי השכונה. וגם מנהגי התפילה והניגונים שהיו הספרדים נוהגים היו שונים. אז החליטו שכל אחד ינדב סכום קטן לקנות מגרש ואח״כ ידאגו לבנין. אולם אחרי שאספו את התרומות ראו שאין הקומץ משביע את הארי והחלו לחשוב מאיפה יימצא הכסף לקניית המגרש ולבנין בית הכנסת. אז פנו למ״א הרה״ג אהרן הכהן זצ״ל שישתדל לעזור למצוא כסף ולפנות אל נדיבי העם. הוא קיבל עליו את הדבר ופנה אל אנשים בעלי יכולת מבני העדה. אחרי שביאר להם את מצוות בנין בית הכנסת בארץ ישראל שדומה לבנין בית המקדש, נמצא נדיב אחד בן העדה ושמו מו׳ פטולא הנקרא בעברית פתחיה, שנדב איזה סכום. ובימים ההם כל סכום קטן נחשב לסכום גדול, וקנו את המגרש. מצד אחד היתה שמחה גדולה לעדה ומצד שני רבה הדאגה מאין יקחו כסף לבנין. ומ״א ז״ל היה אומר ״אין הצבור עני, אני אשתדל למצוא בע״ה את הכסף״. והנה מצא עוד אשה אחת נדיבת לב ושמה ביבי סתארה הנקראת בעברית גב׳ כוכבא, שנדבה איזה סכום, אך סכום זה לא הספיק אפילו להקים ארבעה קירות. בכל זאת התחילו לחפור יסודות והעמידו צריף גדול מעץ שתוכו בנו ״דולמא״ כפי שהיה נהוג בימים ההם. ע״י מחיצת עץ הפרידו חלק קטן ממנו ומסרו אותו למגורים לאחד העולים כנגד משכנתא ובכסף הזה גמרו את בנין הצריף. שמו של העולה מולא מוכתאר מטהראן. את הרעפים לקחו בהלוואה שתשולם בכל חודש סך נפוליון אחד. אבל לרצף את בית הכנסת לא היה כסף ובמקום זאת יישרו את המגרש והרביצו עליו מים.

בתור היכל הקודש קנו ארגז גדול ותיקנו את המכסה כעין דלת.

תוכו ריפדו קטיפה ומבחוץ כיסו בבד יפה. אבל העיקר היה חסר והוא ספר־תורה. אחרי טרחה גדולה מצאו ספר־תורה בהשאלה בתנאי שאחרי זמן־מה יחזירו אותו להם בלי כל טו״מ. בשמחה גדולה הובילו את ספר התורה לבית הכנסת ואז התחלנו להתפלל בו בגיל ורננה, בבוקר ובערב, בשבתות וביו״ט. אחר זמן־מה הוחלט לסדר מגבית חדשה[1] כדי לרצף את בית הכנסת באבנים. כן פנו אל הבנאים מבני העדה שיבואו לרצף את בית הכנסת, בתנאי שאת משכורתם יקבלו כעבור זמן, בע״ה בשלימות.

את אבני הרצוף קנו אצל הערבים של הכפר ״דיר יאסין״. הבנאים והסתתים קיבלו את התנאי באהבה והתחילו בעבודה. העבירו את העפר מבית הכנסת ויישרו את הסלעים ובמשך כמה ימים סיימו את העבודה באופן הכי טוב, אז ברכנו על המוגמר. וכל מה שהיו מקבצים מנדבות של יחידי ביהכנ״ס היו משלמים לבעלי החובות. טרם כל שילמו לבעלי הרעפים ואח״כ את החוב לבנאים ולסתתים. ככה הלכו והתקדמו מיום ליום עד ששילמו את כל החובות מלבד חוב השכן מו׳ מוכתאר ז״ל. אך בינתים נהיה ביהכנ״ס צר מהכיל את המתפללים. גם מבני יתר העדות היו באים להתפלל עמנו. אז הוחלט לפנות את השכן ולהרחיב את בית הכנסת ועם זאת להרוס את הצריף ולבנות את ביהכנ״ס מאבנים, ע״י בניית הקירות מזרח ומערב ואילו הקיר הדרומי והצפוני גבלו עם קירות השכנים שנבנו מאבנים. עם תחילת הבנייה התעוררה חמת אחד השכנים שלא הסכים לקיר משותף עם בית־הכנסת. וקמה מחלוקת בינו ובין בני העדה, עד לידי מהלומות ומכות, והדבר הגיע לבית הדין הממשלתי. לבסוף פייסו אותו בסכום כסף כדי שיתן רשות לסמוך על הקיר שלו. כן פייסו את השכן השני וגמרו לבנות את הקירות. קורות ורעפים היו להם מהצריף ובזה כיסו את הגג, טייחו וסיידו. ואז היינו שמחים בחלקנו שהקב״ה עזר לנו לבנות בית כנסת לבני עדתנו בירושלים.

1. בימים ההם הנדיבים היו מנדבים גרושים אחדים, לכן עד כמה שהיינו מקמצים לא היה הקומץ משביע את הארי. ההוצאות היו גדולות וההכנסות היו מועטות.

ברוב השבתות ובימים הנוראים היה מ״א ז״ל הולך להתפלל שם בתור חזן. ובכל שבת ושבת אחה״צ היה דורש בפני העדה בשפה הפרסית, ורוב בני העדה היו באים לשמוע את דרשותיו הנעימות שבהן היה מבאר להם דינים ומוסר וכו׳ עד זמן מנחה קטנה. אח״כ היו מתקבצים בני העדה ולומדים כל אחד כפי יכולתו, מי משניות ומי פירוש רש״י, מי שולחן ערוך אורח חיים, והיו גם בודדים שלמדו זוהר.

אל קברות הצדיקים

בשנת תרנ״ו חליתי במחלה אנושה עד מאד והיא מחלת ה״אנגינה״* מחלת גרון עם חום ודלקת קשה. בימים ההם שכבתי זמן רב בבית ובכל יום באו רופאים לבקר אותי ונתנו רפואות אבל ללא כל תועלת. וכמעט שהרופאים נואשו ממני ואמרו להורי שאפסה כל תקווה. לבסוף החליטו הרופאים להכניס אותי לביה״ח ״בקור חולים״ בעיר העתיקה. באותם הימים היו בעיר שלושה בתי חולים — שניים, בתוך החומות — ״משגב לדך״ ו״ביקור חולים״ ואחד מחוץ לעיר — ״בית החולים רוטשילד״. לכל בתי החולים היו רופאים טובים אבל אנשי העיר העדיפו את בקור חולים בגלל הרופאים המובהקים שלו ד״ר אנצ׳ילר הגרמני וד״ר מזיא וד״ר הינדס היהודים. מצבי בבית החולים היה הולך ורע ועל כן נעשתה התיעצות (״קונסולטציה״) והחליטו לעשות נתוח בגרון. עשו את הניתוח בגרון ובכל זאת לא נרפאתי ואז הורי עשו סגולות. ערכו תפילות על־יד הכותל המערבי וקבר רחל אמנו, נדרו נדרים ונדבות וכו׳, נסעו להשתטח על קברי אבותינו הקדושים ולבסוף באו אל רבני העיר ובקשו מהם שיתפללו עלי אולי ישמע ה׳ את תפילתם וירחם על החולה הצעיר הזה. רבני בית הדין של הספרדים בירושלים החליטו לשנות את שמי ואז הזמינו עשרה רבנים מבדה״צ ובראשם הראב״ד הרה״ג חכ׳ שמואל נסים ז״ל. ובליל חמישי, קראו תקון כרת במשך כל הלילה ובאשמורת הבוקר נכנסו לבית הכנסת שבשכונת ״ניסים בק״ ופתחו את ההיכל וספרי התורה והחליפו את שמי הראשון שהיה מאיר לשם ״רפאל חיים״.

אחרי איזה זמן הפליא ה׳ חסדו אלי ונרפאתי מהמחלה ויצאתי מבית החולים. וכעבור זמן מה הרשה לי הרופא לשוב לעבודתי בדפוס.

לאחר זאת הודיע לי מ״א ז״ל שבזמן המחלה נדר נדר לפני ה׳ שאם

* מחלת האנגינה היתה אז מסוכנת מאד — בפרט כשהסתבכה עם מורסה בגרון. כי אז לא היו תרופות אנטיביוטיות בנמצא.

ה׳ יעזור ואקום בשלום מהמחלה הזאת ישלח אותי להשתטח על קבר ר׳ מאיר בעל הנס ועל קבר ר׳ שמעון בן יוחאי ועל קבר אהליאב בן אחיסמך[1] ״המלומד בניסים״, הנק׳ בפי הערבים ״סג׳וד״, וגם להוביל לשם פרוכת רקומה, שמן ונרות. ימי הנסיעה קרבו לבוא והורי עשו את כל ההכנות לנסיעה בכדי שאמצא בטבריה בפסח שני י״ד באייר, להלולת ר׳ מאיר בעל הנס ובל״ג בעומר במירון להלולת ר׳ שמעון בן יוחאי ומשם לנסוע לקבר אליאב בן אחיסמך. אחי בנימין המנוח ז״ל לווה אותי. בימים ההם נסעו מירושלים לטבריה במשך חמשה ימים.

ביום ראשון ב׳ באייר תרנ״ד קמנו בבקר השכם והתפללנו ואחר נתקבצו ובאו כל הנוסעים ליד ביתנו, כארבעים איש הולכי רגל מלבד אנשים ששכרו חמורים סוסים ופרדים. ומ״א ז״ל התפלל אתנו תפלת הדרך ובשירים ותשבחות לוו אותנו עד שכונת ״נחלת שמעון הצדיק״.

השיירה היתה גדולה וקול צלצול הפעמונים שבצווארי הבהמות לווה אותה, המחזה היה נחמד. ההרים והעמקים היו ירוקים והשמש הזהיבה את כל הסביבה ומרגע לרגע גדלה השמחה וכל הקהל פתח בשיר ובמחיאות כפים וברקוד. כך עברנו כברת דרך והנה לפנינו עוד מחנה אנשים ונשים מאחינו בני ישראל הנוסעים למירון. התחברנו לשיירה גדולה שהתקדמה בשירי גיל וחדוה. החמרים התחילו לנהג את הבהמות בשריקות וצעקות ואלה היו רצות, והולכי הרגל ממהרים והולכים אחרינו. כך נסענו שעות אחדות עד שהגענו אל הכפר בירה לנוח ולסעוד סעודת בוקר.

לאחר מנוחה קצרה עלינו על הבהמות ונסענו. הדרך היתה צרה מאד ואבק נורא היה עולה בעינינו. לעת ערב הגענו אל המעיין ״שבואדי חרמיה״. השמש כבר התחילה לערוב וכל הסביבה היתה שקטה. סביבנו ההרים הגבוהים ולפנינו שטחים פתוחים. במקום הזה שהינו פעם בעלו־תנו ירושלימה ואת דרכי בעל בית הקפה הכרנו מאז. האנשים נתקבצו להתפלל תפלת מנחה וערבית בצבור והגברות הכינו את סעודת הערב. למי ביצה מטוגנת למי ביצה מבושלת ולמי גבינה קשה ולמי נקניק.

1. קבר אהליאב בן אחיסמך נמצא בנחלת דן, במרחק איזה שעות מצידון.

לא חסרו סלט ופירות ומעט יין־שרף, ברכו "לחיים" והשמחה שרתה במחנה. בלילה העמידו משמרות מבין הבחורים לשמור את המחנה. בבוקר השכם התעוררנו והתפללנו בצבור והכהנים עלו לדוכן בין ההרים הגבוהים האלה. לאחר סעודת הבוקר החלה הנסיעה. כמעט רוב הדרך, הוא דרך מישור עד למבואות שכם שהיא בהרים. השמש זרח על הארץ, והתחיל לחמם את היקום והקהל התחיל לרקוד ולמחוא כפים בשמחה. הרימו את הפרוכת שהביאו אתם ותלו אותה על מוט ארוך וקראו "דגל מחנה יהודה" וכל הקהל מחא כפים וקרא "הלליה" "הלליה". במשך שעות אחדות התקדמנו בעונג גדול, עד שהגענו לפנות ערב אל העיר שכם. נכנסנו אל ה"חאן". הורדנו את החפצים ויצאנו מחוץ לעיר לראות את המעינות ואת הגנים והפרדסים. ישבנו על יד המעינות לנוח קצת. ריח בשמים עלה באפנו ורוח קרירה ונעימה נשבה. המעיינות שפעו מים ועל כך היה לנו להודות לה'. אנו שלא ראינו מי נחל בירושלים ראינו כאן מים זורמים לרוחה ממקום למקום בלי הפסק. למחרת קמנו השכם כנהוג להתפלל בצבור, ואחרי סעודת הבוקר הלכנו לבקר את קברו של יוסף הצדיק הנמצא כפי המסורת בשכם, מהלך חצי שעה מהעיר. שלמנו דמי כניסה בסך שלשה גרושים לאיש ונכנסנו. הקבר נמצא בבית בעל שני חדרים. קראנו כמה מזמורי תהלים, התפללנו לשלום קרובינו ובעד שלום כל אחינו בחו"ל, אמרו קדיש והשכבה לעילוי נשמות ו"מי שברך" וחזרנו אל החאן. המשכנו בדרכנו ומדי פעם כל הקהל שר ומוחא־כף סביב "הדגל" שלנו עד שהגענו לפנות ערב אל הכפר "ג'נין".

הכפר ג'נין שמו הערבי מורה עליו כלומר — גנים. בכפר הזה וסביבו נמצאים הרבה מאד עצי פרי ועצי זית, נכנסנו ישר ל"חאן" ואח"כ באנו אל העיר לראות ולקנות צרכי אוכל. את הלילה עברנו הודות לאל במנוחה. קמנו בבוקר השכם, התרחצנו והתפללנו ויצאנו לחוץ אל הדשא הירקרק לשאוף קצת רוח. החמרים גמרו בינתיים להאכיל ולהשקות את הבהמות. שלמנו לבעל ה"חאן" ועזבנו את העיר, דרך עצי פרי ועצי זית. לאחר מכן הגענו לעמק יזרעאל והקהל סידר מעגל והתחיל שוב לרקוד ולשיר ולמחוא כפים סביב "הדגל" שלנו. ככה

המשכנו את דרכנו במשך כל היום עד לפנות ערב כשהגענו לכפר "ביסאן" היא בית שאן.

מנהל השיירה יעץ לנו לא ללון ב"חאן" מפני שהמקום צר וגם אינו מסודר, אלא ללון מחוץ לכפר על יד המעיין על הדשא. האויר היה חם מאד ולא יכולנו לישון. רק לפנות בקר נשבה רוח קרירה ונעימה ונרדמנו קצת. והנה האיר השחר. קמנו אל המעיין להתרחץ, התפללנו ואחר זמן קצר שמנו לדרך פעמינו ישר לעיה"ק טבריא. הדרך היתה נוחה וקלה. ירידה וסיבוב בהרים ובקעות והנה נגלה לעינינו מרחוק ים כנרת. מה גדלה שמחתנו והקהל התחיל לשיר את השיר "אוחיל יום יום אשתאה.

עיני תמיד צופיה,

מתי אבוא וארא אדמת קדש טבריא".

ברקודים ובמחיאת כפים ירדנו במורד ההר עד שבאנו לטבריא.

כאן נתפרדה החבורה. רבים נסעו ישר אל קבר ר' מאיר בעל הנס. שם נמצאת חצר רחבת ידים שמסביבה בנה ועד הספרדים, כמה חדרים לאורחים הבאים לבקר את קברו של רמבה"נ*. בכל חדר מתגוררות ארבע־חמש משפחות, כל משפחה בפנה. ושם מבשלים וישנים על הרצפה ורבים יושבים בחצר תחת כפת השמים. אנו ירדנו לעיר ושכרנו לנו חדר באחד מבתי היהודים ויחד עם עוד מבקרים התארגנו לקבוצה אחת. ירדנו אל השוק והכינונו צרכי אוכל לשבת. דגים אשר הובלנו אותם לאפות בתנור יחד עם פירות ומלפפונים ולחם ויין לקדוש. לפנות ערב התרחצנו בים כנרת. אנו היינו עייפים מאד מעמל הדרך והנה באה השבת והביאה לנו מנוחה שלימה, מנוחת הנפש ומנוחת הגוף. הלכנו לבית הכנסת להתפלל. בעה"ק טבריא מתפללים קבלת שבת מוקדם מאד עד כדי כך שאחר תפלת ערבית לא יכולנו לברך את "ברכת העומר" והשמש הכריז: "קהל קדוש, כל אחד מהיחידים אל ישכח לחזור לבית הכנסת ולברך ברכת העומר ומי שלא יוכל לבוא יברך בביתו". ערכנו סעודת שבת ונחנו תודות לאל פודה ומציל שהגיענו לכאן בין אחינו אנשי שלומנו. הפעם שכבנו במנוחה בלי כל פחד ואימה

* רבי מאיר בעל הנס

ובלי שומרי משמרות. אבל היה חמסין מחניק ולא יכולנו לישון כלל והוכרחנו לעלות על הגג לשאוף אויר. מעל הגג נראתה כל העיר באור הלבנה ביפיה וזהרה. ורוב תושבי טבריא נמצאים על גגות הבתים, מי שר שירים, מי רוקד, ומי מספר ספורים וחדשות לפני בני משפחתו ולפני שכניו. ימה של טבריא היה שקט ולאור הלבנה היה מאיר כעין אספקלריא ממש. רבים הציעו לעצמם מטות על הגג לישון ולנו לא נתנו באמרם שעוד לא הורגלנו בזה, והכריחו אותנו לרדת לישון בחדרים. אך בתוך החדר היה מחניק. כל הלילה הזענו וסבלנו. לקראת הבוקר נרדמנו מרוב עייפות שעות מספר.

ביום השבת קמנו בהשכמה והלכנו לכנרת להתרחץ ולשאוף אויר. כשהגענו לשם ראינו לפנינו קהל גדול שבא עם כדים לשאוב מים לשתיה ומה מאד התפלאנו לראות את המחזה המשונה שבאותם המים אנשים מתרחצים מצד אחד ובצד שני ממלאים כדי מים לשתיה. כששאלנו את תושבי המקום על כך ענו לנו שהים מקבל הכל ואינו ניזוק. כן סיפרו לנו שגם את המתים מטהרים במי "באר מרים" שבים כנרת.

בית הכנסת הגדול שבטבריא עומד על שפת הים וחלונותיו נשקפים על פני הכנרת. באמצע בנויה בימה גבוהה ויפה ועליה ישבו רבני העיר. תפילה השחרית התנהלה כנהוג, רק בשבת הזה הוסיפו לכבוד האורחים ניגונים באמירת נשמת, קדיש, ונקדישך. ובעת הוצאת הס"ת* ברכו בברכת "מי שברך" את כל האורחים שבאו להלולות רמבה"ג. את הס"ת הובילו מההיכל אל הבימה בשירים ופזמונים ובמחיאת כפיים כמו בשמחת תורה. והנשים מעזרת הנשים עם האורחות היו מרננות בקולן ומתיזות מי־ורד על הס"ת ועל הקהל. את רוב האורחים כבדו בעליה לתורה וזה ארך הרבה זמן. הודות לאויר הצח שנשב מן הים בילינו איזה שעות של קורת רוח במקום הקדוש הזה.

אחרי סעודה שלישית הלכנו לבקר את "קבר רבי מאיר בעל הנס". נכנסנו אל החצר שעל יד הקבר קרוב לשעת ערבית. בחצר נמצאו

* הספר תורה

הרבה אנשים נשים וטף וכמעט שאי אפשר היה לעבור. בדוחק רב עלינו על המדרגות ונכנסנו לבית הכנסת והתפללנו.

בית הכנסת הוא מקום רחב מאד. בצד ימין נמצא הקבר ועל ידו מקום להדלקת נרות ושמן אשר שם עומד גבאי מיוחד המקבל כסף בעד הדלקת נרות ומברך "מי שברך" לכל נדיב ונדיב. בפנה אחת קבוע היכל הקודש, שם גם מקום "הישיבה" אשר בה לומדים ת"ח* קבועים משך כל השנה. בתקרת בית הכנסת כיפה גדולה ובאמצעה תלויה נברשת גדולה בעלת מנורות קטנות רבות. אף כאן מכבדים כל יוצא ונכנס להדליק מנורה בעדו ובעד בני משפחתו, וכל אחד מנדב נדבה למקום. הדלקנו נרות וקראנו מזמורי תהלים. בסופו של דבר, הרי באנו להשתטח על קבר רבינו מאיר בעל הנס. אח"כ הלכנו לבקר את החלק השני של הקבר אצל אחינו האשכנזים. גם קבר רבמה"נ נחלק לשניים, ספרדים ואשכנזים דבר שאין הדעת סובלתו. כאן ירדנו למערה קטנה אשר לפי המסורת קבור שם רבמה"נ. אמרנו שם מזמורי תהלים, ולאט לאט חזרנו באור הלבנה אל העיר. למחרת, ביום הראשון, הלכנו לבקר ולהשתטח על קברי הצדיקים והתנאים — מערות ומצבות — ויתר המקומות הקדושים אשר נמצאים בעיה"ק טבריא. קבר רבן יוחנן בן זכאי וחמשת תלמידיו, ר' עקיבא ואלף תלמידיו, ורבנו משה בן מיימון "הרמב"ם" ז"ל. ככה עברנו משך כל היום על קברי התנאים והאמוראים בדרך של עליות וירידות על ההרים. ת"ח אשר עמד במקום הראה לנו את קבר התנא וביאר לנו את מעלתו ואנו התפללנו, נדבנו והדלקנו נרות של שמן. השמש נטה כבר לערוב, התפללנו תפלת מנחה וערבית והלכנו הביתה לנוח מעמל היום.

ביום שני קמנו בבוקר השכם להתפלל ואחר נסענו בעגלות לכפר חטין לבקר את קבר יוכבד, אם משה רבינו ע"ה, וצפורה אשתו של משרע"ה** וכן את קבר יתרו. בשיירה היו שש עגלות — שקראו להן דיליג'אנסים — ובכל עגלה נסעו עשרה אנשים. נסענו בין שדות חיטה ודורה שעה ארוכה עד שהגענו אל הכפר. כפר חיטין הוא כפר גנים מוקף פרדסים ועצי פרי ומעינות מים. ריח עצי אתרוגים ולימונים מילא את

* תלמידי חכמים ** משה רבנו עליו השלום

האויר. קבר יתרו חותן משה הנקרא בפי הדרוזים "נבי שועיב" נמצא במסגד. ליד השער עמד שייך דרוזי וקיבל מכל אחד דמי כניסה. נכנסנו אל המסגד, חדר גדול ובמרכזו מצבה גדולה מכוסה כיסוי ירוק. התעוררה השאלה אם מותר לקרות כאן מזמורי תהלים. כמה אמרו כן ואחרים אמרו לא, הדלקנו נרות ויצאנו מהמסגד. במרחק צעדים משם נמצאת מערה קטנה ונמוכה שלפי המסורת קבורות שם יוכבד אם משה רבנו ע"ה וצפורה אשת משה. כאן אמרנו כמה מזמורי תהלים והדלקנו נרות. אתנו נמצא יהודי שזה מקרוב עלה מפרס. כשהגיע אל המערה התחיל להשתטח על הארץ לקונן ולבכות ולקרוא את הקינה "סיני סיני איה משה"[1] וכלנו השתתפנו אתו בקריאת הקינה. אח"כ ירדנו אל אחד הפרדסים על יד המעין. נחנו קצת, סעדנו את לבנו, עלינו על העגלות ולפנות ערב חזרנו אל טבריא.

ביום השלישי אחרי התפלה הלכנו להתרחץ בחמי טבריה. זהו חדר גדול ובו בריכה גדולה. באמת אבן יורדים מים רותחים מן ההר אל הבריכה, שסביב לה יושבים עשרות אנשים המפחדים לרדת לתוכה. שרים ומוחאים כף "חמאמאך בארד" ז"א "מרחצך קר". והנה קפץ אחד לתוך הבריכה ואחריו קפצו אחרים ואנו ישבנו על שפת הבריכה טובלים את אצבעותינו במים, אך לא יכולנו לשאת את החום, עד שלבסוף קפצנו אל תוך הבריכה. בתחילה כשירדנו למים היה חם, אבל אח"כ לא הרגשנו בחום. בקיצור, טבלנו ועלינו וכל גופנו אדום מרוב חום. ישבנו קצת לנוח ואחר חזרנו אל מלוננו. בשעות אחר־הצהרים עמדה לצאת התהלוכה עם ס"ת אל קבר ר' מאיר בעל הנס. באנו אל בית הכנסת הגדול והנה הוא מלא עד אפס מקום. כל גדולי העיר, החכמים והרבנים לבושים בגדי חג ובאי־כח הממשלה והמשטרה היו שם. לאחר זמן קצר הוציאו את הס"ת עם הרימונים מבית הכנסת. אין לתאר את השמחה של אנשי טבריא. אנשים נשים וטף הצטופפו בדרכים ועל הגגות.

לפני ספר התורה הלכו הרבנים ובאי־כח הממשלה וכל הקהל

1. את הפיוט הזה נוהגים לקרוא בליל הושענא רבא אחרי קריאת פטירת משה ואז כל הקהל בוכה. אחד קורא את הפיוט וכל הקהל חוזר ואומר "סיני סיני איה משה".

הלך אחרי הס״ת בקול שירים, הללויה, ברקודים ומנגינות שונות. ומעל הגגות זרקו על הקהל פרחים, מי־ורד וסוכריות והנשים מרננות בקולן. ככה הלכה התהלוכה עד שהגיעה קרוב לחצר ר׳ מאיר בעה״נ. כאן נעצרה התהלוכה ושמש העדה התחיל להכריז ״ספר״ והקהל התחיל לקנות את הזכות לשאת ביד את הס״ת כמה צעדים וכל אחד הוסיף על המחיר עד אשר היה זוכה במצוה. ככה היו הולכים צעדים אחדים ועומדים שוב ומוכרים את מצות נשיאת ספר התורה עד שהגיעו לחצר רמבה״ג. מכאן נמכרה המצוה הרבה יותר ביוקר עד שהגיעו לבית הכנסת. בינתיים גדל הרעש והקהל הצטופף אחד על השני עד שאי־אפשר היה לעבור בין ההמון הרב הזה. את ספר התורה העמידו על הבימה בבית הכנסת. והשמש מכריז ״הכנסת ס״ת אל ההיכל״ ההתחרות בין האורחים והנדיבים גברה והשמש מכריז ״כל המוסיף מוסיפין לו מן השמים״ עד שסוף סוף זכה אחד מן האורחים בקניה זו ואז ברכו אותו ברכת ״מי שברך״ והוא נתכבד בנשיאת הס״ת בידו. כל הקהל הקיף אותו מכל הצדדים והתחילו בשירת הללויה ובריקודים עם תזמורת ומחיאת כפיים עד שהוכנס הס״ת להיכל.

לאחר התהלוכה הקשה והנעימה הזאת עמדנו להתפלל מנחה וערבית בנגון, וההמון הרב עודנו רועש שר ורוקד עם התזמורת בחצר, וכל ההר מסביב מלא אנשים ונשים. אחרי מנוחה קצרה הכריז השמש שהנה עוד מעט וידליקו את המדורה ואז כל הקהל רץ וחיפש מקום ליד מקום ההדלקה — כעין אצטבא גבוהה כשני מטר מן הקרקע בנויה מאבנים ומסויידת. במרכזה שקע עמוק מאוד שם שופכים שמן.

לאחר שמכרו כנהוג זכות ״ההדלקה״ הודלקה המדורה. מיד התחילו הבחורים לרקוד סביבה ולשיר בעברית ובערבית ״רודו עלינא יא שאבאב לילית שעלת סיידנא״ ״ענו לנו הבחורים הלילה ההדלקה לכבוד אדוננו״ ורבים יצקו על המדורה שמן, או זרקו מטפחות משי ויש שזרקו גם תכשיטים כפי שנדרו.

בין החוגגים נמצאו גם ערבים מהסביבה, שהשתתפו בהילולה ורבים מהם מכבדים את המקום ונודרים לכבודו נדרים. משקה מכל המינים חולק חנם, ותוף וכלי זמר מנגנים עם החוגגים כמעט במשך כל הלילה

בלי הפסק. כתה יוצאת וכתה נכנסת אל המדורה, ה״שעלה״, בחוץ. ובבית המדרש פנימה אתה מוצא מאות נרות דולקים על יד הקבר ועשנם עולה השמימה. ורבים עומדים, מדליקים נרות ומקבלים נדבות לר׳ מאיר ומברכים ״מי שברך״. והאנשים עומדים צפופים וקוראים תפלות, בוכים על צרותיהם ועל צרת אחיהם שבגולה. השתטחנו על הקבר בפעם האחרונה, התפללנו, הדלקנו נרות, נדבנו כל אחד כפי יכולתו ונפרדנו מהמקום ויצאנו לחוץ.

השעה היתה מאוחרת. חזרנו העירה לאט לאט לאור הלבנה לאורך הכנרת ונכנסנו אל בית מלוננו. גם ביום הרביעי, י״ד אייר, קמנו בהשכמה כמנהגנו בכל יום. הלכנו אל הים והתרחצנו אח״כ התפללנו והלכנו אל חברינו שבאו אתנו מירושלים כדי להתכונן לנסיעה לצפת. מכיון שרוב הקהל החליט לנסוע לצפת בבוקר, החלטנו לנסוע לפנות ערב, מפני שביום החום גדול מאד. גם הפעם היה המחנה גדול. בתרועה ובקול המון שירים יצאנו מטבריא ונסענו לעיה״ק צפת.

השמש נטה לערוב. נסענו לאט לאט עד שהאירה הלבנה. הדרך מטבריא לצפת בתחילה היא במישור לאורך הכנרת ואח״כ רובה היא עליות על הרים רמים. וכאן רוב הנוסעים, מלבד הנשים, הוכרחו לרדת מעל הבהמות וללכת ברגל.

נסענו במשך כל הלילה עם מנוחה קצרה עד לפנות בקר. כשהאיר אור השחר הגענו למעיין מים חיים ועל ידו גן ירקות זרוע בצל ירוק, מלפפונים וחסה. ישבנו על הארץ לנוח והמים היו עוברים ל־פנינו. קנינו משומר הגן בצל ירוק מלפפונים וחסה. אין לתאר כמה נעם לחיכנו הירק הזה, יותר מבשר ודגים. השמש כבר זרח על הארץ ועל הרי הגליל הגבוהים. ואנו המשכנו בדרכנו. לאחר שעה וחצי הגענו לעיה״ק צפת.

בצפת הלכנו ישר אל מקום שנקרא אז בשם ״קסריה״, בו גרו קרובים וידידים שלנו. שם קבלו אותנו בסבר פנים יפות שאין לשער. אחרי מנוחה קלה, סיפרנו לקרובינו שיש לנו נדר לתפור פרוכת לקברו של ״אהליאב בן אחיסמך״. ירדנו לבקר את העיר ובאנו אל השוק.

בעה״ק צפת בכל רחוב שאתה הולך בו עליך לעלות ולרדת מדרגות. חיפשנו בכל העיר עד שמצאנו משי כחול לתפירת הפרוכת וסרט משי צהוב לשוליה סביב. מסרנו זאת לחייט לתפירה עם נוסחה שירקמו אותה באותיות זהב על הפרוכת: ״קל״ה * הפרוכת הזאת הת־נדב ה׳ מאיר דמתקרי רפאל חיים הכהן בהרה״ג אהרן וכאנום הכהן הי״ו לרפואתו. לא ימכר ולא יגאל לעולם״. אחר שגמרנו לסדר את הפרוכת כפי הכבוד הראוי לאהליאב בן אחיסמך, השמש כבר נטה לערוב ואנו הלכנו להתפלל תפלת מנחה וערבית בבהכנ״ס ״צדיק״.

בעיה״ק צפת נמצאים הרבה בתי כנסיות ואנחנו בקרנו באחדים מהם. בית כנסת צדיק[1], בית כנסת האר״י ז״ל, בית כנסת אבוהב, מלבד בתי כנסיות של אחינו האשכנזים. ביום שישי הודיעו לנו שהדלקת ציון רשב״י תתקיים במוצ״ש במירון ובצהרי יום ששי תצא תהלוכה גדולה מצפת למירון. אנחנו התכוננו ללכת עם התהלוכה ולשבות את יום השבת במירון. הכינונו צרכי אוכל, דגים וביצים, פירות ועוד. עמדנו על יד המקום אשר הוצא משם הס״ת וזה היה כמעט באותו הסדר שראינו בטבריא. רבנים, תזמורת וחוגגים. רק כאן נתוספו דגלים רבים. כל ״שבט״ ו״שבט״, יוצאי־עיר מסויימת, היה לו דגל מיוחד וכל רבני העיר ההיא היו מתקבצים סביבו, שרים ומרננים ומרקדים. ככה עברו לפנינו כשנים עשר דגלים וביניהם לא מצאנו דגל עברי לאומי, כי הדגלים היו פרוכיות רקומות מינים ממינים שונים. דגל עדת־יהודי פרס היה פרוכת רקומה ועל התורן יד כסף. ככה הלכנו ברגלינו עד שהגענו לאמצע הדרך ליד אהל גדול. כאן כיבדו את הקהל במי לימון ממותקים, תה ועוגות. מפני כבוד השבת לא התעכבנו כאן הרבה. כשהגענו קרוב למירון יצא לקראתנו קהל רב והוציאו אתם עוד שני ס״ת. מכאן התחילו ״למכור״ את הגבהת הספרים לכל עשרים צעדים

1. בית כנסת ״צדיק״ הוא בית כנסת מרכזי בצפת לספרדים ע״ש ״הצדיק הלבן״ — ר׳ יוסף בנאה. דרך הכניסה הוא מקום צר, אבל כשנכנסים פנימה לפנינו חצר גדולה ועל יד הכניסה לביהכ״נ בצד ימין, יש חדר קטן בתוכו מצבה אשר שם באים להתפלל ולהדליק נרות על קבר הצדיק.

* קודש לה׳

עד שהכניסו את ס״ת לבית הכנסת אשר על יד קברם של הרשב״י ור׳ אלעזר בנו זיע״א. הקבר נמצא בתוך חצר גדולה ואנשים למאות מצטופפים בה, יושבים על הארץ, אנשים נשים וטף. בקומה השניה בנויים חדרים קטנים העומדים ברשות ועד עדת הספרדים, המשכיר אותם לאורחים. באמצע הגג עומדת האיצטבא של ״ההדלקה״ ומסביב לה מתגוללים ומצטופפים החוגגים מאפס מקום. כל אחד מחפש לו פינה ומתחנן לפני אלו שבאו לפניו, למען ה׳, שיתנו גם לו מקום לשבת. בחדר גדול מאד נמצא קבר ר׳ אלעזר ב״ר * שמעון מוקף בגדר ברזל. גם כאן המקום מלא אנשים בכל פנה וזוית עד שאי אפשר לעבור. בצד ימין של החדר נמצאת אצטבא גבוהה אף היא מוקפת בגדר ברזל אשר עליה מדליקים נרות לאלפים. מהחדר הזה נכנסים דרך חדר ביניים, שגם הוא מלא אנשים, אל חדר שבו נמצא קבר הרשב״י זיע״א**. ליד הקיר נמצא היכל וס״ת רבים. המקום מלא אנשים העומדים ולומדים ומורידים דמעות כמים ומבקשים על גאולת עמנו ועל פדות נפשנו. אחרי הביקור הראשון במקום חיפשנו אחרי הממונה על החדרים וקבלנו ממנו חדר אחד אשר היה מיועד לחסידים מאחינו האשכנזים בתנאי שבמוצש״ק*** נמסור לו את החדר חזרה. ערכנו את השולחן עם צרכי השבת שהבאנו עמנו וגם נרות הדלקנו לכבוד שבת והלכנו להתפלל בבית הכנסת שעל יד קבר הרשב״י.

בית הכנסת הוא יפה, מרופד היטב והמקום נקי מאוד. סביב לקיר מלמעלה תלויות מנורות לעשרות ולכל מנורה ומנורה פתקה ע״ש תנא אחד החל מרבי שמעון בר־יוחאי ורבי אלעזר, ר׳ עקיבא, הלל ושמאי וכו׳ ולא חסר גם תמיד של משה רבינו ע״ה ואהרן הכהן וכן שמות אחרים אלעזר ואיתמר ועוד. כל זה הכינו להדלקה למוצאי שבת קודש. התפללנו ויצאנו מבית הכנסת אל הרחבה שמחוץ לחצר רשב״י. כל ההרים היו מכוסים עצים, השמים היו בהירים ואויר צח נושב, והמקום מכוסה אהלים. האנשים יושבים על הארץ. קבוצת בחורים מדמשק, מארם צובא ומצפת סידרו מעגל רקודים. רוקדים

* בן־רבי ** רבי שמעון בר יוחאי זכותו יגן עלינו אמן. *** מוצאי שבת קודש

ושרים בעברית "ואמרתם כה לחי אדוננו בר יוחאי" ובערבית "פי וסת אל מרג'ל ומרג'לינא יא ריבי שמעון אוסתור עלינא"[1] וכן שירים אחרים. כל הקהל נלוה אליהם במחיאת כפים והנשים מרננות עמהם. כן שרו והמשיכו עד שעה מאוחרת. אז התפזרו כל אחד למקומו. גם אנחנו נכנסנו אל חדרנו, קידשנו, אכלנו ושתינו ושרנו את הפזמון "בר יוחאי" והלכנו לישון במנוחה.

ביום ש"ק קמנו בבוקר השכם והלכנו לביהכ"נ להתפלל ולתפוס מקום בהקדם, מפני שכל הקודם זכה. ביהכ"נ עד כמה שהוא גדול לא הכיל את כל הקהל הגדול הזה. מקום מיוחד במזרח הוקצה לעשירים ולנדיבים. אחד הרבנים התפלל בקול נעים בסדר ובטוב טעם. הוצאת ספר־התורה לוותה בקול שירים ומחיאת כפים כביום שמחת תורה ואף יותר ולא חסרו ריקודים ורננת נשים מן העזרה. גמרנו את התפלה בשעה מאוחרת, קרוב לשעת הצהרים.

ההמון שמח ונח לו תחת העצים, אחרים שרים "בר יוחאי" "ואמרתם כה לחי אדוננו בר יוחאי"[2] ואף שירים בערבית ועוד כל מיני מנגינות. בערב החל הקהל לזרום אל תוך חצר הרשב"י לתפוס מקום ולהיות נוכח בזמן ההדלקה. אנו נכנסנו להתפלל תפלת ערבית בבית הכנסת, שהיה מקושט בפרחים ועלים, וכן היו מקושטות כל המנורות.

מיד אחרי תפלת ערבית התחילו במכירת המנורות, וכל מכירת מנורה מלווה בשירה, בתופים ובתזמורת עד שהאורח הדליק את המנורה וכן עד גמר הדלקת כל המנורות. לאחר מכן הזמינו את הקהל להדלקה הגדולה בחצר הרשב"י. הקהל התרבה מרגע לרגע ואנשים רבים הגיעו מצפת. בחצר הדליקו מנורת "לוקס" גדולה והתזמורת היתה מנגנת וקהל חסידים שרים ומרקדים וקוראים "בר יוחאי בר יוחאי" ואמרתם וכו' ועוד היו שרים "אמר רבי עקיבא לפני מי אתם מטהרים"

1. בערבית: לתוך המעגל – מעגלנו, רבי שמעון שמור עלינו.
2. יש שיר מיוחד ע"פ סדר א"ב שמתחיל: איש אלוקים קדוש הוא / אשרי עין ראתהו / לב חכם ישכיל פיהו / אדוננו בר יוחאי. ואחר כל "בית" חוזרים ואומרים "ואמרתם כה לחי אדוננו בר יוחאי". אחד שר את השיר וכל הקהל עונה אחריו "ואמרתם כה לחי" וכו'.

חוזרים ואומרים לפני מי לפני מי, והקהל עונה ואומר אביכם שבשמים. רוקדים במעגל וקוראים עד שהיו מזיעים ואז מתחלפים באחרים. וכל הבא אל החצר היה משתתף ונכנס לתוך המעגל. אחד היה עומד באמצע המעגל וקורא ומוחא כף והקהל רוקד מסביבו ללא הפסק. מים חמים ותה מחלקים חינם לכל דורש ולא חסרו אנשים שהיו מחלקים כוסות קטנות של יין שרף לברכה וצועקים "שהכל" "שהכל". ובפנים, במערת רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו, עומדים מאות אנשים ולומדים אדרא וזוהר ותפלות מיוחדות ומורידים כנחל דמעה ומדליקים נרות למאות ולאלפים. ומי יכול באותו הערב להגיע אל קבר רשב"י? אנו נדחפנו בין האנשים עד שבקושי גדול יכולנו להגיע אל קבר הרשב"י. קראנו כמה דפי אידרא* וכמה מזמורי תהלים, התפללנו לשלום ההורים והאחרים ולשלום אחינו בכל תפוצות ישראל ויצאנו בדוחק גדול מכוסי זיעה. ישבנו על הגג לנוח קצת והנה המשגיח הודיע לנו שכבר באו החסידים מצפת ורוצים את החדר. פינינו את החדר ומסרנו להם את המפתח ואת החפצים שלנו העמדנו בפנה על הגג. השמש עלה והדליק את המדורה והקהל היה רועם וצועק וקורא "בר יוחאי" "בר יוחאי" עד אין סוף. אנשים זרקו לתוכה כל נדר אשר נדרו: מי מטפחת משי, מי שמן ומי מטבעות כסף. ובחוץ עמדו צעירים עם כמה בדואים ערבים רוקדים ושרים.

"וסעו אל מרג'ה, ולמרג'ה לינא.
ג'וות אל מרג'ה תלעאב כילנא.
יא סידי לה וין יא רוחי לה וין,
לה ריבי שמעון ולפרח לינא".

ותרגומו:

הרחיבו המעגל, המעגל הוא לנו,
בתוך המעגל ישחקו אבירינו,
אדוני לאן? נשמתי לאן?
לבקר את רבי שמעון, והשמחה במעוננו.

במשך כל הלילה היתה התזמורת מנגנת והקהל היה רועם ורוקד

* סדרה שבזוהר.

ובכל המקומות המון שוקק, הן בפנים על קבר רשב״י, והן בבתי הכנסיות, והן על קבר ר״א*, בחצר ועל הגגות למעלה ובחוץ על פני השדה, הכל מלא אנשים לאלפים.

ביום הראשון — ל״ג בעומר — התפללנו בחצר הרשב״י מפני שאי אפשר היה להכנס לביהכנ״ס מרוב ההמון. רבים כבר התכוננו לנסוע חזרה לצפת ולירושלים ורבים נשארו ל״תספורת״ — ה״חלאקה״. זה מנהג קדום. כל מי שאין לו בן או שבניו מתים קטנים ל״ע** נודר שלכשיהיה לו בן ויחיה, לא יספר את שערות ראש הילד, כעין נזיר כביכול, עד שיביא אותו ביום ל״ג בעומר למירון ויספר אותו במקום ויקיים את נדרו. האבות והבנים התאספו בהצר הפנימית וכל אב נשא את בנו על כתפו ורקד יחד עמו לכבוד בר־יוחאי. אח״כ ספרו הספרים את הילדים. והאמהות שרו ורננו והתזמורת נגנה והאבות זרקו סוכריות ומי ורד על ראשי הילדים וכל הקהל מוחא כף ושר ״בר יוחאי״. אח״כ חילקו האבות עוגות, פירות וי״ש לברכות ונתנו הודאות לה׳ על כי גמל חסדו וזיכה אותם ליום הגדול הזה. אחרי סיום התס־פורת הלכנו להשתטח על קברות הלל ושמאי. ירדנו במורד ההר עד שהגענו למערה. במערה, חושך ואפלה, ובפנה עומד ת״ח ועל ידו מנורת שמן עם פתילות וכל אחד מגדב ומדליק נר. אחרי כמה רגעים הת״ח מכבה אותו ושם פתילה חדשה. במערה יורדים מים מכל צד ובקירות נמצאים כוכים רבים שמיחסים אותם למקום קבורה של הלל ושמאי ותלמידיהם. אמרנו מזמורי תהילים והדלקנו נרות.

מכאן הלכנו לבקר את קבר רבי יוחנן הסנדלר הנמצא במרחק כמה רגעים מחצר הרשב״י שמאלה. הקבר נמצא בשדה ולא במערה. כנהוג, יושב לו שם ת״ח עם מנורת שמן. הדלקנו נר אמרנו מזמורי תהלים וחזרנו אל חצר רשב״י. והנה לפנינו קבוצה גדולה ההולכת לבקר את ״משכן שילה״ הנק׳ בפי ההמון ״כסאו של משיח״. עלינו על ראש הר־מירון ושם מצאנו כמה מצבות. אמרו לנו שאלה הם ״קברות הכהנים״. הלכנו קצת יותר למעלה ומצאנו גוש סלע חצוב ואמרו לנו שזה הוא ״כסאו של משיח״. כאן לא היה ת״ח ולא מנורות ולא הדלקת שמן.

* רבי אלעזר (בנו של ר׳ שמעון). **לא עלינו או לא עליכם.

ישבנו שם לנוח על אחד הסלעים תחת השמש היוקדת ואחר ירדנו לאט לאט מן ההר. כי הירידה קשה יותר מן העליה. הגענו אל חצר הרשב״י. רוב ההמון כבר נסע למקומו. אבל עוד רבים נשארו להדלקת ל״ד לעומר שנוהגים אחינו האשכנזים בצפת״ו. נכנסנו בפעם האחרונה להשתטח על קבר רשב״י ור״א בנו. ולפנות ערב חזרנו לעה״ק צפת על הבהמות ששכרנו.

למחרת הלכנו לבקר את טבילת האר״י ז״ל הנמצאת לא רחוק מבית העלמין של צפת. הדרך לא סלולה ומלאה אשפה. יורדים למקום הטבילה דרך פתח צר ונמוך, כעין מדרון בעשרים מדרגות. המקום איננו נקי כלל ובו בריכת מים לא נקיים. בראותנו זאת חזרנו כלעומת שבאנו. בעלותנו למעלה הראו לנו מרחוק את בית העלמין ואת קברות הצדיקים אשר בצפת. היות ואנו כהנים אסור לנו לגשת להשתטח ולהתפלל על קברות הצדיקים.

קברו של רבי פנחס בן יאיר נראה כגל של אבנים, קבר הרוס. הרב המלוה אותנו סיפר שזה כמה פעמים בנו מצבה על קברו אך אחרי זמן קצר מצאו אותה הרוסה עד שאחד הרבנים סידר שאלת חלום. באו והגידו לו שאין רצונו שיבנו לו מצבה על קברו, מפני שהוא רוצה לראות את קבר חתנו רשב״י זיע״א הנמצא ממש מולו במירון. אח״כ הראה לנו הרב המלווה את קבר ״מרן בית יוסף״ והאר״י ז״ל ויתר הצדיקים.

מהרנו לשוב מפני שהיה עלינו להתכונן לנסיעה אל קברו של ״אהליאב בן אחיסמך״ הנקרא בפי ההמון ״סג׳וד״[1]. שלמנו שכר טרחה לת״ח המלווה אותנו ושלחנו אותו לשלום. הלכנו לקבל את הפרוכת מיד החייט, והנה עוד לא רקמו את השם. רגזנו מאוד והוא

1. קברו של אהליאב בן אחיסמך נקרא בפי ההמון תושבי צפת סג׳וד. ואם במקרה היינו מזכירים את השם סג׳וד בערבית, או היינו אומרים שאנו נוסעים. לבקר את סג׳וד, מיד היו קמים ממקומם ועומדים ואומרים ״בלי נדר״, אי״ה כי כל מי שמוציא מפיו את השם סג׳וד חייב לעלות על קברו. אחרת יקרו לו בר־מינן מקרים רעים וקשים. הרבה מעשי נסים ונפלאות מסופרים על ״סג׳וד״: על נשים עקרות שילדו, על חולי־רוח שהחלימו ועל חולים במחלות שונות שהבריאו.

אמר שהרוקם לא רקם משום שלא היה לו חוט זהב כפי שבקשנו. הלכנו יחד אתו אל הרוקם ולאחר תחנונים הבטיח לנו שביום השלישי ימסור את הפרוכת וזאת רק לכבודו של "בעל הנס", נא לא להזכיר את שמו.

יודעי דבר הודיעונו שביום הרביעי כ"א אייר נוסעת שיירה גדולה של חמישים־ששים איש ואשה אל "בעל הנס". שכרנו לנו ממנהל השיירה סוס אחד ושלמנו ערבון. הוא הודיע כי עלינו להצטייד בצידה לתשעה ימים. כי שלושה ימים נוסעים לשם ושלושה ימים נשארים במקום ושלושה ימים הדרך בחזרה.

ביום השלישי כ' אייר אחרי התפילה ירדנו אל השוק וקנינו צידה לדרך, קיבלנו מהרוקם את הפרוכת ושלמנו את המגיע לו ונפרדנו ממנו בברכת "ויעקב הלך לדרכו". ארזנו את החפצים בתוך שני שקים ונתנו אלף תודות לה' על אשר עלה בידינו לסדר את הכל בשעתו ובזמנו הראוי לנסיעה הזאת, בלי נדר.

ביום כ"א באייר, אחרי תפילת ותיקין, באנו עם החפצים אל מקום היציאה והנה נזדמן לנו בן דודתנו מר פנחס מזרחי בן רפאל ריכתגר הנוסע גם הוא לסוג'וד וזו היתה הפתעה גדולה לנו ושמחה רבה עד מאוד. ראש השיירה העמיס את המשאות על הפרדים ועל הסוסים ומסר לכל אחד את רסן בהמתו. קהל גדול בא ללוותנו, כמעט רוב העיר, וביקש מאת הנוסעים להתפלל בעדם אצל בעל הנס ולכתוב שמותיהם במערה שגם הם יזכו ללכת ולהשתטח על קברו. השמש היה בוער והחום גבר ואנו מזיעים על הסוסים. לפנות ערב הגענו אל הכפר נבאטייה.

כאן נתקבצו סביבנו כמה ילדים, פרחחים ערבים, אם אינני טועה היו אלה ילדי מוסלמים שיעים[1] בצעקות וגדופים. אנו לא ענינו להם כלל. רחוק מהכפר, על ככר שדה נרחב ועל יד מעין מים ירדנו ללון. כמה מאנשי השיירה, מבני צפת שהיו בקיאים בסביבה, שמרו עלינו עד אור הבוקר.

1. למוסלמים ישנן שתי כיתות. כת הסוניים וכת השיעיים. הסוניים בתפיסתם הדתית אינם רחוקים מהיהודים ואילו השיעיים קיצוניים, מטמאים את היהודים ואינם נוגעים בהם.

למחרת ירדו אחדים מאתנו, מבני צפת, אל הכפר לקנות צרכי אוכל בעד כל אנשי השיירה. היו שאמרו שאנשי הכפר אינם מכבדים את היהודים וביחוד כשהם רואים אנשים זרים מתנפלים עליהם, לכן טוב יותר שילכו רק בני צפת. כעבור שעה קלה חזרו אנשינו עם שקים מלאים כל טוב: מלפפונים, ביצים, משמש ופיתות. סעדנו, ואחרי מנוחה קלה נסענו לדרכנו. במשך היום עברה דרכנו בהרים ובקעות סלעים ואבני חצץ בשמש הבוער. והנה לפתע שמענו קול צעקה ויללה מתוך השיירה. נבהלנו מאד וכאשר התקרבנו אל המקום והנה אשה זקנה נפלה על הארץ בוכה ומיללת. כשהרימוה והנה זרועה פצועה קשה ושותתת דם. חבשו את זרועה והרכיבוה על הסוס ולפי התור החזיק כל אחד ואחד את רסן הסוס משך חצי שעה. לפנות ערב הגענו אל הכפר הנקרא "שוק אל כמיס". גם כאן חנינו מחוץ לכפר על יד המעיין. אנשי הכפר באו לראות את השיירה הגדולה הזאת וכשראו את הזקנה הפצועה שאלו אם היא מסכימה לקבל טיפול מחובש אומן נפלא, שהוא בקי לחבוש ולתקן שבר. הלכו והביאו אותו. הוא בדק אותה ואמר שיש שבר בזרוע וביקש שכר שתי מג'ידיות בעד "התיקון", גמרו אתו על שכר מג'ידיה אחת. הוא הביא איזה סממנים עם חלמון של ביצה ולאחר ש"יישר" את העצם שם התחבושת על זרועה ואחר הלך לדרכו הוא ואנשי הכפר. משמרות גברים שמרו כל הלילה והודות לאל לא קרה לנו כל מקרה רע. רבים מן השיירה אמרו אל תפחדו אנו הולכים לזייארה* של סג'וד הוא בעצמו יגן עלינו ולא יתן לשום אדם להתקרב אלינו לרעה. אנשים מאמינים בדברים האלה ועומדים באמונתם.

יום ששי כ"ג אייר קמנו באשמורת מפני קדושת השבת. וראש השיירה הודיע לנו כי היום הדרך קשה מאד, אבל קצרה. הדרך היתה בהרים, ועברה ליד נחל קטן עד שהגענו לכפר הנקרא בפי הערבים בשם "בצלאיל" על שם "קבר הנביא בצלאל" הנמצא בקרבת מקום. אחרי נסיעה של עשר דקות הגענו אל מקום הקבר. ירדנו מעל הסוסים ונכנסנו אל חדר קטן ושם מצבה. אמרנו איזה מזמורי תהילים מפני

* ביקור, להשתטח – בערבית.

שגם יהודי צפת אמרו לנו שכאן קבור בצלאל בן אורי חברו של אהליאב בן אחיסמך. מכאן עברה הדרך בעמק של עצי אגוז, כעין יער גדול ולרגלי ההר נחל מים גדול.

הגענו אל הנחל והורדנו את החפצים מעל הבהמות וישבנו לנוח תחת העצים הרעננים. פארות העצים חברו עד אשר לא נראה לא שמש ולא שמים, כעין סוכה שכולה ירק. נאה ונחמד היה לשבת במקום ולהתענג בו. אחרי זמן אמר לנו ראש השיירה שכל אחד, בין איש בין אשה, בחור, זקן או זקנה מוכרח לטבול בנהר הזה ואח״כ נעלה על ההר, שם מקומו של סג׳וד. המים היו קרים מאד. נגענו באצבע והנה נתאבנה מרוב הקרה. באין ברירה פשטנו את בגדינו וירדנו לנהר לטבול. התחזקנו יחד אחד בשני כעין מעגל טבלנו ועלינו כולנו רועדים מציגה וישבנו להתחמם בקרני השמש. הנשים ירדו בפנה נסתרת טבלו ועלו. הרתחנו מעט תה, שתינו והתחלנו לעלות ברגל, מפני כבוד המקום. העליה להר היא קשה מאד. הדרך דרך עקלקלות ומלאה חצץ ולפעמים צריך להתכופף תחת השיחים כדי לעבור. כדי לא להרגיש את קשי העליה התחילו האנשים לשיר שירים שונים ולתופף בתוף ולמחוא כפים. ״ג׳ינה לחדק ג׳ינה״ ״באנו לגבולך באנו״ ״יא סג׳וד יא סג׳וד״ וכך היינו שרים ועולים במשך שעתיים עד שהגענו לראש ההר.

כשבאנו לראש ההר עמדה כל השיירה הרחק ממקום הקבר, כחצי שעה הליכה בערך, משני טעמים: א) כדי לנוח קצת ב) להכין את כל הפרוכיות שבעלי הנדר הביאו אתם. אחי בנימין המנוח הוציא את הפרוכת והנה קרא מקרה נורא מאד. הפרוכת התלכלכה מבקבוק יי״ש שנפתח ונשפך עליה. אז התחיל אחי לצעוק ולבכות. מיד נתקבצו אנשי השיירה ושאלו מה קרה ומדוע הוא בוכה? כשספר את הענין, אמרו לו שקרה נס גדול מפני שכאן מביאים הרבה פרוכיות עד שאין מקום על המצבה להניח אותן והערבי המשגיח לוקח אותן ותופר מהן שמלות לבני ביתו ולמשפחתו. וכעת את הפרוכת הזאת הוא לא יוכל לקחת ולעשות ממנה שמלה. נחה דעתנו. הביאו איזה מוט ארוך כעין תורן ותלו את הפרוכת עליו. הסתדרנו מסביבה ובקול שירים ותוף

התחלנו ללכת קדימה ולרקוד. אח״כ נשאו אותי על כתף וכך התקדמנו שרים ומוחאים כפים והנשים מרננות עד שהגענו אל חצר קבר אהליאב בן אחיסמך.

חצר אהליאב בן אחיסמך הוא מקום גדול מוקף חומה. ובחוץ אורוה גדולה לבהמות וגם בור מים. מן החצר נכנסים אל תא קטן ומשם אל חדר שבאמצעו נמצא הקבר מכוסה בפרוכיות משי. בפינת החדר יורדים במדרגות למערה קטנה שם נמצאת מצבה. אומרים ששם קבורת אמו של אהליאב.[1] סביבות הקבר דולקים נרות לעשרות ובאמצע תלויה נברשת בעלת עשרים מנורות שמן. ערבי המקום בלי יוצא מן הכלל מכבדים מאד את המקום הזה ובאים לכאן להשתטח ולהתפלל.

בהגיענו אל החצר נכנסנו בתשואות המולות וסדרנו מעגל ושרנו. אח״כ באו גם ערבים מהסביבה והתחילו גם כן לרקוד ולשיר אתנו משך שעה ארוכה. אז הכנסנו את הפרוכת פנימה וכיסינו את המצבה, הסתובבנו סביב הקבר ואמרנו תהלים, הדלקנו נרות ויצאנו אל החצר.

אחרי הצהרים השארנו את הגברות במקום והלכנו אל היער עם גרזן ומשור לחטוב עצים למדורת מוצאי־שבת, לכבוד סג׳וד. אח״כ סידרנו מעגל אבנים ועליהן ערכנו את העצים להדלקה. השמש התחיל לערוב, התרחצנו ונכנסנו להתפלל ע״י הקבר. תפלת מנחה נאמרה בפחד ובאימה. ובחזרת שמונה עשרה עמדנו כלנו דוממים. רק עינינו ברוך הוא וברוך שמו ואמן. אחרי תפלת מנחה הדלקנו נרות. באמצע הכיפה תלויה מנורה גדולה בעלת עשרים מנורות שמן. כל אחד — איש ואישה — הדליק פתילה אחת והיו אחדים שברכו ״להדליק נר של שבת קודש״. הנשים יצאו מהמערה ואנו התפללנו קבלת שבת וערבית של שבת. אחרי התפלה עמדו כל הגברים כאחד להקיף את הקבר ואת המנורה התלויה עליו והתחילו לשיר ולמחא כפים ולאמר בקול רם ״בחייאת סידק דורי״ ״בחיי אדונך התסתובבי״. ולאחר זמן, האמירה הפכה לצעקה וההקפה לריקוד. עיניהם של רוקדים מופנות למעלה וכך הסתובבנו הרבה זמן, ולפי דבריהם, עד

1. לא יכולתי לדעת כיצד הגיעה לכאן אמו של אהליאב בן אחיסמך. אבל אחרי שרוב העם קבלו עליהם את זה ינעם להם ואשרי המאמין.

שהמנורה הסתובבה לכבוד סג׳וד. יצאנו מהמערה ואחרינו נכנסו לתוכה אנשים חולים שבאו להתרפא, ואלו התחילו לקרוא בקול גדול בבכיות ותחנונים ״יא סג׳וד יא סג׳וד״ ענגו. החולים שכבו כל הלילה ליד הקבר והשמש ובניו עמדו על המשמר כל הלילה.

בבוקר השכם הוציאו את החולים מהמערה ונכנסנו להתפלל תפלת שחרית.

תפלת שחרית של שבת התפללנו בכוונה עצומה ואת פרשת השבוע קראנו מתוך החומש. ברכנו ברכת ״מי שברך״ את כל החולים ואת כל בני ישראל בכל מקומות פזוריהם. אחרי התפלה קראנו פרקי תהלים, הקפנו את הקבר ויצאנו אל החצר ומיד הכניסו חזרה את החולים פנימה למערה. אחרי סעודת שחרית נכנסנו שוב אל המערה, ישבנו על המחצלאות על הארץ וקראנו תהלים כל אחד חמשה מזמורים לפי תור עד תום חמשה ספרים שבתהלים שתי פעמים כמנין כפ״ר (שלש מאות). הגברות בחוץ כיבדו את הקהל בפירות, משמש ומלפפון לאמירת ברכות העץ והאדמה לרפואת החולים וקדיש. אחרי אמירת מי שברך והשכבה כנהוג יצאנו מהמערה. לפנות ערב התאספנו שנית ובאנו אל המערה להתפלל תפלת מנחה. ואח״כ יצאנו לטייל מחוץ לחצר. השמש נטה כבר לערוב ומרחוק נראו הערים צידון צפת וצור. ולפנינו נראה העמק ״ואדי ג׳וז״ עם נהר המים העובר בו, ההרים היו עטופים ירק ורוח קרירה נושבת ומחיה נפשות ממש. חזרנו למערה והתפללנו תפילת ערבית והבדלנו על הכוס.

אחרי תפלת ערבית נכנסו הגברות אל המערה, כל אחת עם נרות או שמן שהביאו אתן מצפת והחלו להדליק נרות. ואז הרימו קול בכיה ויללה לבקש ולהתחנן לפני ה׳, שבזכות סג׳וד ירפא את החולה פלוני או יפקוד את הגב׳ פלונית בבנים זכרים של קיימא, או ישמור את הבן יחיד של אלמוני וכו׳. הגברים נקראו לצאת החוצה כדי להדליק את המדורה שהוכנה מערב שבת. הדלקנו את המדורה ושרנו בר יוחאי, אמר רבי עקיבא, אשריכם ישראל ובערבית ״פי וסת אל מרג׳ה״, ובעיקר ״רודו עלינא סיידנא״. וגם לכאן באו הרבה ערבים מהסביבה והשתתפו אתנו ברקודים ובתופים עד שעה מאוחרת בלילה כשחזרנו אל החצר

לישון, ואילו החולים ששהו על יד הקבר לא ישנו כל הלילה שכך אמרו להם: אם רוצים שהקב״ה ימלא את משאלותיהם עליהם להיות נעורים כל הלילה. גם ביום ראשון קמנו בבקר ונכנסנו להתפלל, בכוונה עצומה עד כמה שהיה באפשרותנו. אח״כ קראנו פעמיים את מזמורי התהלים כמנין כפ״ר, אמרנו ״מי שברך״ והשכבה וקדיש כנהוג, אח״כ נכנסנו אל המערה הסמוכה שלפי המסורת קבורה שם אמו של אהליאב בן אחיסמך. בצאתנו מהמערה אמר לנו השמש הערבי שעלינו לנסוע מהמקום בו־ביום, מפני שהוא היום השלישי לשהותנו במקום ואסור לנו להשאר יום נוסף. במקרה שנשאר אז ינשבו רוחות חזקות ואבק ואבנים יעלו וירגמו אותנו. וכבר קרה מקרה כזה כמה פעמים שאנשים נשארו במקום למעלה משלשה ימים, ואז באו רוחות ואבק גדול וגם עפו אבנים ורגמו את השיירה. נכנסנו אל המערה בפעם האחרונה ואמרנו מזמורי תהלים, הקפנו את הקבר סביב והת־פללנו בעד שלום אחינו שבגולה. כמה מאתנו הניחו שקיות של סוכריות וחפצים שונים על הקבר לזמן קצר כדי להביא לקרוביהם את ברכות הסג׳וד. נפרדנו מהמערה ומקבר אהליאב בן אחיסמך ויצאנו לדרך. בצאתנו מהחצר היה כל אחד מפנה את פניו אחורנית משתחוה ומנשק מרחוק את המערה עד שנעלמה כליל מעינינו.

הירידה מההר היתה קלה יותר מהעליה. ואחרי זמן קצר הגענו אל ודי גו׳ז, שם ישבנו לנוח מנוחה קלה תחת עצי האגוז הרעננים וקשה היה לנו לעזוב את המקום היפה. המשכנו בדרכנו שעות אחדות עד שהגענו אחרי הצהרים, דרך גנים ופרדסים, לעיר צידון. העיר קטנה, אבל יפה ונקיה ושוכנת על שפת הים. השיירה נכנסה אל החאן ואחר הלכנו אל רחוב היהודים לראות את אחינו ולבקר את המקומות הקדושים ובתי כנסיות. ברחוב היהודים קבלו אותנו בסבר פנים יפות. לקהילה, בית כנסת ותלמוד תורה, רב ושוחט. לבקשתנו שלחו אחד מהם ללוות אותנו ולהראות לנו את קברי יששכר וזבולון הנמצאים במקום.

עברנו דרך רחובות העיר ודרך השוק עד שהגענו אל חצר אחת, ושם שתי מצבות אשר לפי דברי אנשי המקום הן של ישששכר וזבולון. שלמנו לשומר הערבי דמי כניסה ובקרנו במקום. הדלקנו נרות, קראנו תהלים,

אמרנו קדיש ויצאנו. נפרדנו מהאיש המלווה אותנו בחבה גדולה ותודה רבה. ככל שבקשנו אותו לקבל מאתנו שכר טרחה לא רצה בשום אופן באומרו מצוה באה לידי ואתם רוצים לקבל אותה ממני. אשרי העם שבנים כאלה לו אשרי העם שה׳ אלקיו. ביני לביני העריב היום.

למחרת המשכנו בדרכנו. וביום השלישי שנכפל בו כי טוב חזרנו בשלום לעה״ק צפת״ו. לקראתנו יצאו המונים. עוד טרם ירדנו מעל הבהמות ומי ומי יזכה לנשקנו ולחבקנו שעה שאנו חוזרים מסג׳וד. וכל אחד שואל מה הבאתם לנו מסג׳וד. אותן הסוכריות אשר שמנו על המצבה נחשבו להם לדבר גדול. מי יוכל לזכות ולקבל? קרובינו לקחו אותנו לביתם שהיה מלא אנשים שבאו לקבל את הברכות שהבאנו מסג׳וד. ספרנו להם על דבר הפרוכת וכולם אמרו פה אחד שזהו נס גדול כי השמש לא יוכל להשתמש בה לצרכי ביתו. כמו״כ ספרנו להם על דבר המנורה אשר שרו לה ״בחיאת סידק דורי״ וכולם היטו אוזן והתפלאו לשמע הדברים וענו ואמרו הרי ידוע שסג׳וד הוא בעל נס גדול. קמו והשתחוו לה׳ על הניסים והנפלאות שעשה אתנו בזכות אהליאב בן אחיסמך. ככה ביליני עד שעה מאוחרת בלילה.

למחרת היינו עייפים מאד מעמל הדרך. אחרי התפלה הציעו לנו כמה מקרובינו ומשפחתנו להשאר בצפת לחג השבועות שבו מוציאים את ספר התורה של הר״י אבוהב, ויכולים אנחנו לזכות ולראות את הס״ת הזה. אנשים באים מכל קצות הארץ לזכות ולראותו. אמרו רז״ל אם באה מצוה לידך אל תחמיצנה. הסכמנו לדבריהם ונשארנו בעיה״ק צפת.[1]

מעלת וקדושת הס״ת משאר ס״ת היא על כך שהיתה מחלוקת על הבעלות עליו בין יהודי מצרים ויהודי ארץ־ישראל. והוליכו את הס״ת למצרים ואח״כ חזר הס״ת בעצמו למקומו בעיה״ק צפת. ועוד סיפרו

1. בביהכ״נ של הר״י אבוהב נמצאים כמה ארונות של היכל הקדש ובאחד מהם נמצא הס״ת הנ״ל. במשך כל השנה סגור ארון קודש זה על מסגר ואף לתיירים הבאים לבקר את בית הכנסת אין פותחים את ההיכל הנ״ל. את ההיכל פותחים רק שלש פעמים בשנה: בחג השבועות, ביום הכפורים ובשמחת תורה.

סיפורים שונים ואמרו לנו שהר״י אבוהב, שעה שכתב הס״ת הנ״ל היה טובל טרם כל במקווה ואח״כ היה מתכסה ועומד בתוך מקוה המים ופורס היריעה על קרשים וכותב את הס״ת בקדושה ובטהרה.

ביום הראשון הלכנו לבקר את הכפר ״עין זיתים״ בקור קצר ולא הספקנו לראות ולהתבונן במושב. רוב הגברים שבמושבה הלכו לעבודה ולא נמצאו בבית. רובם פועלים העובדים אצל אחרים והם דומים במלבושיהם לערבים. דברנו עם אחדים מהם וסיפרו לנו שהם סובלים מאד בפרנסתם ואין מי שיעזור להם ואין להם יכולת לעבד את אדמתם ובעבור זה אין המושבה מתפתחת אצלם. בצער רב עזבנו את המושבה וחזרנו לצפת.

ביום ב׳ נסענו לראש פנה הנק׳ בפי הערבים ג׳עונה, כאן מצאנו את המושב הרבה יותר מסודר. על יד רוב הבתים נמצאות חלקות אדמה ירוקות מעובדות ומעיין נפלא שמימיו משקים את גני הירק. נכנסנו לגן ירק אחד ושם קטפו בשבילנו כמה ירקות, בצל ירוק וחסה, שטפו אותם במי המעיין הקר וכבדונו. בתודה וברכה קבלנו מידיהם וברכנו עליהם ונהנינו מאד שה׳ זיכנו לאכול מפרי ארצנו ומעמל ידי אחינו העובדים בזיעת אפם את אדמת ארצנו. אח״כ סיירנו בכפר וראינו את הגורן אשר היו דשים בה. איזה תענוג של שמחה הרגשנו בקרבנו. בסוף היום חזרנו לצפת ובעלותנו למטה מרב עיפות נרדמנו מיד ולא התעוררנו כי אם בזמן שהאיר השחר.

ביום השלישי שנכפל בו כי טוב, ערב חג השבועות, ירדנו אל השוק להתכונן לנסיעה לירושלים ביום אסרו חג. מצאנו מכר בעל שיירה הנוסע לירושלים ונתנו לו סכום כסף בתור תחילת הפרעון. השוק של צפת היה מלא אדם שבאו לחוג את חג השבועות במקום לכבוד ס״ת של הר״י אבוהב, עד שקשה היה לעבור ברחובות הצרים ולעלות ולרדת במדרגות מרחוב לרחוב. קנינו צידה לדרך וגם איזה רוטלים של גבינת צפת הידועה בטוב טעמה, מתנה להורים ולקרובים. אח״כ התרחצנו ולבשנו בגדי חג והלכנו ישר אל בית הכנסת הר״י.

כשנכנסנו לבית הכנסת נוכחנו שהוא מלא אנשים מפה אל פה עד שאין בו מקום לעמוד ורבים עמדו על המפתן. את תפלת ערבית התפלל

חזן ביהכ״נ בנעימה וברוב פאר. בלילה הלכנו ללמוד באחד הבתים תקון שבועות. למדנו כסדר הנהוג, רק את מגלת רות קראו בערבית מפני שהיו הרבה נשים וגם אנשים שלא הבינו עברית. כך עבר הלילה עד אור הבוקר. בהרבה בתי כנסיות התפללו עם עלות השחר, רק בבית הכנסת הר״י אבוהב התפללו יותר מאוחר מפני כבוד האורחים שלא יכלו לקום באשמורת.

אנו התפללנו בהשכמה ואחרי שקדשנו וטעמנו איזה מאכלי חלב מיהרנו אל בית הכנסת הר״י אבוהב. בית הכנסת היה מלא מתפללים יותר מן הלילה. כשהגיע זמן הקמת ס״ת של הר״י אבוהב רבו המתחרים מי ומי יזכה בהקמת ס״ת. מכירת מצוות הקמת ס״ת האריכה יותר ממחצית השעה. מכל צד וצד היו מוסיפים והשמש היה צועק וקורא כל המוסיף מוסיפין לו מן השמים. לבסוף זכה אחד מן האורחים במצוה. פתחו את ההיכל וכל הקהל עומד על רגליו דומם. אחרי אמירת י״ג מידות ויהי רצון הוציאו את הס״ת ואז התחילו לשיר ולמחא כפים ורבים היו רוקדים מסביב ספר־התורה. מעזרת הנשים זרקו מי ורד, וסוכריות והנשים מרננות. וכל אחד מנסח לגשת ולנשק את הס״ת ולראות את הכתב. כך הסתובבו עם הס״ת מסביב עד שהעלוהו לבימה, והקהל עודנו שר ומוחא כף לכבוד ס״ת עד שהחזן דפק על התיבה להשקיט את הקהל ואז קרא ״הכל תנו עוז לאלוקים ותנו כבוד לתורה״ ״וזאת התורה״. אחרי שסיבבו את הס״ת לכל צד השתחוה הקהל ונשק לתורה מרחוק וישב על מקומו. בסוף קריאת התורה כבדו את האורחים לעלות על הבימה לראות הס״ת ולנשקו, ומי שרצה נדב סכום כסף לכבוד התורה. אח״כ החזירו את הס״ת להיכל בניגון ומחיאת כפים וריקודים וזריקת מי ורד וסוכריות ורננות של נשים. אנו נשארנו בבית הכנסת עד סוף התפילה. נגשנו שנית אל היכל הקדש, ובקשנו רחמים לפני הקב״ה על כל אחינו הנתונים בצרה והתפללנו לשלום הורינו ובני משפחותינו, ועזבנו את בית הכנסת באלף הודאות להקב״ה שזכינו על כל זאת וחזרנו הביתה.

לפנות ערב הלכנו להפרד מהקרובים ומהידידים. כשיצאנו מן הבית לא ראינו אף אחד ברחוב. לא איש ולא אשה, לא זקן ולא נער.

חשבנו שרוב העם עייפים מלמוד הלילה וכל אחד ישן בביתו. נכנסנו לבית אחד מקרובינו, ברכנו אותם בברכת החג והודענו להם שלמחר אי״ה אנו נוסעים ונפרדנו מהם לשלום. כשיצאנו בדרך במרחק מה מן הבית, והנה פתאם, מגג אחד הבתים שפכו פח מים נקיים על ראשינו. התרבוש שעל ראשנו והקפתן של משי נרטבו והמים ירדו מעלינו, כמו גשמי מלקוש. וכאשר הרימונו ראש לראות מי זה והנה על הגג עמדו בחורים ובחורות מחאו כף וצחקו לנו. רטובים ומבויישים חזרנו הביתה כשהמים יורדים מעלינו. בני הבית אף הם צחקו לנו כשראו אותנו. הוכרחנו להתפשט ולתלות את המעיל וקפטן המשי לייבוש והתלבשנו בגדי חול. התברר לנו כי מנהג הוא בידי בנות צפת לשפוך מים על כל אחד המסתובב ביום חג השבועות, לסימן ברכה.

ביום החמישי קמנו בהשכמה התפללנו תפלה קצרה, נפרדנו מקרוביו ומיודעינו בנשיקות ובדמעות גיל, והנסיעה החלה. אנו נוסעים והם עודם מלווים אותנו עד שיצאנו מחוץ לעיר. נסענו בדרך שלא באנו דרכה והיא דרך כפר חיטין. המשכנו דרך ההרים עד שהגענו לפנות ערב לכפר ביסאן. שם לנו. אחרי חצות הלילה המשכנו לנסע ונהגנו את הבהמות במהירות האפשרית משך כל היום דרך ההרים עד שהגענו לשכם. הפעם לא נכנסנו לעיר אלא שבתנו את שבתנו רחוק מהעיר על יד מעיין מים תחת עצים רעננים.

ביום הראשון קמנו בהשכמה ולאחר התפלה המשכנו בדרכנו ולמחרת היום הגענו לירושלים. בשעות אחה״צ הגענו לשער שכם. השיירה נתפרדה חלק נכנס לתוך העיר פנימה, ואנו המשכנו דרכנו אל שכונת ״בתי ניסן בק״. ראש השיירה בא אתנו עד הבית. לאחר שהוריד את המשאות אמר שלמחרת יבוא אלינו לסדר את החשבון. כשהגענו על יד הבית נתקבצו סביבנו כמעט כל אנשי השכונה ואין לתאר את שמחת ההורים, וביחוד שמחת האמא ששרה ורננה היא ויתר השכנות. זרקו עלינו מי ורד עם סוכריות ובקול שמחה ושירים נכנסנו אל הבית. אז עמד אבא והתפלל בקול רם תפלת מנחה וערבית. בינתיים הוכן תה וממתקים. כל אנשי השכונה — אשכנזים, ספרדים, חלבים, בבלים, גורג׳ים ופרסים — שבאו לבקרנו ולברכנו ישבו ושמעו ושאלו על

כל מה שעבר עלינו במקומות הקדושים טבריא, צפת, מירון, וביחוד איך עברנו ובאנו עד קבר אהליאב בן אחיסמך. הוצאנו סוכריות שהבאנו אתנו מסג׳וד וחלקנו לכל אחד. הם נשקו את הסוכריות ואכלו אותן ולקחו מהן לזכות בהן את בני ביתם.

שבוע ימים נשארתי בבית ונחתי מעמל הדרך. אח״כ חזרתי לעבודה לבית הדפוס של רא״מ לונץ.

בצל קורתנו

בשנת תרנ"ו (1895) החלטנו לבנות חדר אבנים במגרש שעל יד הצריף שלנו. בימים ההם קשה היה להוציא רשיון לבנין, אך אחרי הפצרות ובקשיש התגברנו על הקושי וקבלנו את הרשיון. חיפשנו אחרי בנאי נאמן אשר יכין אבנים, סיד, עפר, וידאג לקניית מים, ולהשיג טייח וכן סתתים. לאט לאט קנינו והכנו הכל וביום ראשון א' לחדש ניסן תרנ"ו לפני שיתחיל ה"עומר" * עמד הבנאי סאלים נאדף התימני וסימן את המקום לפועלים לחפור את היסודות וכעבור איזה ימים הנחנו את היסוד. ביום אסרו חג בא הבנאי לבדוק אם הכל מוכן כדי להתחיל בעבודה אך ספק המים לא הביא מים. כי אמר שאי אפשר לו מפני שהוא קשור בהספקת מים לבנין אחר. בימים ההם היו מביאים מים לבנין מהבורות[1] בנאדות או בפחי נפט. כעבור ימים אחדים, כשבא הספק לבשר שלמחרת יביא מים, פנינו אל הבנאי והנה הוא עסוק בבנין אחר לאיזה ימים. כך נשארנו קרחים מכאן ומכאן, בינתיים העפר והסיד מתפזרים לכל רוח ועינינו רואות וכלות. באין ברירה הוכרחנו לחכות עד שהבנאי הודיע שיוכל לבוא לעבוד ושוב היה עלינו לחפש אחרי מובילי המים. בקיצור, הכינונו הכל: בנאי, מים, ובשעה טובה ומוצלחת התחלנו בעבודה. העבודה התקדמה לאט לאט, בכל יום נדבך אחד. ולנו היו מיום ליום עסקים שונים, פעם עם הסתתים פעם עם מביאי האבנים, פעם עם מובילי המים ופעם עם פועלים שונים, והודות לאל התגברנו על הכל והבנין הגיע עד לתקרה. את בנין התקרה שהיא בצורת כפה[2] מורכבת מארבע קשתות נעשה בתכונה

* ימי העומר, "הספירה", ימי אבל ואין מתחילים בהם בבנין או במלאכה, אין נוהגים בהם שמחה וכן אין מעמידים חופה.

1. היו אנשים מיוחדים שהיו קונים מים מלוכלכים מהבורות אשר לא היו ראויים לשתיה ומוכרים בפחים לבנינים ואעפ"כ קשה היה למצוא אותם.
2. בימים ההם היו מסדרים התקרות כעין כיפה עגולה הנשענת על ארבע קשתות והיו קורים בשם סליב ז"א כעין צלב.

גדולה. מגייסים פועלים אחדים להבאת טיט ואחדים להבאת אבנים ושני עוזרים לבניה. לפני התחלת הבניה היה על הבנאי ועוזרו לבקר ולראות את המוטות והענפים הצריכים לתמוך את התקרה.

הנהלת העבודה נעשתה בשפה הערבית מפני שאז לא היו מדברים כל כך בשפה העברית. וכאשר התחילו בעבודה וכדי לזרז את הקצב התחילו לשיר שירים בערבית[1] וכל אחד היה ממהר בעבודה מפני שהיו מוכרחים לגמור את בנין התקרה באותו היום כי אם לא יגמרו ויקשרו את הקשתות והתיקרה, עלולה הכיפה להתמוטט וליפול. הבנאי התחיל לשיר וכל הפועלים היו עונים אחריו. וכפי המנהג היה עלינו להכין לפועלים משקאות קרים ופירות ולעת ערב סעודה. אנחנו מלאנו חובתנו בכל מה שצריך והודות לאל לפנות ערב נגמרה העבודה בכי טוב.

מיד אחרי גמר העבודה ירדו הבנאי והפועלים מעל הבנין, התרחצו, נכנסו אל החדר וישבו ליד השולחן הערוך. אכלו ושתו והתענגו בכל טוב אח"כ בקשו גם "בקשיש" על כי הצליחו וסיימו את העבודה ביום אחד.

שלושה ימים אסור היה לעלות על גבי התקרה ולעבוד מפני שה־בנין "טרי" ומוכרחים לחכות עד שיתייבש הטיט. כעבור שלושה ימים המשיכו לבנות סביב הכיפה עוד כמה נדבכי אבנים. וכעבור שבועיים פרקו את המוטות והענפים שתמכו את התקרה והנה נגלתה לעינינו כיפה עגולה ויפה המכסה את הבית. אז קראו לנגר ולטייח ולמרצף ולכל אחד מסרנו עבודה עד גמר כל הבנין. כשהחדר היה מוכן נשא אחי ח' יוסף את בח"ל שמחה בת רחמים ביבי לאשה וגר ב"בית החדש".

אחרי שגמרנו את בנין הבית ניקרה במוחנו "שאלת המים". בכל יום ויום היה עלינו ללכת ולהביא מים ממקומות שונים הן לשתיה והן לכביסה. ועוד, שכמעט בכל השכונה התחילו לחפור בורות לפני בא החורף כדי שיהיו מוכנים למי הגשמים. והנה לשכנים אחדים נמצאו

1. עיין מוסא. ברבוסא. על פרעון, פרעון באפיר ובנו אלעזר. אלעזר מנו. וכו' אח"כ שיר אללה, יא כליל אללה, מוסא יא כרים אללה. מוסה נדא לרבו, ועוד שירים כאלה במשך כל היום.

במקום בורות חצובים מלאי עפר וכאשר ניקו אותם מן העפר היו מוכנים ולא היה צריך אפילו לטוח אותם. ועל ידנו, אצל השכן נמצא בור ועל ידו שתי חביות מים ריקות מחרס, שכאשר נגעו בהן נתפוררו לעפר. ועוד נמצאו כדים גדולים ודברים יקרי ערך. ובבית הר׳ שלום גבאי הבבלי נמצאה רצפת מוזאיקה עתיקה בגודל שני מטר וחצי על ארבעה מטר, עם תמונות מצוירות באבני מוזאיקה קטנות בצבעים שונים שהיו מפליאות עין כל. המוזאיקה היתה ייתכן מזמן הרומאים או מתקופת בית שני. מחלקת העתיקות של הממשלה הטורקית הוציאה אותה והעבירה אותה לקושטא. ואני אמרתי, אולי במקום שהשכונה הזאת עומדת היה מקום שאוצרים בו שמן זית בתוך הבורות מפני רוב עצי זית שהיו נמצאים במקום.

באייר תרנ״ז התחלנו גם אנו לחפור בור, ולמזלנו לא מצאנו לא בור, לא עתיקות ולא כדים אלא עפר תחוח, הנקרא בערבית חייאר[1] חזק מאד. קראנו לאומנים שיודעים לנפץ סלעים ואלה היו מנקבים חור כמו שמקובל בסלעים וכאשר היו ממלאים את החורים באבק שריפה אז היתה התפוצצות אך התוצאה היתה התפוררות כמות קטנטונת של עפר. הזמנו אומנים מיוחדים מכפר בית ג׳אלה והם עבדו בכלים שונים עם אבק שריפה וכו׳ ימים רבים עד שפינו את המקום. לבסוף נגלה סלע חלק. אז עמדנו מלהמשיך יותר בחפירה, כעת הזדקקנו לבנאי ולטייחים לגמור את בנין הבור, וזה עלה לנו בהמון כסף ויסו־רים רבים. בשנה הראשונה, בכל אופן, עוד סבלנו ממחסור במים כי אין לשתות בשנה הראשונה ממי בור חדש.

באדר תרנ״ח (1897) עלה דודי ומורי הרב דוד ב״ר יצחק חקאק משיראז לגור בירושלים ושהה בביתנו זמן קצר ולאחר מכן קנה לו קרקע בשכונת נוה שלום ובנה בית לגור בו. עבודתו היתה ליטוש אבנים טובות ומרגליות, והיה אומן בקיא מאד. אבל המלאכה הזאת בירושלים לא היתה, באותו הזמן, מפרנסה את בעליה.

באותה שנה עלו עוד משפחות מפרס והתעסקו בעבודות הבנין

1. חייאר הוא מין סלע נקבובי קשה מאד לחפירה, ואילו על ידי ה״בארוד״, אבק שריפה, אינו מתפוצץ כי הגזים מתנדפים דרך הנקבוביות.

וכל אחד קנה לו מגרש קטן בשכונת נוה שלום או בשכונת שבת־צדק ובנה לו צריף כדי לגור בו.

בחודש אדר תרנ״ט (1898) בעשירי בו מתה עלי מרת אמי אדונתי ונעשתה לה לויה גדולה. כל בני עדתנו בטלו ממלאכתם ובאו לחלוק לה את כבודה האחרון. כי היתה חביבה על כולם בנתנה עצות ועזרה בכל כחה, לכל כושל, וביתה פתוח לרווחה לפני כל עולה ובהיותה מגישה מזור לחולים. מיתת אמי עשתה עלינו רושם רב. נשארנו בלי אם שתעזור לנו, וכאן היתה לנו לעזר גיסתי מרת שמחה אשת אחי מר יוסף שניהלה את הבית בשום שכל במשך כל הזמן ועזרה לכולנו בכל כחה.

במשך השנה הזאת, מאדר תרנ״ט עד אדר תר״ס, היינו שרויים באבל אמנו.

כשיצאנו מהאבלות מצא אחי בנימין ז״ל את בת זוגו בכורה חנה בת ח׳ שמעון אסולין והתארש לה. ואז באנו לידי החלטה לבנות קומה שניה של חדר עם מטבח. אחרי עמל וטורח גדול גמרנו לבנות את הקומה ובאלול תר״ס נישא אחי בנימין ונכנס לגור בו.

בניסן תר״ס נישאה אחותי שרה עם חיים יעקב רשתי ועברה לגור בבית־עץ שקנו בשכונת שבת־צדק. במלחמה העולמית, בשנת תרע״ה, נפטר בעלה בפתח תקוה והיא נשארה אלמנה עם ארבעת יתומיה בן אחד ושלוש בנות. היא גורשה ע״י השלטון הטורקי לצפת וסבלה שם עם היתומים נוראות שאין לתאר. אחרי המלחמה חזרה לירושלים ובכוחה ועבודתה פירנסה את הבנות והשיאה אותן וכן חינכה את הבן בדרך התורה והעבודה. בעת ההיא גרה לבדה בחדר קטן בשכונת שבת־צדק והיא חיה מיגיע כפיה ולא נפלה למעמסה על איש מן המשפחה.

באמת הבניין

משנת תרנ״ו עד תר״ס (1900) המשיכו רבים לעלות מכל ערי פרס וביחוד מטהראן, וכאשר הגיעו לירושלים באו ישר לשכונת ״שבת־צדק״. שכאן יכלו לדבר עם אחיהם וקרוביהם בלשונם ולגור יחד אתם וללכת במנהגיהם. ביניהם היה הר״ר חיים אלעזר ז״ל מטהראן (אביו של המורה הותיק מר חנינא מזרחי הי״ו מנהל בית ת״ת לעדת הספרדים בירושלים). הר״ר חיים אלעזר היה אדם הגון, חזן ודרשן. היה מתפלל בקולו הנעים בבית הכנסת ״שבת־צדק״ ומתרגם את התפילה ללשון הפרסית. הקהל הרב נהנה מאד מתפלותיו ומדרשותיו, ביחוד בימים הנוראים שרבים היו הבאים מכל קצות העיר לשמוע אל הרנה ואל התפלה.

אגודת אוהבי ציון

והעדה הלכה וגדלה. העולים לא הפסיקו מלעלות, רובם עניים ובעלי משפחות וביניהם זקנים ובעלי מומין שלא יכלו להתפרנס והיו כמעט גוועים ברעב. כן הלכו והתרבו 'בן פורת יוסף' הילדים שגדלו בלי תורה, חינוך ודרך־ארץ. כי להוריהם, מפני עניים, לא היתה יכולת לשלם שכר לימוד בעד בניהם. והילדים הסתובבו בחוצות על תלי אשפתות.

בראותי אני הצעיר את כל אלה, חשבתי בדעתי מה לעשות. במה אני יכול להרים את מצב העדה? כי תמיכות ועזרה אי אפשר היה לקבל מערי פרס. באתי לידי החלטה ליסד חברה,[1] אשר מטרתה להרים את

1. בימים ההם אסור היה מטעם הממשלה להקים אגודה וכן לא העז שום איש שהשתייך ל״עדה הספרדית״ ליסד כולל, כמו אצל אחינו האשכנזים, שלכל יוצאי עיר או מחוז יש כולל מיוחד. בעדה הספרדית היה רק כולל אחד ותמיכתה היתה חד פעמית בשנה – רוטל מצה לנפש – בחג הפסח. וזאת כל ״החלוקה״ והעזרה שהיתה עדתנו מקבלת, על כן כינינו את אגודתנו בשם ״חברה״.

קרן העדה הן בחומריות והן ברוחניות. קראתי לאחדים מטובי בני העדה והם: האדונים סימן טוב אמין, ומר אחי בנימין ב״ר אהרן הכהן ז״ל ויבדל לחיים רחמן בן ניסן כהן הי״ו והצעתי לפניהם את הדבר. הצעתי נתקבלה פה אחד. מר ס״ט הציע ואמר: אנחנו ארבעה אנשים, ארבעת עמודי התווך שבעדה, מסכימים בזה לקבל עלינו את העול הגדול הזה שלא על מנת לקבל פרס. באותו המעמד, ביום ג׳ א׳ דר״ח חשון שנת בששו״ן ובשמחה, יסדנו את האגודה שמטרתה העקרית להרים את קרן עדת יהודי פרס בירושלים ובארץ. בראש התפקידים — חינוך ילדי העדה בתורה וד״א,* תמיכה בעניים ובתשושי כוח ועזרה לזקנים, יתומים ואלמנות. קבענו שכל או״א** ישלם סך רבע מג׳ידי דמי כניסה לאגודה. מנינו גזבר לאגודה את הא׳ רחמן בן ניסן כהן, והוסכם שכל אחד מאתנו יחשוב על שם מתאים לאגודה ולהתאסף שנית כעבור איזה ימים לסדר תקנות. ביניתיים דברנו עם עוד אנשים מבחירי העדה בדבר האגודה ומטרותיה ואלה הסכימו להצטרף אלינו והם: יחזקאל גיגי, אהרן בן ועונו, מר אחי יוסף בן אהרן הכהן, מר אליהו בנא, מר יחזקאל לוי, אברהם ב״ר יצחק כליפא, מר דוד ב״ר יצחק כליפא, יצחק בנימין משה, אהרן ארזוני, יהודה אהרוני, אהרן אהרוני ורחמים אהרוני, ראובן מבורך ועוד. כשהתאספנו לאחר ימים אחדים, הצעתי את השם אגודת ״אוהבי ציון״. דהיינו, אנחנו יהודי פרס, אהבנו את ציון ועלינו אליה. השם נתקבל בשמחה פה אחד. כן כתבתי ראשי פרקים של התקנות לאגודה, ואחרי שינוים קלים נתקבלו לפי הסכמת הרוב.[1]

1. ואלה הן התקנות שסדרנו אז:

תקנות חברת ״אוהבי ציון״ יע״א בעיה״ק ירושלים ת״ו

א. החברה הזאת נוסדה ביום ג׳ שנכפל בו כי טוב א׳ דר״ח חשון שנת בששו״ן (תרנ״ח) ובשמחה יה״ר שנצליח בדרכנו ושיקשור ה׳ את לבבנו בלב כל אחינו ויה״ר שיהיה בס״ט ובמז״ט אכי״ר.

ב. עיקר החברה הזאת להיות כל האחים בלב אחד ובאחדות גמורה, ועד כמה שיוכלו עם כל בני החברה, ולדרוש שלום כל אחיהם בלבב שלם, וכש־יראה את חבירו מוכרח לתת לו שלום עם הושטת היד לא בפה ולא במרמה ח״ו כי אם בלב שלם ולגמול חסד עם כל אחד מבני החברה ולבקש רק אמת ושלום.

* דרך־ארץ. ** אחד ואחד.

ג. גדולי החברה הם עשרה אנשים אשר יסדו את החברה הקדושה הזאת, ויש להם הרשות לעשות כל דבר טוב לצורך החברה הזאת.

ד. על כל חבר וחבר בהכנסו לחברה הזאת לשלם בכל חודש סך רבע מג׳ידי לקופת החברה ואם יבוא חבר חדש אחרי כמה חדשים אם יש לו היכולת לתת כמה שנתנו האחים יתן תיכף, ואם אין לו, יתן בכל חודש תשעה גרוש עד שיתן כמה שנתנו האחים.

ה. אם ח״ו יארע לאחד מבני החברה איזה נזק או יחלה ח״ו אחד מהם או דבר אחר מוכרחים לדרוש בשלומו, ואם נחוץ לו כסף ואין לו מוכרחים כל האחים לתת לו ולעזור לו מהחברה עד שיתרפא, ואח״כ ישלם מעט לגבאי החברה.

ו. בכל חודש אי״ה תהיה אסיפה ועל כל חבר להיות שם, ואם לא יוכל לבוא צריך שיאמר לשמש שאיננו יכול לבוא. ואם אמר שיבוא ולא בא אזי יענשו אותו ע״פ ראות עיני גבאי החברה.

ז. אם אחד מהאחים יהיה נחוץ לו מעות יוכל לקחת מהחברה, בתנאי שיביא משכון כסף או זהב או בדברים ויאמר מתי שיביא את הכסף, ושישמור את דבורו מתי שאמר כמו שאמרה התורה מוצא שפתיך תשמור, ואם בא הזמן ואין לו מעות מוכרח שיתן ידיעה שני ימים קודם לגבאי החברה שאין לו מעות ויאמר מתי שיביא. ואם שתי פעמים או שלוש פעמים אמר שיביא ולא הביא, אז יש רשות לגבאי החברה למכור את המשכון ולא יהיה לבעל המשכון שום טו״מ על החברה.

ח. בכל ארבעה חדשים אי״ה תהיה אסיפה כללית ויעשו חשבון לראות כמה שיש בקופת החברה וכל החברים מוכרחים להיות שם באסיפה הכללית ומי שיקראו אותו ולא בא אזי יענשו אותו ע״פ ראות עיני גדולי החברה.

ט. אם אחד מהאחים אחר כמה חדשים אמר שלא חפצתי להיות חבר בתוך החברה, אם דיבר בשלום עם האחים יתנו לו שלשה רבעים ממעותיו וילך לשלום ואם עשה מחלוקת אזי יתנו לו החצי מכספו, ואם הלך למשפט אזי לא יתנו לו אף פרוטה.

י. גבאי החברה הם: גבאי, מזכיר, וגזבר. על הגבאי לקבל כל כסף שבחברה ולתת למי שיהיה צריך לו מעות ולקבל ממנו פתקה בחתימת ידו שקיבל את הכסף מיד הגבאי שבחברה.

יא. על המזכיר לכתוב כל החשבונות ולהזמין דברים מה שצריך בעד החברה, ולכתוב את ההכנסה וההוצאה ולתת פתקאות בעד קבלת הכסף מהאחים בשם הגבאי ולתת לשמש.

יב. על השמש לקרא לחברים בזמן שיאמרו לו הגבאי והמזכיר בשביל אסיפה, וללכת לקבל את הכסף מהאחים ולתת להם פתקת קבלה, ולתת את הכסף למזכיר ולקחת ממנו קבלה.

יג. אם אחד מהאחים בזמן שהיה חפץ לילך מן החברה אמר החזירו לי את כל הכסף כמה שנתתי מוכרחים הגבאים לחשוב עליו את כל ההוצאות שעשו ולנכות לו רבע מהכסף שלו, ולא שיאמר אינני מקבל את ההוצאות שעשיתם, ויתר הכסף מה שנשאר יחשבו ויתנו לו וילך לשלום.

יד. חברת "אוהבי ציון" כל אחיה מוכרחים להיות בשלום עם כל אדם ואף גם עם הרעים ישתדלו לתקן בדרך האמת והשלום עד כדי שידם מגעת וצדק צדק ירדופו עם כל האחים תמיד ויהיו מעוז לדל ומחסה לאביון ומציל לעני ואב ליתום בכל יכולתם.

טו. כל התקנות האלה אי אפשר לשנותם כי אם באסיפה הכללית אשר תהיה אי"ה בשנה הבאה.

טז. ע"פ התקנות האלה נכנסנו אנחנו להחברה הזאת וקבלנו עלינו ועל ב"ב כל מה שכתוב לעיל מראש ועד סוף, מטוב ועד רע, כעתירת הבאים עה"ח ביום הנ"ל שנת תרנ"ח.

הצעיר סימן טוב אמין	בנימין ב"ר אהרן הכהן	רפאל חיים הכהן
רחמן בן ניסן כהן	יוסף ב"ר אהרן הכהן	יחזקאל דודו
אהרן בן ארזוני	אליהו בן יעקב בנא	יחזקאל לוי
אברהם כליפא	רחמים אהרוני	יעקב בנימין משה
יהודה אהרוני	ראובן מבורך	ועוד רבים.

יסוד שכונת נוה שלום

בשנת תר"ס רבה היתה הצפיפות בשכונת "שבת־צדק" וגם לא נמצאו מגרשים בתוך השכונה לבנות עליהם. חיפשו מקום לבנין שכונה חדשה בעמק גדול, מערבה לשכונת "זכרון טוביה", השייך לערבים ולהם שותף או סרסר יהודי ושמו ר' יצחק גשיצנני ז"ל. המגרשים כאן היו יותר גדולים מאשר בשכונת שבת־צדק — משלוש מאות אמה ומעלה. רבים מבני עדתנו קנו כאן חלקת אדמה כל או"א לפי יכולתו. ואת השכונה קראנו בשם "נוה שלום". הראשון שבנה במקום היה המנוח סימן טוב בן מרדכי ז"ל. כשבנו בתים אחדים בשכונה נתעוררה שאלת ביתה כנסת, היכן להתפלל? אחד מבני העדה, הא' בנימין ארזוני ז"ל אמר: "אצלי בחצר נמצא צריף קטן, אתן אותו וסדרו בו בית הכנסת עד ישקיף וירא ה' משמים". אנשי השכונה נתנו לו תודה סידרו בו תיבה וארון קודש ואח"כ קיבלו ס"ת בהשאלה וכן יתר כלי הקודש רימונים ופרוכת והתפללו בו בחול ובשבת. אבל במשך הימים נעשה המקום צר מהכיל וזה גם לא היה לכבוד המקום והעדה.

אז עמד אחד מטובי העדה, המנוח ר' אברהם ב"ר יצחק כליפה ז"ל ואמר שהוא מקדיש חמשים אמה מרובע קרקע לבית הכנסת לעילוי

נשמת מר אביו הרב ר׳ יצחק ב״ר יעקב כליפה ז״ל [1]. קבע סימנים ומסר את המגרש לרשות העדה. בני העדה קנו ממנו עוד חמשים אמה ועל הקרקע הזה נבנה בית הכנסת ״בית יצחק״ ומינו גבאים לדאוג לבנין בית הכנסת, את המנדב ויחד אתו יבדל לחיים ארוכים מר רחמן בן ניסן הי״ו. אלה הטילו על גרי השכונה לנדב סך מסויים לבית הכנסת והתחילו לחפור היסודות. כאשר גמרו את בנין היסודות והגיעו לבנין הקירות אזל הכסף ועמדו באמצע העבודה. גם בדבר זה באו הגבאים אל מ״א ז״ל שישתדל למצוא איזה סכומים לגמור את הבנין. מ״א ז״ל פנה שוב אל טובי העדה וקבל מהם סכומים קטנים והטיל על אנשים שלא היה ביכולתם לשלם מזומנים להתנדב לעבודה מיום עד שלשה ימים בבנין ביהכנ״ס, והקירות נבנו ועמדו. והימים ימי קיץ. העמידו פתח לביהכנ״ס והעבירו את כלי הקדש מהצריף והתחילו להתפלל בו. ובית הכנסת היה בלי גג בלי רצפה ובלי טיח.

כאשר קרבו הימים הנוראים וימי החורף, חפשנו דרך, לפחות לכסות את הגג מפני רוחות וגשמים. קבלנו הלואה נגד שטרות ובמעט הכסף של נדרים ונדבות שאספנו קנינו קורות ורעפים וכסינו את הגג. כן הזמנו חלונות ובמשך הימים רצפנו וטייחנו. אבל החובות העיקו עלינו עד מאד. אף כי הדבר עלה לנו בקושי רב הרי זכינו לבית כנסת קטן ומפואר שהיינו מתפללים בו. וזה היה בית כנסת חדש ש ל נ ו, באותן השנים הראשונות בחיינו.

במשך הזמן הלך מצב אגודתנו והתרופף. רבים מהעולים החדשים לא רצו לדעת מה זה חברה, ומה זה איחוד. נשארנו מתי מספר, אר־ בעת המייסדים הראשונים עם האחים אברהם ודוד כליפא שהחזקנו מעמד ועמדנו בכל תוקף לקיים את החברה.

במשך שלש שנים לא פעלה החברה כמעט מאומה. כשראו בני העדה שהם מקופחים מכל הצדדים ואין עוזר, באו והתחננו לפנינו להקים את החברה על רגליה ולהחיותה כדי שתפעל ותעשה את

1. ר׳ יצחק ב״ר יעקב כליפה ז״ל נפטר בלב ים על האניה בדרכו לארץ ישראל וארונו הורד הימה. אומרים שכעבור כמה שבועות מצאו יהודי עדן על החוף ארון ובו טלית ותפלין והביאוהו לקבר ישראל.

הפעולות הנדרשות. הימים היו ימי חודש ניסן. התחלנו לדאוג למצות לעניי העדה ויתר הצרכים לחג הפסח. חלק מהמצות קבלנו מועד העדה הספרדית וחלק קנינו מכספי החברה.

בחוהמ״פ תרס״א נקראה אסיפה כללית של החברים בביתו של ה׳ רחמן בן ניסן כהן בשכונת נוה שלום עפ״י הזמנה מיוחדת. וכל מי שלא היה חבר, לא הוזמן כמקובל. באותו המעמד באו רבים והודיעו שרצונם להצטרף אל החברה, אך דחו אותם עד לאחרי האסיפה. קם רעש גדול ודרישה שיקבלו אותם מיד. אחרי התיעצות הגבאים, הח־ליטו לקבל אותם. הוכנסו לחדר מיוחד וקבלו מהם תקיעת כף, שלמו את המסים ונכנסו לחדר האסיפה. האסיפה נפתחה על־ידי. פתחתי בברכת החג ואח״כ בנאום מעניינא דיומא על פסוק ״ולקחתם אגודת אזוב״ וכו׳ בארתי את מעלת איחוד ואחדות ישראל. הנאום נתקבל מידי פעם בפעם ע״י החברים בתשואות. על סדר היום עמדה בחירת ועד הפועל ויסוד תלמוד תורה. לאחר ויכוחים נבחר הועד — והוחלט לטפל בענין התלמוד תורה והאסיפה נגעלה בשירה.

מאז רבו מספר החברים בפ״י,* ואהבה ואחדות שררה ביניהם וכל אחד היה גאה שהוא חבר בחברת ״אוהבי ציון״.

בר״ח אייר תרס״א נקראה אסיפה כללית שניה בביתו של הא׳ ס״ט אמין. אחרי מסירת דו״ח כללי מפעולות הועד הפועל ועל הצעדים ליסד תלמוד תורה נתקבלה החלטה פה אחד לגשת מיד ליסוד תלמוד תורה. אח״כ דנו על ענינים שונים כגון תמיכה לעניים, ישיבה לזקנים, עזרה חמרית לנצרכים ועוד. עיקר הויכוחים סובבו מסביב לשאלה מהיכן להשיג כל כך הרבה כסף כדי להוציא לפועל את כל הפעולות האלה. התשובה היתה ״אין הציבור עני״. אנו נאמץ כל כוחותינו ובעזרת ה׳ ובעזרתכם הכל יבוא על מקומו בשלום.

תלמוד תורה

בועד הפועל התוכחנו הרבה מאד בענין תלמוד תורה, איך לסדר את הענין ולהתחיל בפעולה מידית. באנו לידי החלטה להתחיל בזה

* בן פורת יוסף.

שבכל שבת ושבת נקבץ את הילדים שבשתי השכונות "שבת־צדק" ו"נוה־שלום", ונלמד אותם פרקי תהלים בבית הכנסת שבשכונת נוה־שלום עד זמן מנחה גדולה. ובהיות והעונה היתה בין פסח לשבועות ובזמן המנחה קוראים "פרקי אבות" בניגון המסורתי כמנהג אחינו הספרדים, הזמנו את חברי החברה לבוא ולהשתתף אתנו באמירת תהלים ופרקי אבות. אז נתאסף בשבתות קהל רב גברים ונשים. וזה היה מחזה נהדר לשמוע מפי ילדים תינוקות של בית רבן את התהלים שאמרו פסוק בפסוק בניגון ובטעמים. אח"כ היינו מתפללים תפלת מנחה ובשעת קריאת התורה היו החברים מנדבים נדבה לביהכנ"ס ונדבה מיוחדת לחברה כ"א כפי יכולתו.

אחרי תפלת מנחה היינו הולכים לבקר את החברים. במקרה של שמחה — ברית מילה, בר־מצוה או למי שנולדה בת — לברך ולשיר ולשמוח עם בעל השמחה. ואז הנהגנו לראשונה לערוך שמחה בבית אבי־הבת ובאותה המסבה היו נותנים שם לתינוקת ומשמחים את היולדת ואת אבי הבת. ובמקרה ב"מ* של אבל היינו עורכים לימוד לע"נ** הנפטר, ולפעמים איזו דרשה. ועל ידי הפעולות האלה היינו ממריצים את אלה שאינם חברים להכנס לחברה.

אך תוך זמן קצר נתברר כי מה שלומדים עם הילדים בשבתות לא מספיק. כי בימות החול מסתובבים הילדים ברחובות, ועל כן סדרנו ת"ת גם בימות החול בבית הכנסת "בית יצחק".

הכרזנו בשתי השכונות שכל מי שרוצה שבנו יכנס ללמוד בתלמוד תורה ירשם אצל המזכיר, בבית הכנסת בית יצחק. ביום המיועד, התאספו הורים רבים לרשום את בניהם, ורשמנו ששים ילדים. אחרי זמן קצר שכרנו שני מלמדים, והתחלנו ללמד את הילדים. לסדר כתות לא היה לנו מקום, ועל כן סידרנו קבוצות קבוצות של ילדים. מי שלא הכיר עדיין צורת א"ב לבד ומי שידע קצת לקרוא לבד, וכן הלאה, ולכל קבוצה וקבוצה קבענו שעת קריאה מיוחדת. לפעמים קראו לכל ילד עם קבוצתו שלש עד ארבע פעמים ביום לבוא אל המורה לקרוא ולחזור לפניו.

* בר־מינן. ** לעילוי נשמת.

אחרי זמן קצר התקדמו הילדים בקריאת ברכות ותפילות, והילדים היותר גדולים התחילו לקרוא גם בפרשת השבוע, ואח״כ גם ללמוד הפרשה בטעמים והיותר גדולים ללמוד בפירוש רש״י וכו׳.

את משכורת המורים שילמנו איזה זמן מקופתנו אך זה רוקן אותה. הועד הפועל התאסף למצוא מוצא. אחרי ויכוחים הוחלט לדרוש שההורים ישלמו דבר מועט לחודש ואנו נשלים את היתר. כשהודיעו את ההחלטה להורי הילדים באו אלה בצעקות שהם עניים ואין להם יכולת לשלם. חברי הועד אמרו שהם יחקרו את מצבם ואלה שיתברר שאינם בעלי יכולת לשלם, יפטרו אותם מתשלום, ואילו האחרים חייבים לשלם. בחקירה נתברר שרובם היו עניים ופטרו אותם מתשלום שכר לימוד. ואנו הוכרחנו למשוך בעול הכבד הזה. ולא די היה בתשלום שכר המלמדים, אלא היינו צריכים גם לדאוג בעד הספרים — ספרי תפלה, ספרי תהלים, ספרי פרשיות ויתר צרכי לימוד. וזאת מתשלומי החברים הן כדמי חבר והן מנדבות שנתרמו בשבתות. כן הלכנו והתקדמנו. אך המקום לא היה מתאים למטרתו והיינו צריכים בית ראוי לתלמוד תורה כדי שהילדים יוכלו ללמוד ולהתקדם בלימודים.

באספה הכללית של הועד הפועל שהתקיימה בח׳ אלול תרס״ב באנו לידי החלטה להשתדל בכל כחנו למצא את הסכומים לקנית מגרש ולבנין תלמוד תורה לעדה. בקופת הגזבר נמצא אז סך שלושים נאפוליון זהב. מצאנו בשכונת זכרון טוביה, על אם הדרך, שני מגרשים מתאימים השייכים ליהודי ספרדי הנק׳ בשם סיפנלי וקנינו אותם ממנו בסך ארבעים נאפוליון זהב. לקחנו בהלואה עוד עשרה נאפוליון זהב ועוד סך של עשר לירות לשם הוצאות הקושאן ומסים וכו׳ והעברנו המגרש ע״ש הגזבר שלנו מר רחמן בן ניסן. בתור ערבים להלואה היינו אנחנו ארבעת הגבאים. ובאשר לבנין ישקיף וירא ה׳ משמים.

באחד הימים באו אלי הביתה בשכונת זכרון־טוביה, שני צעירים נחמדים, מר יצחק בן־צבי והגב׳ רחל ינאית, ובקשו לשמוע פרטים על חיי העדה של עולי פרס. תוך כדי שיחה סיפרתי להם על המצב הירוד בעדה שלא יודעים עדיין לדבר עברית. בו במקום התנדבו

השנים לתת שעורי ערב לעברית למבוגרים. הכרזנו על כך בבתי הכנסת וארגנו שיעורים. מר בן־צבי לימד את הגברים והגב׳ רחל את הבנות בעזרת הנשים. היה זה מחזה נהדר לראות את אנשי העדה שלנו, גברים ונשים עם תינוקות בזרועותיהן יושבים ולומדים את השפה העברית[1].

בינתים חסר לנו כסף לתשלום שכר המורים. ואנו נמצאנו בין בעלי החובות מדמי המגרש ובין תביעת המורים לשכר. הוחלט לפנות לנכבדי העדה וגם לנדיבי עמנו בערי אירופה שיבואו לעזרתנו לשלם לכל הפחות את שכר המורים של תשב״ר*. אנו לא ידענו למי לפנות וממי לבקש עזרה, חפשנו אנשים היודעים שמות וכתובות של נדיבי עמנו באירופה היכולים לבוא לעזרתנו. אז הקרה ה׳ לפנינו את ה׳ שמואל טיקטין, ובאדר תרס״ג כתב לנו שלשה מכתבים: אחד להרה״ג צדוק הכהן ז״ל ראש רבני צרפת, ואחד להרה״ג ד״ר יעקב אריה סאלפנדרי ז״ל, ואחד להנדיב שטראוס ז״ל. על שלשת המכתבים הנ״ל היו חתומים הרה״ג מ״א הר״ר אהרן הכהן זצ״ל, סימן טוב אמין ז״ל, בנימין ב״ר אהרן הכהן ז״ל ויבדלו לחיים רפאל חיים הכהן הי״ו ורחמן בן ניסן כהן הי״ו, בשם אגודת אוהבי ציון לעדת יהודי פרס בירושלים.

באחד מימי חול המועד פסח בא אלינו הביתה ה׳ נתן זאמירו, שמש הראשון לציון, ומסר לנו שמעלת כבוד הרב הראש״ל** מזמין אותנו אליו לביתו בשכונת עזרת ישראל באופן דחוף. מיד הלכנו אליו וברכנו אותו בברכת החג ״תזכו לשנים רבות״ ונשקנו ידיו כנהוג. הרב הכניס אותנו לחדר ונעל הדלת בעדינו והוציא את המכתב אשר שלחנו להרה״ג

1. במשך השנים היו מר בן־צבי ורעייתו ידידי העדה. לעתים קרובות באו להשתתף בתפילה אתנו בבית הכנסת ״אוהבי ציון״ בעיקר בחג הפורים לשמוע את המגילה ובשמחת־תורה להשתתף ב״הקפות״. גם בימי חג הפסח והסוכות נהגו לעתים להתפלל עמנו ואח״כ באו לבקר אצלי בבית. הידידות בינינו נמשכה כל הזמן. גם בימים שעבדנו יחד בועד הלאומי וגם בימים ששימש מר בן־צבי במשרה הרמה של נשיא המדינה.

* תינוקות של בית רבן.

** הרב הראשי הספרדי שתארו הראש״ל – הראשון לציון.

צדוק הכהן ז״ל ואמר לנו, האם אתם חתמתם על המכתב הזה ושלחתם לראש רבני צרפת? אנכי עניתי בחיוב כן אדוני הרב. שאל אותי שנית האם אתם אינכם מקבלים מצות לפסח מהעדה הספרדית? עניתי כן אדוני הרב אבל זה לא מספיק לכל שבעת ימי חג הפסח. אח״כ שאל אותי איפוא נמצא התלמוד תורה שלכם ומי הם התלמידים וכמה תלמידים לומדים אצלכם ובאיזה מקום הוא התלמוד תורה, עניתי על כל שאלותיו אחת לאחת.

אחרי שקבל את התשובות אמר: שוב אלי אחרי החג, אני רוצה ללכת לבקר את התלמוד תורה ולדעת את הנכון. כעבור איזה ימים פניתי אל הראש״ל וקבענו זמן. וביום המיועד, הלכנו יחד לבקר את הת״ת. והוא ראה את המלמדים ואת התלמידים. אח״כ ביקש את פנקס התעודות וכתב תעודה חשובה וחתם בעצם ידו ומסרה לי. ועם זאת הודיע לי לפנות לה׳ אלברט ענתבי מנהל ביה״ס חברת כל־ישראל־חברים בירושלים. פניתי אליו והוא מסר לי שקבל פקודה מהרב צדוק כהן ז״ל, ראש רבני צרפת, לתת לתלמוד תורה לעדת יהודי פרס, סך חמש מאות פרנק זהב, שהיה עולה לסך עשרים וחמשה נאפוליון, בתנאי מפורש שהמלמדים יבואו בעצמם בכל חודש ויקבלו כל אחד סך עשרים פרנק.

כן קבלנו תשובה למכתבנו מהרה״ג הר״ר יעקב אריה סאלפנדרי ז״ל ע״י ה׳ מרדכי אדעלמאן ז״ל מורשה חברת ״למען ציון״. לאחר שה׳ אדעלמאן ביקר את הת״ת ודיבר עם המלמדים מסר לנו שקבל פקודה לתמוך בסך של עשרה פרנק לכל מלמד בכל חודש. וזאת היה משלם בידו. לפעמים היה נותן סידורי תפלה לילדים, שעון, ארון ספרים ומנורות. ופעם בימי חג הפסח תפר לילדים ארבעים זוגות מכנסים. מזמן לזמן היה בא ומתענין במצב המלמדים והיה תומך בהם באיזה כותנות או בדברים אחרים. יהי זכרו וזכר המנדבים ברוך.

למרות שהיתה לנו תמיכה בסך שלושים פרנק בחדש לשכר כל מלמד לא היה הקומץ משביע את הארי. רבים מהורי התלמידים בשמעם שיש לנו עזרה מחו״ל פסקו מלשלם שכר לימוד באמרם שאין הם יכולים לשלם מפני חוסר העבודה וכו׳. ואנו לא היינו יכולים

לשלוח את התלמידים הביתה. ובכל הדרכים היינו משתדלים למלא את החסרון בשכר המלמדים ולהוצאות אחרות כגון נקיון המקום, שכר השמש, מים וכו׳.

אך כל זמן שלא היה לנו בנין מסודר במיוחד עם כתות לת״ת — הכל לא שווה כלל. כי בביהכנ״ס היה המקום צר מהכיל את התלמידים שהיו הולכים ומתרבים בן־פורת־יוסף ואנחנו היינו מחפשים איזה אופן שהוא שנוכל להתחיל ולבנות בית ראוי ממש לת״ת כדי שהילדים יוכלו להתקדם.

לפני חג הפסח היו רבים מאנשי משהד ואפגניסטאן ובוכארה באים לחוג את חג הפסח בירושלים ולהיות נוכחים בהילולת רבי מאיר בעל הנס בטבריה ובהילולת רשב״י בל״ג בעומר בצפת. ביניהם עשירים אוהבי צדקה וחסד. בפסח תרס״ד נודע לנו על שני עשירים שבאו לבקר את ערי הקדש והם ה׳ משיח בן ניסן מעיר הראת וה׳ אגא ג׳אן יעקובוף מעיר משהד. אנו בקשנו מהם לקבל עליהם להיות גבאים בעירם ולקבץ נדבות בעד בנין בית תלמוד תורה לעדתנו. אחרי ששמעו את דברינו וראו את המגרש קבלו עליהם את הדבר. כן הודענו להם שאין אנו רוצים שישלחו את הכסף על ידינו כ״א ימנו איש אחד בן עירם בתור אפוטרופוס שישגיח על הבנין וישלם בידו את שכר האומנים והפועלים, ואנו מצדנו נעזור בדבר ונשתדל בכל כוחותינו שלא על מנת לקבל פרס. כתבנו ״נזר גבאות״ לכל אחד וחתמנו בשם אגודת ״אוהבי ציון״ ומסרנו להם. והם מינו מצדם איש נאמן והוא ה׳ בנימין שאולוף שעל ידו ישלחו הכספים והוא ישלם לכל פועל ואומן בידו.

בנין תלמוד תורה

בחג הסוכות תרס״ה הגיעתנו הבשורה ע״י ה׳ בנימין שאולוף שקבל מהגבאים מכתב וקצת כסף עם הודעה שאנו יכולים להתחיל בבנין וכי הם ישתדלו לשלוח עוד כסף. נגשנו מיד לבנין אחרי שהתכנית היתה מוכנה. הזמנו גדולי העדה וחברי אגודתנו להנחת אבן הפנה שנערכה ברב חגיגיות בנאומים ודרשות כנהוג. ראשית הוחל לחצוב בור מים בעד הילדים, מפני שבימים ההם אספקת המים היתה קשה מאד. ואין

אפשר ת״ת לילדים בלי מים. עבודת החציבה מסרנו לשני חברי אגודתנו אהרן ארזוני ואחיו ארזוני בן ארזוני כהן ז״ל. כן העמדנו סתתים מבני העדה שיסתתו אבנים לבנין מהחציבה. את קשוט האבנים לדלתות ולחלונות מסרנו לסתת אומן ידוע, יוסף תם, שעבד ג״כ באמונה. את פתח הכניסה מצד הרחוב קישטו במגן דוד — עבודה יפה לכבוד ולתפארת. כן קבענו שכל אחד מהגבאים ישגיח משך חודש על הבנין. הראשון ביניהם שקבל עליו זאת, היה ה׳ סימן טוב אמין ז״ל. אך כעבור חודש אמר, שהוא כבר בקי בדבר והוא ישגיח עוד חודש אחד במקומי[1] היות והבנין היה מול ביתו. אמנם רוב הפועלים היו עובדים במסירות נפש ממש והיו מקבלים פחות ממשכורתם לטובת הת״ת. הכסף שבידינו לא הספיק לבנין הבור, ואנו לא יכולנו להודיע זאת להגבאים בחו״ל משום שלהם הודענו רק בנין ת״ת ולא בנין בור מים. על כן כל הכסף שנאסף מתשלומי חברים היינו מוציאים לשכר הפועלים ולצרכי הבנין. חיפשנו מאין תבוא עזרתנו. נכנסנו אל הגביר והנדיב מו׳ אברהם ברוכוף הנק׳ ג׳יהן ז״ל׳ הסברנו לו את המצב והצענו שהוא יתנדב לבנות לנו את הבור למי גשמים לילדי עדתנו. אחרי ברורים נעתר לבקשתנו והתנדב סך מסויים. והודות לאל הצלחנו להשיג את מטרתנו. לא ארכו הימים וגמרנו את בניית הבור טייחנו אותו וברכנו על המוגמר וקבענו אבן שיש לזכרו. יהי זכרו ברוך וצדקתו עומדת לעד.

אחרי גמר בניית הבור נגשנו לבנין הת״ת. האבנים לבנין היו כבר מוכנות וקצת כסף הגיע ע״י ה׳ בנימין שאולוף. ובזה העמדנו את ארבעת הקירות ובקושי כסינו את הוצאות הגג והטיח. וכאן נפסקה העבודה מפני חוסר כסף. ועדיין היו חסרים דלתות, שבכות ברזל לחלונות, רצפה וכו׳. בהיות ולא היינו בטוחים שהגבאים ישלחו עוד כספים הוכרחנו לחפש אחרי נדיבים לגמור את הבנין. והנה אינה ה׳ לידינו נדיב מבני עדתנו שהתנדב בעד דלת כניסה של ברזל וגם שבכות ברזל לחלונות. הזמנו את העבודה בביה״ס כי״ח למלאכה

1. מפני שכל עבודת האגודה היתה מוטלת עלי ואני הייתי המוציא והמביא וגם הייתי ממלא את כל התפקידים, מזכיר האגודה, והזמנת החברים לאסיפה ולסדר קבלות ולנאום באסיפות ולנהל יתר הענינים. ובכ״ז הייתי הולך יום יום לראות איך העבודה מתקדמת.

המחבר (מימין) עם סימן טוב אמין ז"ל ביום חנוכת ת"ת "אורח חיים"

וכן בקשנו וקבלנו מהם הנחה לת״ת. במשך הזמן הגיע מהגבאים עוד איזה סכום קטן שבו רצפנו את המקום. הרכבנו את החלונות והדלתות והבית כולו נבנה לשתי כתות.

את חנוכת הבית קיימנו במעמד גדולי העדה וחברי האגודה ברוב פאר והדר. טרם כל התפללנו, אחרי התפלה שרנו שירים, חילקנו מגדנות וממתקים ועל כוס יין נאמתי נאום ועשינו מי שברך לכל הנדיבים שעזרו להקים את הבנין לת״ת וביחוד לגבאינו מר משיח ניסן ומר אג״א יעקובוף ולכל המשתדלים שהשתדלו ועזרו לנו. הקהל שהה עד שעה מאוחרת בלילה ונפרדנו בברכה ששים ושמחים ונתנו הודאות לה׳ שהצליח בידינו לגמור את בנין הת״ת בכי טוב הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו.

למחרת נכנסנו אל הת״ת עם הילדים והוריהם בקול תודה וזמרה. קבלנו עוד מלמד חדש את ח״ר חיים מוקדאר ז״ל והילדים התקדמו מאד בלימודיהם. ואחרי שהיו גומרים את למודם אצלנו היו מתקבלים לבתי ספר עממיים בכתה ג׳ וד׳ מפני שיסוד לימודם בת״ת שלנו היה חזק ומלא.

כשעמד הת״ת על תלו החלטנו לכתוב על אבני שיש את שמות הנדיבים לזכרון עולם לפני ה׳ תמיד.

נוסח אבן א׳	נוסח אבן ב׳
והביאותים אל הר קדשי	ושמחתים בבית תפילתי.
לזכרון עולם לפני ה׳	נעשה בהשתדלות האחים היקרים
כי בית הת״ת תשב״ר לעדת ישראל	כמ״ר שאולוף הי״ו ע״י גבאי חברת
מאנשי פרס הי״ו נבנה ע״י מעלת	אוהבי ציון מע׳ סימן טוב ן׳
הגבאים הנכבדים מו׳ משיח ן׳	מרדכי אמין, מע׳ בנימין ומר
ניסן לוי ומע׳ אנאג׳אן ן׳	רפאל חיים בני כמ״ר אהרן הכהן
יעקב הכהן הי״ו מנדבת ק״ק משהד	הי״ו זכות מעשי הצדקה יגן
ומרור הי״ו בתנאי שלא ימכר ולא	עליהם שיזכו לראות בנחמת
יתמשכן לעולם כי אם קודש לה׳	ציון ובבנין מקדשנו אמן
ישלם ה׳ פעלם ותהי משכורתם	נגמר בשנת בהגדי״ל תור״ה לפ״ק
שלימה מעם ה׳ עש״ו	

האבנים הנ״ל נחקקו על אבני שיש ונבנו על שני העמודים של פתח הת״ת אחת מימין ואחת משמאל לזכרון עולם לפני ה׳ תמיד עד היום הזה.

נוסח אבן ג׳

זכרון לפני ה׳

האבן הזאת תהיה לעדה כי הרה״ג הצדיק נשיא אה״ק וכו׳ כמוהר״ר יעקב אריה סאלפנדי שליט״א הוא הנדיב הראשון שעזר לנו בקניית נחלת קדש לבית הכנסת הת״ת דתשב״ר לעדת ישראל אנשי פרס ומאז תומך ועוזר לחינוך ילדינו לתורה וליראת שמים צדקתו עומדת לעד וזכרו לא יסוף מזרעו פעה״ק ירשלם ת״ו בשנת ה׳ אלפים ותרס״ו לב״ע.

השאלת כלים

בין עדת יהודי פרס קיים עד היום מנהג קדום מאד, שבכל שמחה או אבל ב״מ לסדר סעודת־מצוה כגון; ליל ״ברית יצחק״, יום ברית מילה, שמחת בר מצוה, חתונה, חנוכת הבית, סעודה להילולת רמבעה״נ, סעודה להילולת רשב״י, סעודה להילולת ר׳ פנחס[1] סעודה לליל ז׳ של אבל, סעודה של ט״ו בשבט לע״נ הנפטר, סעודה של יום הוש״ר* אחר התפלה לכל אלה שלמדו במשך כל הלילה, סעודה לי״א חודש של נפטר, סעודה של ליל יום הפטירה (יאהר ציאט) וכו׳[2]. הסעודות הללו נערכות תמיד בהמון רב ונחוצים לכך כלים רבים: קדרות גדולות, צלחות וקערות כפות ומזלגות ויתר הכלים ואין בידי המכין להשיגם. לכן רבים מבני העדה פנו אלינו בבקשה לקנות מכספי האגודה את הכלים הנ״ל. קנינו שתי קדרות גדולות מנחושת לבישול, מבי״ס חכי״ח, וכמו כן קערות כפות ומזלגות מנחושת וליבנו אותם והכרזנו בכל בתי הכנסת והשכונות שהכלים הללו עומדים לרשות כל אחד שיפנה אלינו בשעת הצורך, חנם אין כסף.

1. פנחס בן מו׳ דרויש זצ״ל, גאון מפרס שהיה ״מלומד בנסים״. נודרים נדר שביום פטירתו יסדרו סעודה לזכרו.

2. וכן נוהגים הרבה לנדור נדר, לכל מקרה שלא יקרה, ועל כל צרה שלא תבוא, כגון: אם אדם אין לו ילדים – אם חולה, אם באה עליו איזו גזירה או עלילה – אם ינצל מכל אחד מהדברים הנ״ל ידור לערוך הילולא לעילוי נשמת רמבעה״נ בפסח שני או בהילולא דרשב״י זיע״א בל״ג בעומר. ויש אנשים שמסדרים גם לזה וגם לזה.

* הושענא רבה.

יסוד ישיבה

בראותנו שבעדתנו נמצאים הרבה תלמידי חכמים אשר נפשם חשקה בתורה ואין ידם משגת לשבת ללמוד, באנו לידי החלטה לייסד ישיבה "ארעית" של איזה שעות ליום אחר הצהרים בה ילמדו כמה ת"ח עד זמן מנחה וערבית. וכמו כן בכל ליל ששי לומדים "תקון כרת" ו"תקון חצות" עד אחרי חצות הלילה. וכן דאגנו לשמש שיכין להם קפה ותה במשך הלימוד. היינו משלמים להם סך מועט ואף על פי שהקומץ לא היה משביע את הארי הם הסכימו לקבל את התמיכה הקטנה וללמוד מידי יום ביומו להגדיל תורה ולהאדיר.

חלוקת קמח ולחם לנצרכים

מכיון שנתרבו בעדה עניים שהיו חוזרים על הפתחים, וזה גרם לחילול ה', החלטנו למנוע בעד העניים מלהסתובב ולפשוט יד בבתים. רשמנו את שמות העניים ופקדנו עליהם לחדול מלהסתובב על פתחי הבתים והחנויות. ולעומת זאת היינו מחלקים להם מדי שבוע בשבוע רוטל או שני רוטל קמח כפי נפשות ביתם. את הכסף בעד הקמח והלחם היינו מאספים ע"י שמש מיוחד. יזכר לטובה מר בנימין ניסן, שהיה הולך ומקבץ מאחינו הנדיבים בעם ומבני עדתנו בעלי היכולת, תרומת כסף או לחם וכן היינו מוסיפים לזה מקופת אגודת "אוהבי ציון". העניים היו מרוצים מהפעולה החשובה הזאת ורוב תושבי העיר עזרו לנו בענין הזה. בינתיים סידרנו רבים בעבודה ועי"כ חדלו רבים מלחזר על הבתים והחנויות. אך במשך הזמן בגלל אמצעינו המצומצמים, נפסקה פעולה חשובה זאת ומתי מספר, בעלי מומים, זקנים ואלמנות שלא יכלו לעבוד ולהרויח את לחמם חזרו לחזר על הפתחים מפאת עוניים ודחקם.

לאחר שנתבטלה פעולה מאורגנת זו המשיך במשך שנים רבות המנוח בנימין ניסן בעצמו לאסוף ככרות לחם או תרומות כסף בכל ערב־שבת מהבתים, — בהכנסו לבית היה קורא "כבוד שבת" — והיה מחלקם לעניים. יהי זכרו ברוך.

הקונסול הפרסי

אותם הימים היו ימי הקפיטולציות. ולכל הממשלות: אמריקה, אוסטריה, רוסיה, בריטניה, גרמניה, צרפת וכו׳ היו קונסולים בירושלים. ואלה כוחם היה גדול מכוחה של ממשלת טורקיה. ולכל קונסוליה זכויות אקסטרא טריטוריאליות על כל נכסי אזרחיה וכח שיפוט על נתיניה. אפילו דאר היה לה משלה. מי היה מעז לומר דבר קטן או גדול לאיזה נתין שהוא. אף השוטרים הטורקים היו מפחדים מפני הקונסולים. ובמקרה שהתקוטט מישהוא מהנתינים והשוטר היה בא לקחת אותו לחקירה, אם היה אומר אני אמריקני, או רוסי או רומי, וכו׳ מיד היה השוטר עוזב אותו לנפשו. ואם אסרו את הנתין של אחת הממשלות היה הקונסול שולח מכתב ע״י הקוואס[1] למפקד המשטרה והיו מוציאים את האסיר לחפשי.

לעולים מפרס, שכולם מבלי יוצא מהכלל היו נתיני פרס, לא היה קונסול בירושלים אלא ביפו. הקונסול ביפו היה ערבי סוחר גדול בשם חתא ביק ג׳ברי ובירושלים היה לו בא כח יהודי הנקרא בשם יוסף סתהון. היהודי הזה לא היה פועל דבר בעניני הקונסוליה אצל הממשלה הטורקית ולא עזר לנתיניו. רק על יד ביתו היה תורן גבוה שבכל יום ששי ובימי החגים הרשמיים של כל הממשלות היה מניף עליו את הדגל. וזאת היתה עבודתו ויותר לא עשה כלום. והרי אין זה מן הנמנע שכל אחד יהיה נצרך לשרותו של הקונסול. ועל כן, אלה שהיה להם צורך בשרותיו של הקונסול כגון: עניינים עם השלטונות המקומיים, או דין ודברים עם נתינים אחרים או עסקים, היו מוכרחים לנסוע לקונסוליה ליפו. וזה היה גוזל זמן רב והוצאות מרובות. כי בימים ההם היו נוסעים ליפו בעגלות. הלוך ושוב וסידור הענין ארך זמן של שלשה ימים ולפעמים עוד יותר כי לפעמים לא היו מוצאים את הקונסול. וכשהיו מגיעים לקונסוליה היו דורשים מהם את מסי הפספורט לפני שהחלו

1. לכל קונסול היה קוואס, כעין שוטר משרת הקונסוליה, שהיה הולך בתלבושת מיוחדת רקומה בחוטי כסף, מכנסים רחבות, עם תרבוש גבוה וחגורה אדומה. בימי החגים היה הולך עם מוט ארוך שראשו היה מצופה כסף ודופק בעת ההליכה לפני הקונסול. ולממשלות האדירות היו שנים או שלשה קוואסים.

לטפל בענינם. וזה עלה בדמים מרובים. למס הזה היו שלשה תעריפים: מדרגה א׳ — שש מג׳ידיות, מדרגה ב׳ — ארבע מג׳ידיות, ומדרגה ג׳ — שלש מג׳ידיות לשנה. לפעמים, אם ראה הקונסול שהאיש הפונה אליו זקוק מאד לעזרתו היה דורש מסים למפרע גם עבור ארבע או חמש שנים. ובאותם הזמנים היו סכומים הללו מוגזמים עד מאד ולא היתה היכולת לאף אחד מבני עדתנו לשלם אותם אפילו לפי מדרגה ג׳ של שלש מג׳ידיות לשנה, כי הפועלים השתכרו כרבע מג׳ידי ליום. נזכיר כאן למשל את הקונסול הצרפתי, שהיה מקבל מנתיניו מס פספורט סך חמשה פרנק לשנה ולנתיניו העניים, שלא היתה ידם משגת, היה נותן את הפאספורט חנם אין כסף. כמה שבקשנו את הקונסול שלנו לנהוג בהתאם — הוא לא רצה להענות כלל. והיה אומר ״חוק זה חוק״ כל ממשלה יש לה חוקה משלה.

והנה באחד הימים בשנת תר״ס (1901) הופיע כבוד הקונסול מיפו עם מזכירו והקוואס בירושלים במלון גראנד־ניו־הוטל והזמין אליו את ראשי הועד, היינו מנהלי חברת ״אוהבי ציון״, לבוא אליו תומ״י.* כאשר נפגשנו אתו אמר לנו שקבל פקודה מקושטא מכבוד הסאפ״יר (השגריר) של פרס, שכל איש ואיש מבן שמונה עשרה שנה ומעלה עד בן ששים שנה מחויב לקבל פאספורט ולשלם מס לכל הפחות לשתי שנים. עד כמה שבררנו לו שאנשי עדתנו הם עניים מרודים ואין ידם משגת, לא רצה לשמוע. אמר: אני נותן לכם עשרים וארבע שעות, להביא את כל בני העדה לקבל פאספורט כ״א כפי מדרגתו. לעת ערב קראנו לאספה כללית של בני העדה הן את חברי החברה, והן את אלה שלא היו חברים, ומסרנו להם את הפקודה ואת אשר אמרנו לקונסול. אז עלו צעקות מכל הנוכחים, באמרם מאפוא נקח לשלם את המסים. לדברי הסברינו לא היתה אזן קשבת. האספה נגעלה וכל אחד הלך לביתו בפחי נפש.

למחרת הלכנו אל הקונסול והודענו לו את התוצאות והוא לא רצה להאמין לדברינו. אז בקשנו ממנו לתת לנו זמן לכתוב בקשה לכבוד הסאפיר של ממשלת פרס בקושטא ולבאר לו את מצב עדתנו הרע,

*תיכף ומיד.

אולי הוא ישלח לנו פאספורטים חנם (מארג׳אנאן). אך הקונסול אמר: זה אי־אפשר, אתם מוכרחים לקבל פאספורטים כפי המדרגות שישנן אצלי, אחרת אעניש ואשים אתכם בבית הסוהר הממשלתי, ואגרש אתכם מן הארץ; לא רק אתכם אלא את כל נתיני פרס בלי יוצא מן הכלל. כששמענו את הדברים האלה מפיו, נמס לבנו בקרבנו. אמרנו לו שהוא ייעץ לנו מה לעשות, כי הוא בא כח ממשלתנו הרוממה, ויתן מוצא שנוכל לסבול ולשלם כמו שאומר המשל: ״שהארי יהיה שבע והכבש ישאר שלם״. אחרי משא ומתן ארוך אמר לנו צאו למסדרון ואני אתחשב מה לעשות. חכינו קרוב לחצי שעה אח״כ קרא לנו ואמר: אני רוצה לרחם עליכם ועל עדתכם העניים, כפי דבריכם, אבל דעו לכם הדיבור היוצא מפי לא יגרע ולא ישתנה. אם אתם מקבלים עליכם מראש הרי זה טוב והדבר יסודר, ואם לא, דעו שסופכם וסוף עדתכם יהיה מר. התייעצנו ביניבו וראינו שאין תועלת להתווכח. אם נסכים לדבריו ואם לאו, אנו מסורים בידו. לכן החלטנו להסכים לדבריו. אז הקונסול אמר: אחרי ששמעתי מכם את מצב העדה והיות ואתם מבקשים לכתוב לקושטא אל הסאפיר שיוותר וישלח לכם פאספורטים חנם, אני מקציב לכם לעת־עתה עשרה פספורטים במחיר שש מג׳ידות כל אחד, שתשלמו עבורם מיד. ואני אחכה עד שתכתבו לקושטא לסאפיר ותקבלו תשובה ונסדר את העניינים כפי הפקודה שאקבל. בראותנו שאין לנו כל מוצא קבלנו את דבריו, רק בקשנו ממנו שיתן לנו שהות עד שנלך ונקבץ מבעלי היכולת את הסך העולה קרוב לשנים־עשר נאפוליאון זהב. ואם אפשר לו לחכות כאן הרי טוב, ואם לאו אזי יסע ואנו נשלח לו את הכסף ליפו. אך הוא דרש להביא לו מיד את שנים־עשר נאפוליון זהב. בעל כרחנו שלא בטובתנו הוכרחנו לקבל ממנו רשות לקחת את הקוואס שילך אתנו מבית לבית וממקום למקום. הוא הסכים לכך אחרי שהבטחנו לקוואס את שכרו. קבצנו שנים־עשר נאפוליון זהב ומסרנו לו ונפטרנו ממנו. אחרי יום או יומים באו רוב בני העדה אלינו בתלונות מדוע הסכמנו וקבלנו עלינו את הדבר הזה. כעבור ימים אחדים ערכנו שני מכתבים בשפה התורכית אחד לכ׳ הסאפ׳יר ואחד לכ׳ מע״כ ראש הרבנים החכם באשי אשר בקושטא.

נוסח המכתב שנעתק לתורכית ונשלח לכ׳ הסאפיר בקושטא

ירושלים ת״ו יום ד׳ ט׳ לחודש תמוז תרס״א (1901)

כבוד השר הנאור מחמד עיניו וכו׳ מירחא מוחפסא כאן

אדוננו אור עינינו! אמיר אל ממאליך יר״ה

אנחנו עבדיך המשתחוים מול הדרת כבודך השוכנים בעיה״ק ירושלים והוגים בתורת ה׳ יומם ולילה מול פתח בית קדשנו ותפארתנו בעד אריכות ימים ושנים של אדוננו המלך מוזפר אדין שאח יר״ה ובעד אריכות ימים ושנים של אדוננו הסאפ״יר וכל שרי הממשלה יאריכו ימים ושנים בטוב ובנעימים אמן.

בהיות כי זה לנו כמה שנים שהננו בירושלים לא היה איש פוצה פה ומצפצף עלינו. היינו יושבים במנוחה ודורשים את שלום אדוננו ומלכנו וחוסים תחת דגל ממשלתנו הרוממה. והנה בשנה הזאת בא כבוד הקונסול מיפו ואמר לנו כי באה לו פקודה מרום הדרת כבודכם שכל או״א ממנו מחויב לקחת לו פאספורט. ידוע לכם כי אין ביכלתנו לקבל את הפאספורט במחירים הגבוהים האלה אשר מחירם מדרגה א׳ — שש מג׳ידיות, מדרגה ב׳ — ארבע מג׳ידיות, מדרגה ג׳ — שלש מג׳ידיות מפני עניינו ודלותנו. רובנו עניים פועלים עובדים בבנין. עד כמה שהסברנו לכבוד מע״כ הקונסול לא האזין לשוועתנו וגזר עלינו בחזקה לקבל במקובץ לכל הפחות עשרה פאספורטים במחיר שש מג׳ידיות לכל אחד. הוכרחנו לקבץ מכל או״א סך חצי מג׳ידי או רבע מג׳ידי עד שמסרנו לו סך שנים־עשר נאפוליון זהב, וזה לקח כל אחד מעיסתו ומדם לבבם של טפו וילדיו. לכן הננו מבקשים מאת מעלתו כי יתנהג עמנו במדת החסד והרחמים ותפטרו אותנו מלקבל פאספורט ותשלחו לנו פאספורט חנם (מרג׳אנאן), כי מצבנו ידוע לכל. ואם זאת אי אפשר, נא לשלוח לנו פאספורט במחיר נמוך כיתר הממשלות כמו ממשלת בריטניה המקבלת שלשה שילנגים, או ממשלת צרפת המקבלת מהעשיר עשרה פרנק ומהבינוני חמשה פראנק, ומה־עניים שני פראנק או נותנת אותו חנם. תקותנו תאמצנו כי כבוד הסאפ׳יר יאזין לקול שועתנו הקוראים מקרב לב לעזרת רום הדרתו. ובשכר

החסד הגדול הזה שאתם עושים עם מאות נפשות השוכנות בירושלים יאדיר האל הטוב ימי אדוננו המלך מוזפר אדין שאח׳ וכבוד אור עינינו הסאפ׳יר הי״ו וכל שרי הממשלה יר״ה ויעלו מעלה מעלה על במתי ההצלחה וירחיק מאהליהם כל נגע ומחלה אמן.

כה דבר עבדיו המיחלים לתשועת ה׳ ולתשובת אדוננו הסאפ׳יר יר״ה החותמים:

הצעיר אהרן בכה״ר משה הכהן	סימן טוב אמין
בנימין בן הרב אהרן הכהן	רפאל חיים בהרה״ג אהרן הכהן
רחמן בן ניסן	אברהם ב״ר יצחק כליפה
אהרן ארזוני כהן	אליהו בן יעקב בנא
יהודה בנימין ארזוני	דוד ב״ר יצחק כליפא

ועוד הרבה חתימות קרוב לחמשים ויותר. אמנם היינו מחוייבים לכתוב את המכתב הנ״ל בשפה הפרסית. אבל היות ובימים ההם לא היה לנו מי שיוכל להעתיק את הדברים בכתב פרסי לכן הוכרחנו לכתוב אותו בתורקית.

נוסח המכתב שנעתק לתורכית ונשלח לכ׳ מו״ר ראש הרבנים החכם באשי בעי״ת בקושטא.

ב״ה פעה״ק ירושת״ו יום ד׳ בש״ק כ״ו לחדש תמוז שנת תרס״א (1901)

לכבוד הרב הגדול בישראל, ראש גולת אריאל, עטרת תפארת ישראל, הח׳ השר המרומם, אור יומם עט״ר וצ״ח כקש״ת *

מוהר״ר הרב משה הלוי שליט״א

חכם באשי בעי״ת ** קושטא יע״א ***

שר גדול ונכבד!

בראשית חודש סיון תרס״א קרא לנו ציר פרס אשר שוכן בעה״ק יפו ת״ו, והודיענו כי מחוייבים אנחנו בכל צד ואופן בלי שום טענות ומענות לקבל בחזקה ״תעודת מסע״. ולא זאת בלבד כ״א הביא עבורנו ג׳ מדרגות של המס: א׳ — שש מג׳ידיות, ב׳ — ארבע מג׳ידיות, ג׳ — שלש מג׳ידיות. עד כמה שהתחננו לפניו וכמה שבקשנו ממנו לבטל

* כבוד קדושת תורתו. ** בעיר ה׳ תבנה. *** יבנה עירו אלוהים.

הגזירה לא האזין לשועתנו. אחרי כל זאת אמר לנו: "אין אני יודע טענות, אנכי הבאתי אתי עשרה פאספורטים מיפו ומוכרחים אתם לקבל אותם בחזקה". הוא התרה בנו בג' דברים א) לקבל את תעודות המסע בלי טו"מ *, ב) או להאסר בית הסוהר, ג) או ימסור אותנו לידי ממשלת תורכיה יר"ה. בקשנו ממנו שיתן לנו זמן עד שנערוך מכתב בקשה לכבוד הסאפ"יר יר"ה אך הוא לא רצה להמתין לנו אף רגע. בראותנו כי אין לנו למי לפנות לעזרה בעת המר והנמהר הזה ואין כל תרופה למכתנו, בעל כרחנו שלא בטובתנו קבלנו עשרה פאספורטים שמחירם עלה לסך (12) שנים־עשר נאפוליון זהב, והסך הנ"ל חלק גבינו עם הקוואס מאנשי עדתנו סך חצי מג'ידי או רבע מג'ידי מכל נפש והשאר לקחנו בהלואה. מפני שכולנו עניים מרודים בלי שום גוזמא והפרזה, ממנו פועלי בנין, להביא טרף לב"ב. ולא עוד כי שכר כל פועל ופועל אם ימצא לו עבודה, הוא חמשה או ששה גרוש ליום ומזה עליו לפרנס חמש או שש נפשות. בקיצור, אם נבוא לתאר את מצבנו לפני רומע"כ** תקצר היריעה מהכיל, לכן נבוא לרומע"כ בשם ה' כי ישתדל למעננו לפני הסאפ"יר כי יחננו וישלח לנו את תעודת המסע חנם, או יעזוב אותנו לחפשי.

עוד הננו שולחים לרומע"כ מכתב בקשה כתוב בשפה תורכית לכבוד הסאפ"יר. אם ישר בעיני רומע"כ ימסור לו, ואם לא, יעשה כחפצו. נא, רב גדול ונכבד! ידענו ברורות כי טרדותיו רבו מאד. נא, יאמין גם לקול שועת חמש מאות נפשות הקוראות מקרב ולב לרום הדרת כבודו, כי כמה מצוות גדולות תלויות בדבר הזה. ובפרט המצוה הגדולה מצות פקוח נפשות. בתקוה כי בקשתנו זאת הנכתבת ממש מדמעות עינינו ומדם לבבנו, יפעל ויעשה, פרי קודש ישוה למו והננו מפילים תחנוניו ותפלתנו לפני מקום מקדשנו, ולפני שכינת עוזנו, ולפני כותל המערבי בעד שלומו וטובתו וזכות המצוות התלויות בדבר הגדול הזה תגן עליו ועל כל אשר לו, ימים על ימי מלך יוסיף ושנותיו עד דור ודור. והאל השוכן בציון ובירושלים ירחיק מאהלו כל נגע ומחלה ויאריך ימים ושנים בטוב ובנעימים ויזכה לראות בהרמת קרן

* טענות ומענות. ** רום מעלת כבודו.

ישראל ובבנין ישראל ובבנין בית מקדשנו ותפארתנו אכי״ר.

כ״ד * עבדיו המיחלים לתשועת ה׳ ולתשובתו הרמה החותמים בדמע

הצעיר אהרן בכה״ר משה הכהן סימן טוב אמין

בנימין בן הרב אהרן הכהן רפאל חיים בהרה״ג אהרן הכהן

יהודה בנימין ארזוני אברהם ב״ר יצחק כליפה

רחמן בן ניסן אליהו יעקב בנא דוד כליפה אהרן ארזוני

המכתבים הללו נשלחו ישר לקושטא ושום תשובה לא קבלנו. כעבור שנה, הופיע הקונסול עוד הפעם כדרכו. אבל הפעם עמדנו בכל תוקף, לא לשלם באמרנו שאנו נערוך עוד הפעם מכתב ואם יודיעו לנו שאין לנו כל תקוה אז נשתדל לסדר את הענין. אחרי בקשות והפצרות רבות הסכים הקונסול לדברינו.

והנה נוסח המכתבים ששלחנו בפעם השניה לכ׳ הסאפ״יר ולכבוד הרב הראשי שבקושטה.

מכתב להסאפ׳יר יר״ה בתורכית

ירושלים י״א תמוז תרס״ב (1902)

לכבוד השר המרומם הידוע לשם ולתהלה וכו׳

מירזא מוסתפא כ׳אן אמיר איל ממאליך יר״ה

הסאפ״יר הגדול לממשלת פרס בקושטא יע״א

אדוננו הנעלה!

אנחנו חתומי מטה, נתיני ממשלת פרס הרוממה עבדים לכבוד הודך, מתכבדים לבקש מהוד מעלתך לתת לנו את מחסך הגדול ולאחוז באמצעים הנחוצים למען לא נפול שדודים. בשנה שעברה היינו בדוחק גדול ובכ״ז למען מלא את מאמר אדוננו ודרישת כבוד הקונסול שלמנו את המס, ואפילו שלא היה ביכלתנו. ואם יתנהגו בשנה הזאת כמו בשנה שעברה כי אז נחרב כליל. ידוע לאדוננו שכאן בעיה״ק ירושת״ו אין פרנסה ואין עסק ובכ״ז כולנו עוסקים בעבודת כפים ולא עולה בידינו להביא טרף לבני ביתנו, ובפרט בשנה הזאת שעלה מחיר כל מיני מאכל. הכל ביוקר, עד אין חקר, ובודאי ידוע כל זה לאדוננו.

* כן דברי.

ועוד ידוע לאדוננו הסאפ״יר כי אדוננו המלך, הסולטן יר״ה מחל לתושבים שוכני ערי הקודש תשלום מס־הגולגולת כמו ״בלבלה״ ו״נדף״ וכו׳, כן אנחנו שוכני עיר הקודש מבקשים את מחסך הגדול עלינו ועל בני ביתנו. תטיל עלינו מס שנתי שנוכל לסבול, משלשה עד חמשה פראנק ולפטור את העניים ממס זה כדרך שעושים כל הקונסולים של ממשלות אחרות שבירושלים. ובזכות זה האל יגונן עליך וישביעך רצון וכל טוב סלה.

עבדיך המתחננים לנגדך

הצעיר אהרן בכה״ר משה הכהן	סימן טוב אמין
בנימין בן הרב אהרן הכהן	רפאל חיים בהרה״ג אהרן הכהן
רחמן בן ניסן	אהרן ארזוני כהן
אברהם ב״ר יצחק כליפה	אליהו יעקב הכהן
דוד ב״ר יצחק כליפה	יהודה אהרוני

מכתב שני לראש הרבנים בקושטא

ב״ה פעה״ק ירושלים תובב״א י״א תמוז התרס״ב (1902) ליצירה סי׳ מברכ״ת לפ״ק

למעלת כבוד הרב הגאון הגדול, השר הצדיק מאור הגולה, רבן של כל ישראל, עושה צדקה וחסד רעיא מהימנא כקש״ת מוהר״ר משה הלוי הי״ו כליל״ו שליט״א, ראש רבני תוגרמא.

לפני כשנה ערכה עדת פרס פעה״ק את בקשתה להרה״ג ותבקש ותתחנן מאתו להתראות את הסאפ׳יר (מיניסטיר) לממשלת פרס בקושטא למסור לידו את הבקשה הערוכה אליו לפטור אותנו ממס הגלגלת אשר אין לאל ידינו לשלם בשום אופן. ובצפיתינו צפינו כי דברי בקשתנו יגעו את מיתרי לבבו ופרי טוב תשוה לנו. ולתמהון לבבנו עד היום עוד טרם הגיעתנו תשובתו הרוממה. עיני אנשי עדתנו כלו מיחל לתשובת קדשו כי בהגה אחד טוב, אשר יאבה בטובו להודיענו, יחיה ממש חיים ארוכים ותוחלתנו הממושכה ממעכ״ת* זה זמן כביר גורמת חלילה למאות נפשות מחלת לב ומדיבת נפש.

* ממעלת כבוד תורתו.

רועה צאן קדשים נאמן, בגודל חסדו יעשה נא חסד נאמנה את עניי עדתנו ולפעול מאחר את בקשתנו אשר בקשנוהו להחיות נפשות רבות ביום הזה. ואלוהי השמים יאריך ימיו ושנותיו, יגדיל כסאו למעלה למעלה וינשאהו למעלה ראש אכי״ר.

ברכת המצפים לרחמיו המרובים ראשי עדת פרס פעה״ק ירושלים תובב״א

הצעיר אהרן בכה״ר משה הכהן	סימן טוב אמין
רפאל חיים בהרה״ג אהרן הכהן	רחמן בן ניסן כהן.
בנימין בן הרב אהרן הכהן	

בעקבות המכתבים האלה לא הטריד אותנו יותר הקונסול.

חברת ״שלום ורעות״ לעדת הבושרים בירושלים

בין העולים החדשים שעלו לארץ ישראל מערי פרס משנת תר״ס והלאה היו רבים מעיר בושהיר. הם הביאו כמה ס״ת עמם וסידרו להם ביהכנ״ס מיוחד. ביניהם נמצאו ת״ח, חזנים וכמה עשירים מופלגים. במיוחד יש להזכיר את הא׳ יצחק בן יצחק שבנה כמה בתי כנסיות מכיסו הפרטי. אחד במחנה יהודה בבית בן שתי קומות ואחד ברחוב אגריפס הנקרא עד היום ביהכנ״ס ״צעירי פרס״. בתחילה התפללו יהודי בושהיר כפי מנהגי עירם וכעבור זמן החלו להתפלל כמנהג הספרדים בירושלים ושכרו להם חזן ח׳ יעקב עטיה, שהיה מתפלל כמנהג עה״ק ירושת״ו. בשנת תרע״ג נתעוררו צעירי עדתם ויסדו חברה בשם ״חברת שלום ורעות״ ובראשם עמד הסוחר הידוע מר יחזקאל דרויש הי״ו. רעיון האגודה היה לרומם את קרן העדה. במשך הזמן סידרו להם ניירות הגרלה שהיו מוכרים במחיר של חמשה גרוש כל אחד ומזה היו מגרילים כמה זכיות בסכומים של חמישים עד מאה גרוש. את הריוח היו מחלקים לעניים מבני עדתם. הענין נמשך יותר משנה עד סוף שנת תרע״ד כשהתחילה המלחמה העולמית.

הכנסיה הראשונה לארץ ישראל

בחודש תמוז תרס"ג (1903) הגיעו לארץ ישראל האדונים מנחם אוסישקין וה' דרויאנוב. לאחר פרסום מכתב חוזר בו קראו את כל הישוב העברי להקים ארגון שפעולותיו תהיינה מכוונות למפעל הציוני, התחילו בתעמולה חזקה ליסוד הכנסיה הראשונה בא"י. הדפיסו מודעות וכרוזים וקול קורא לכל העדות בישוב ובקשו מכולן להשתתף בהכנסיה הזאת. אז התעוררו כל העדות וכל הזרמים השונים בישוב להתאחד ולקחת חלק בה והטילו על כל אחד ואחד לקנות שקל שהיה עולה חצי מג'ידי. כל חמשים איש, שוקלים, בוחרים בציר אחד להכנסיה אשר תתקיים במוצש"ק אור ליום א' של ר"ח אלול במושבה זכרון יעקב.

גם אגודתנו, אגודת אוהבי ציון לעדת יהודי פרס בירושלים התאספה והחליטה פה אחד להשתתף בהכנסיה ולשלוח לכל הפחות שני צירים. החברים מלאו אחרי ההחלטה קנו שקלים ובחרו בשני צירים והם: מר רפאל חיים הכהן ומר סימן טוב אמין ז"ל. ימי הכנסיה התקרבו והודיעו לנו להצטייד ולהתכונן לנסוע על חשבוננו הפרטי אל המושבה זכרון יעקב ולהמצא בה לא יאוחר מיום הששי כ"ח מנ"א. מקום לינה ינתן מטעם המושבה לכל הצירים חינם. בימים ההם הדרך לא היתה סלולה, אוטובוסים לא נמצאו והיו מוכרחים לנסוע בעגלות. התחברתי עם עוד שלשה צירים ביניהם היה ר' יחיאל צ'ימירנסקי ז"ל. ביום חמישי ז"ך מנ"א באשמורת הבוקר יצאנו בשיירה של עשר עגלות.

כשהגענו לכפר "מוצא" לפני העליה בקסטל עמדו העגלונים קצת כדי שינוחו הסוסים. ירדנו לראות את המעין, ושתינו ממימיו הזכים והמתוקים. נתעוררה השאלה ביניגו, מדוע קראו למושב הזה "מוצא", מר צ'ימירנסקי העלה את הסברה שהיות ובסביבות ירושלים לא נמצאו הרבה מעינות ובמקום הזה נמצא מעין מים חיים לכן נקראו בשם מוצא כמו שכתוב "וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו".

אחרי מנוחה קלה המשכנו בדרכנו בעליה ב"קסטל". הדרך — עקלקלות ומפותלת בשבע הקפות־פתולים, אשר אחדים מאתנו קראו בשם "שבעה מדורי גיהנום", מפני שקרו כמה מקרים שהתהפכו העגלות בסי־בובים אלה. והעגלון נוהג בסוסים לאט לאט ובזהירות רבה עד שהגענו לראש ההר. מכאן הדרך היא בירידה עד ל"קרית אבו גוש" ומשם, לאחר עליה קלה, יורדת הדרך בגיא בין ההרים עד לשער העמקים הנק' "באב אל וואד". במקום זה צריכים להיות ערים לכל מקרה שלא יבוא, מפני הגנבים, שודדי יום ושודדי לילה, המסתתרים בין ההרים הגבוהים. הודות לאל עברנו בשלום. העגלונים התירו את הסוסים ואנו עלינו לבית הקפה היהודי. ישבנו לנוח, שתינו קפה וכאו"א אכל כאוות נפשו. שהינו שם קרוב לשעה ואחר נסענו בדרך מישור. עברנו על פני הכפר "קובבא" ולפנות ערב הגענו לרמלה.

ברמלה לא נמצאו אז יהודים מלבד בית קפה יהודי שהיה כעין בית מלון ובית אוכל לעוברי אורח. שהינו במקום שעה קלה ואחר המשכנו דרך לוד, בחושן, דרך חול ואבק ואויר מחניק ובשעה מאוחרת הגענו אל המושב "יהודיה". כאן לא יכולנו לשהות הרבה זמן, רק עד שהאכילו והשקו את הסוסים, ומכאן נמשכה דרכנו דרך שדות וכרמי עצי זית, ובחצות הלילה הגענו ל"פתח תקוה".

היינו עייפים מעמל הדרך. נכנסנו אל בית המלון, ישבנו על יד השולחן ובקשנו לדעת אם יש מה לאכול. בעל המלון ענה שאין לו כלום מלבד עוגות יבשות ותה. את העוגות אי אפשר היה לאכול שתינו את התה והלכנו לשכב לישון.

השכם בבקר העירו אותנו העגלונים להמשך הנסיעה, מפני שהיום הוא יום ששי והדרך עודנה ארוכה. קמנו, התרחצנו והתפללנו תפלה קצרה, ושלמנו לבעל המלון. קנינו באחת החנויות לחם, גבינה וזיתים והתחלנו לנסוע.

נסענו שעות רצופות בחום השמש הבוער בתוך אבק, זבובים ופר־עושים ולפנות ערב עלינו על מורדות הכרמל והגענו אל המושבה "זכרון יעקב".

השעה היתה כמעט בין השמשות והמושבה רועשת מאנשים ומעגלות

שהגיעו מכל פינות הארץ. פקידים שאלו לשמותינו ושלחו כל אחד מאתנו אל בית אחד האכרים אשר הקציבו לו אצלו מקום מלכתחילה. בבית האכר נתקבלתי בברכת "שלום עליכם", התרחצתי, התלבשתי והלכתי להתפלל בבית הכנסת.

בית הכנסת היא גדולה ומפוארת וגם מרווחת. לכבוד היום והאורחים קשטו אותה בעשרות מנורות גדולות ובדגלי טורקיה. האורחים ואנשי המושבה מלאו אותה עד אפס מקום. יחד עם מארחי חזרנו לבית. נכנסתי בברכת שבת־שלום לבעלת הבית ולכל המשפחה. קדשנו, אכלנו וברכנו. אח"כ שוחחנו על ירושלים ועל תושביה ועל המקומות הקדושים, עד שעה מאוחרת.

באשמורת הבקר התכוננתי ללכת לבית הכנסת, והנה התעורר בעל הבית והגיש לי כוס תה בחלב עם עוגות. ישבנו על יד השולחן והמשכנו לשוחח עד שהגיע זמן התפלה. בבואנו לבית הכנסת מצאנו שהיא כמעט מלאה. התפללנו בהטעמה ובניגון. בבית הכנסת שרר סדר מופתי. אחרי קריאת המפטיר ברך החזן בברכת מי שברך להשולטן ולכל שרי הממשלה, לנדיב, ולכל האורחים והצירים ולכל עם ישראל בכל מקומות מושבותיהם.

אחרי ארוחת הבוקר בקשתי מבעה"ב להרשות לי לשכב לישון ולנוח מפני שאתמול לא יכולתי לישון, וגם הלילה יש לי ישיבת הכנסיה. מיד הכינו לי מקום וישנתי עד שעת הערב.

אחרי תפלת ערבית, אור ליום א' של ר"ח אלול תרס"ג (1903) הלכתי אל הכנסיה. הכנסיה נתקיימה בבנין גדול ורחב ידים בעל שתי קומות, ועל הגזוזטרא שעל הפתח שני דגלים גדולים של ממשלת טורקיה. באולם למטה, ישבו פקידים וקיבלו את פני הצירים ובקרו את תעודותיהם ונתנו לי תעודת ציר יחד עם סרט כחול לבן שענדו לי על הבגד. בראש כל כרטיס היה מודפס "הכנסיה הראשונה לבני ישראל בארץ ישראל".

אולם הישיבות, שהיה בקומה השניה, היה גדול ומסודר יפה והקירות מקושטים בדגלי תורכיה ותמונות שונות. ממול, בימה גדולה עם שולחן נשיאות ומקום מיוחד למזכירים, מלבד הצירים. היו מוזמנים גם הרבה

אורחים מכל הערים ומהמושבות. בין הצירים היו רבים מרבני הספרדים מכל הערים וצירים מכל העדות השונות: ספרדים, מערבים, פרסים, תימנים וכו׳, כל ציר וציר שנכנס ישב במקומו המיוחד לו. האולם נתמלא צירים ואורחים ומוזמנים עד אפס מקום, ורעש גדול משיחתם יחד על המאורע הגדול הזה שקרה בזמננו בא״י.

נשמע צלצול הפעמון ואל בימת הנשיאות נכנסו לבושים רשמי האדונים מ. אוסישקין ועל חזהו אות הצטינות גדול, ואחריו דרויאנוב, דוד ילין ויהושע ברזילי (אייזנשטט) ועוד מזכירים. כל הצירים קמו וקבלו את פניהם בתשואות. שקט שרר באולם. ה׳ אוסישקין דפק שלש דפיקות בפטיש שהיה כתוב עליו ״הכנסיה הראשונה לבני ישראל בארץ ישראל״ ופתח הישיבה.

בנאום הפתיחה דרש ה׳ אוסישקין ליצור כח עליון שהכל יאמינו לו, שהכל יהיו נכנעים לו, ושיוכל לאחד את כל האברים הנפרדים אשר בישוב העברי. וכדי לעשות את הכנסיה הזאת לדבר קבוע הציע תקנות אלו:

א) הכנסיה הגדולה הזאת מתכנסת בח׳ אלול בכל שנה ושנה.

ב) זכות הבחירה לכל איש ואשה, מגיל שמונה עשרה שנה ומעלה, היושב בארץ ישראל לא פחות משנה אחת ושאינו מתפרנס מצדקה, ומשלם תשלום קבוע לקופת הארגון.

ג) כל חמשים חברים בוחרים בציר אחד להכנסיה. לציר יכול להבחר כל איש ואשה מבני עשרים שנה ומעלה.

ד) הכנסיה בוחרת בועד הפועל שמספר חבריו עשרים ושלשה כמספר הסנהדריה הקטנה.

אחרי נאום הפתיחה נקראו מכתבי ברכה ותלגרמות שנתקבלו מכל הערים והמושבות, והכנסיה קבלה אותם ברוב תשואות. אח״כ התחילו הויכוחים ונתעוררו שאלות שונות עד שעה מאוחרת בלילה שאז סגרו את הישיבה והחליטו לדון עליהן בישיבה שלמחרת.

ישיבה שניה יום א׳ ר״ח אלול תרס״ג

ביום הראשון בשעה עשר וחצי נפתחה הישיבה השניה של הכנסיה

המחבר (במרכז) עם חברי ועד ״אוהבי ציון״ וכיתת הילדים הראשונה ביום חנוכת ת״ת ״אורח חיים״
עומדים למעלה מימין לשמאל: מר סימן טוב אמין ז״ל, הרב רחמים מלמד הכהן ז״ל.
שורה שניה: מר אליהו מזרחי ז״ל, מר ש. כודדא ז״ל, מר ר. כהן צדק ז״ל, הרב מנחם הלוי ז״ל, המחבר,
רפאל חיים הכהן ז״ל, מר אמינוף ז״ל, ר׳ אברהם כליפא ז״ל, מר שוכרי כליפא הי״ו, ר׳ דוד כליפא ז״ל,
חכם דוד כהן הי״ו, מר ציון בושרי הי״ו.

והנשיאות בחרה בה׳ דוד ילין בתור יו״ר ואז התחילו לדון על התקנות, כל סעיף וסעיף לחוד.

סעיף א׳ נתקבל פה אחד בלי כל ויכוחים.

בסעיף ב׳, בנוגע לזכות הבחירה לאשה לבחור ולהבחר, התעורר ויכוח ארוך וסוער. רבים היו בעד זכות האשה ותארו את מעלת זכות האשה ונואמים אחרים היו נגד. וכמעט קמה שערוריה באולם שאי אפשר היה להשתיק את הקהל. מלבד הצירים היו הרבה אורחים אשר גם הם התערבו בענין ואי אפשר היה להשליט סדר באולם. וכאשר היתה הצבעה, האורחים גם הם היו מרימים את ידיהם. אז קמו אחדים מהצירים והעירו שזה אי אפשר שהאורחים והמוזמנים יצביעו עם הצירים. היו״ר הציע להפריד בין הצירים והאורחים וביקש מה־אורחים שלא ישתתפו בהצבעה כי אין להם זכות הצבעה כלל. סידרו שורה של כסאות ריקים בין הצירים והאורחים, וניגשו מחדש אל הויכוחים. היו״ר הציע ששנים ידברו בענין זכות הבחירה לאשה, אחד בעד ואחד נגד וההצעה נתקבלה פה אחד. מצד המצדדים בחרו במר ברזילי איזנשטאט. הוא עלה על הבימה והתחיל לדבר על כל המעלות הטובות שהנשים תוכלנה להביא להכנסיה. כי האשה היא עקרת הבית המגדלת בניה לתורה ועוד ראיות רבות שמבלעדי האשה אין קיום לעולם. לכן חובה היא עלינו לקבל את הסעיף השני הנותן זכות לאשה לבחור ולהבחר, ובסוף דבריו הביא את מאמר האגדה מזמן החורבן כשירמיה הנביא עמד על יד הירדן וקרא למשה רבנו ע״ה ולאבות לקום ולראות איך נחרבה ירושלים. וכשבאו לירושלים וראו את ההיכל חרב ושרוף ובני ישראל הלכו בגולה וכו׳ בקשו מהקב״ה: על מה אבדה הארץ, ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי והעמידו צלם בהיכל. אז באה רחל אמנו והיתה צועקת ובוכה כמו שנאמר ״קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה״ ואמרה: רבש״ע איזה צער יותר קשה שלי או שלך? אני בשר־ודם ומסרתי סימנים לאחותי ויכולתי לסבול, ואתה בורא עולם — חי וקיים לעד לא יכולת לסבול ולראות שהעמידו צלם בהיכל, אז אמר לה הקב״ה: ״מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך״. מכאן אנו רואים את מעלת האשה לפני הקב״ה.

אחרי דברי מר ברזילי נקראה הפסקה והודיעו שהישיבה הבאה תפתח בשעה תשע בערב.

כשירדנו למטה, עמדו תלמידי בתי הספר עם דגלי תורכיה ובראשם מר דוד שור אחד מעסקני המושבות. הם התחילו לשיר לפני צירי הכנסיה את השיר "תחזקנה ידי כל אחינו המחונגים..." ויחד עמם השתתפו בשירה הצירים והאורחים והקהל הרחב שבאו לראות את המחזה הנהדר הזה. ובגמר השיר נתקבלו התלמידים במחיאות כפים ובתשואות רבות. אחרי שנפרדנו מהתלמידים החלטנו אנחנו המתנגדים, הצירים הספרדים והיראים, להתאסף אחר־הצהרים להתיעץ ולבחור במי שידבר "נגד". לאחר התיעצות באו לידי החלטה שבמקום שאחד מאתנו ידבר, יותר טוב, שנכתוב מכתב התנגדות ונחתום כל אחד בשמו ונמסור אותו לנשיאות.

ישיבה שלישית ליל ב׳ ב׳ אלול תרס״ג

בשעה תשע וחצי בערב נפתחה הישיבה באחור של חצי שעה. נקרא כתב התנגדות ושמות הצירים שחתמו עליו. אז קם אחד, בשם הצירים שחתמו, והודיע שהם לא יצביעו מכיון שדי בזה שחתמו נגד ההצעה. אחרי שאלות וויכוחים רבים שגזלו זמן רב באו לידי החלטה שחייבים לקיים הצבעה. אלה שבעד ואלה שנגד זכות האשה. וכאשר הצביעו היה הרוב בעד זכות האשה לבחור. אח״כ דנו בסעיף ג׳ שכל חמשים חברים בוחרים ציר אחד. כאן נכנסה ההוספה של נשים, היינו זכות לנשים ג״כ להבחר. התעוררה עוד הפעם השאלה אולי יספיק לנשים רק זכות בחירה לבד ולא להבחר. אמרו, אחרי שנתקבלה הצבעה לבחור ולהבחר אין להוסיף ולגרוע ובכן גם הסעיף הג׳ נתקבל כפי ההצבעה. והואיל והשעה היתה מאוחרת נסגרה האסיפה והוחלט להתאסף למחרת בשעה עשר כדי לדון על הסעיף הרביעי והאחרון.

ישיבה רביעית ביום שני ב׳ אלול תרס״ג

ביום השני בשעה עשר בבוקר בדיוק נפתחה הישיבה כדי לדון על הסעיף הרביעי האומר לבחור בכ״ג חברי הועד הפועל כמנין סנהדריה

קטנה. מיד התחילו להציע שמות ואחרי ויכוחים נבחרו כ״ג איש מכל העדות, ספרדים ואשכנזים בתור חברי ועד הפועל. אחרי הסעיף הזה בא לפנינו סעיף חדש שלא היה בסדר היום, והוא ההחלטה בדבר אוגנדה, שנתקבלה בקונגרס הששי, שתשמש מקלט לעם ישראל. כאן התעורר ויכוח מדיני חזק. אחדים תמכו בהצעה הזאת אבל הרוב בכללו היה נגד וביחוד הצירים הספרדים שעמדו ואמרו: איך אפשר לעזוב את ארץ האבות וללכת לאוגנדה, ועוד טענו ואמרו שהננו מתפללים שלש פעמים ביום ואומרים ״ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים״ אין אנחנו מוותרים על ציון וירושלים בשום אופן. ואחרים אמרו את הפסוק ״אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני״. אחרי ויכוחים נתקבלה ההחלטה עפ״י הרוב לבטל את הצעת אוגנדה ונתנו יפוי כח למר אוסישקין, מחברי הכנסיה הגדולה בזכרון יעקב, להתנגד בכל תוקף להחלטות הקונגרס הששי בענין אוגנדה.

ישיבה חמישית בליל ג׳ ג׳ באלול תרס״ג

בליל שלישי ג׳ באלול תרס״ג בשעה שש בערב נפתחה הישיבה החמישית ולסדר היום עמד ״בנין והתישבות״. על הנושא הזה דברו הרבה איך ליצור עבודה. הציעו לקבל קרקעות מקרן קיימת ולחלק לחברים השוקלים איזה דונמים לעיבוד, וקרן קיימת תתמוך בהם כדי שיוכלו להתפרנס מזה. היו הצעות שונות, ולבסוף הטילו על הועד הפועל הנבחר שהוא יטפל בכל הענין.

אח״כ קם מר אוסישקין ודפק בפטיש שלש דפיקות והתחיל בנאום הנעילה. ובתוך דבריו אמר: ״אף אם נהיה בסוף מערב בכל זאת ילך לבנו תמיד אחריכם במזרח. תשכח ימיננו, תדבק לשוננו לחכנו אם לא נקדיש את ימיננו לטובת א״י. לכו אחי איש איש לביתו, ומלאכי השלום ילווכם בדרככם, לכו והפיחו בעצמות היבשות הנמצאות במספר רב בארצנו אותה הרוח, רוח הקודש, אשר נחה על כלכם בשבתכם בכנסיה זו״. הכנסיה ננעלה.

אחרי נעילת הכנסיה התקיים במושבה חזיון ״זרובבל״. ילדים התלבשו כעולים מבבל לא״י וכל אחד תרמיליו על ראשו ועל מתניו

והם עולים מבבל ועמהם עלה "זרובבל" (ה' דוד ילין היה לבוש כיהודי בבלי עם מצנפת יפה וגלימה נהדרת), שנתקבל על ידי הצירים והקהל הרב במחיאות כפים ובתשואות רבות, ואחרי שירת התקוה נפרד הקהל איש איש למקומו.

למחרת השכם אחרי תפילת שחרית, נפרדתי מבעה"ב שלי והודיתי על קבלת הפנים ועל הכנסת האורחים ואח"כ עליתי על העגלה חזרה לירושלים. כשהגעתי לירושלים קראתי לאסיפה כללית של אגודתנו ומסרתי דו"ח מהכנסיה וקראתי לפניהם את ההחלטות.

בקוצר רוח חיכינו לפעולות הועד הפועל בתקוה שבני עדתנו ישותפו בביצוע ההחלטות. אך לדאבוננו היו אנשים שהביאו לפני השלטונות הטורקים את הדברים. והטורקים, שחששו מפני ארגון היהודים, עיכבו את הענין כולו.

לביתי

בחודש שבט תרס״ה (1905) נסענו אחי בנימין ואני לחברון לבקר את קברי האבות. למזלנו ירדו גשמים ולא היינו יכולים לחזור לירושלים. כי בימים ההם היו נוסעים בעגלה דרך של חמש עד שש שעות מירושלים לחברון. בהיותי שם הציעו לשדך לי את אחת הבנות שבעיר הקודש חברון. כך יצא שהלכתי לבקר בבית אחת המשפחות המעולות והותיקות שבחברון — משפחת רפאל גוזלן[1]. שם פגשתי את בתו של בעה״ב, אחרי הבקור חזרנו למלון. בא השדכן לשמוע מה בפינו. היות ואני לא רציתי אז להתחתן אמרתי — לא. השדכן חזר והלך, בינתיים הגשמים לא פסקו ואנו לא יכולנו לנסוע לירושלים והוכרחנו עוד להשאר בחברון עד שיחדל הגשם. אחרי ימים אחדים כשחדלו הגשמים ויצא השמש על הארץ הלך אחי להפרד מן השדכן בביתו ומצא שם את בתו של מר גוזלן. היא מצאה חן בעיניו מאד. אחי שאל את השדכן בת מי זאת? ענה השדכן: הלא זאת הנערה שבקרתם בביתה. אז החליט אחי לקיים את השידוך עם משפחתה. הלכו וכתבו שטר אירוסין ואח״כ בא אחי ואמר לי שלמחרת נסדר אירוסין. וכן היה. האירוסין עם בת חכם רפאל גוזלן נערכו כראוי עם סעודת ערב ומוזמנים — ואת זמן החתונה קבעו לחודש אלול הבא עלינו לטובה.

למחרת בבקר נפרדנו מהכלה ומהמשפחה ונסענו לירושלים. ובהגיענו לירושלים סיפרנו על האירוסין. משפחתנו שמחה שמחה גדולה. הכינו תכשיטים מזהב משובץ עם מרגליות וכן מיני ממתקים ושלחנו מתנה לכלה לחברון.

כעבור שבוע ימים התחלנו להרוס את צריף העץ כדי לבנות במקומו בית־אבנים. הכינונו תכנית והגשנו לעיריה. כשקבלנו את הרשיון

1. בן אהרן גוזלן ווניד לבית קסטיל דור רביעי בחברון. חמותי מרת מזל לבית קואינקה דור ששי בירושלים.

התחלנו לבנות את הקומה הראשונה ואח״כ את הקומה השניה ובניסן תרס״ה עמדו הקירות. בחג הפסח נסעתי לחברון לבקר את הכלה ואת משפחת הכלה ולקחתי אתי מגדנות כנהוג, שקדים, אגוזים, אגוזי הודו וכו׳. משפחת הכלה, וביחוד אחיה הגדול מר נסים גוזלאן, קבלני בסבר פנים יפות ולקחני אל ביתו ואחר כך אל הכלה. בערב הלכנו לביהכ״נ להתפלל תפלת מנחה וערבית ושם התוודעתי אל רבני חברון וקבלתי מהם את ברכת החג. אחרי התפלה חזרתי אל בית חמי ושם ערכנו ״סדר פסח״ כהלכתו ובלינו את הלילה בשמחה רבה. ביום החג, אחרי התפלה, הלכנו לערוך ביקור של חג אצל הרבנים ואחרי הצהרים יצאנו לטייל אל אחד הגנים מחוץ לעיר הנקרא ״קשקלה״. שם היו רוב אנשי חברון עם משפחותיהם, אוכלים ושותים תחת העצים מתענגים ושמחים עד מאוד. הימים ימי אביב, השדות מכוסים ירק ואילנות שקדים מלאים פרי. פרשו מחצלות ושטיח תחת אחד העצים והבעירו מדורה לצלות בשר. אכלנו ושתינו כיד ה׳ הטובה עלינו. ואנשים רבים שרים ומוחאים כף ורוקדים עד לעת ערב. במשך ימי החג הייתי הולך לבקר אצל בני המשפחה. ובשביעי של פסח כשחזרנו מהתפילה, באו הרבנים והקרובים להחזיר לנו את ביקור החג. במוצאי החג קניתי בחצי נפוליון זהב מגדנות — סוכריות וממתקים והבאתי אותם לכלה. אחרי שישבנו יחד זמן מה עם המשפחה שכרתי לי מקום באחת העגלות ובאותו לילה חזרתי ירושלימה. למחרת בבוקר חזרתי לעבודה.

העבודה בבנין התקדמה באופן טוב ומהיר. בר״ח תמוז קראתי לצבע ולסייד לצבוע את החדר בפרחים יפים כפי הנהוג באותו הזמן. האמת עלי להגיד שהחדר יצא יפה מאוד, יוצא מן הכלל. אח״כ ניגשתי להזמין את הרהיטים: ארון, שלחן, מטות ושמיכות ויתר צרכי הבית. וב״ה הכל הסתדר טוב ויפה. ר״ח אלול התקרב ובא. אחי המנוח בנימין נסע לחברון, ויחד עם משפחת הכלה החליטו וקבעו את יום החתונה ליום השישי ט״ו באלול.

בינתיים נעשו ההכנות לחתונה. נדפסו הזמנות בעברית ובצרפתית, הוזמנו מבשלות להכין תבשילים וממתקים וביום רביעי י״ג באלול

נסע אחי בנימין לחברון להביא את הכלה ומשפחתה. ביום החמישי י״ד אלול תרס״ה, נכנסה שיירה של כמה עגלות לשכונת נחלת שבעה והביאה את הכלה עם כל משפחתה לירושלים לבית אחותה בכורה אשת ה׳ אליהו קאזיס. בני משפחת הכלה הגברים באו אלינו, ויחד עם בני משפחתי סעדו, שרו ורקדו עד שעה מאוחרת. ביום השישי אחרי הצהרים התכוננו ללכת לחופה. שכרנו כמה עגלות להסיע את משפחתנו ואת משפחת הכלה לנחלת שבעה. התפללנו תפלת מנחה בנגון בביהכנ״ס שבשכונה, ואחרי התפלה הלכנו אל בית דוד הכלה ה׳ אליהו קאזיס. שם סידר חכם אלעזר מזרחי את הקדושין. השעה היתה כבר מאוחרת. העמדנו שני אנשים להושיב את המשפחה והאורחים בעגלות להסיעם אל ביתנו, בס״ה שלשים וחמש עגלות. כשהגענו קרוב לשכונת נסים בק ירדנו מהעגלות והלכנו בתהלוכה ברגל. בראש צעדו שני קואסים עם מוטות הכסף שבידם, ואחריהם התזמורת ואחריה הלכנו אנחנו, החתן והכלה, המשפחה והמוזמנים. אנשי השכונה יצאו לקבל את פנינו. וכשהגענו לשכונה התחילו השכנים לזמר ולרקוד ולזרוק עלינו מי־ורד ובפתח הבית הגישו בתוך טס עוגה גדולה האפויה במיוחד ופרסו אותה על ראשינו וכל העומדים חשו לקבל ממנה פרוסה, לסגולה. כשרק נכנסנו לחדר נתן מר אחי הגדול ח׳ יוסף נר ביד הכלה שתדליק את העששית ״נר לכבוד שבת״. הכלה הדליקה את נר־השבת ובאותו רגע בא שמש ביהכ״נ להזמין אותנו לתפלה כי הקהל מחכה. אחר גמר התפלה חזרנו הביתה עם האורחים. ישבנו ליד השולחנות הערוכים, קידשנו, אכלנו שתינו ושרנו שירים עד שעה מאוחרת.

ביום השבת בבקר באו רבים מהקהל לקחתנו מהבית וללוותנו לבית הכנסת בשירה וזמרה. התפללנו בניגון ע״י החזן וזמרים מיוחדים. על אף שהיה סדר ״ברוך אתה בבואך״ וגם שנת ברוך אתה בבואך, האריכו התפלה והעליות זמן רב. ואחרי התפלה באו כל הקהל ללוות את החתן לביתו לקידוש בשירים וזמירות. לאחר סעודת הבוקר החלו לבוא אורחים לביקור. אחה״צ ערכנו סעודת מצוה ומלווה מלכה. החדר היה מלא עד אפס מקום, ועל כן סידרו שולחנות בחצר וגם בחדרי אחי למעלה ולמטה. המקום היה מלא והאורחים המשיכו לבוא. ערכו שולחנות

גם אצל השכן ואעפי״כ היה המקום צר מהכיל ואז ערכו שולחנות בחצר אצל אחי שמעון. וכל הקהל הרב היה שר ושמח עד הערב. אנשים מיוחדים עמדו לשרת את הקהל ולכבד אותם במאכל ובחמין ולהשקותם כל או״א כפי רצונו כברכת ה׳ לא חסר דבר. ברכו ברכת המזון והתפללו ערבית לאור הלבנה ונפרדו מאתנו לשלום.

במוצאי שבת התאספה המשפחה מצד החתן ומצד הכלה. הבדילו, שתו קפה וכל אלה ששרתו את הקהל ישבו לאכול. ואח״כ באו אנשים מהשכונה והחלו בשירה רקודים ומחיאת כפים עד שעה מאוחרת בלילה. מחוסר מקום עמדו רבים בחוץ. כל הלילה נמשכו הריקודים והשירה — נשים לבד וגברים לבד. במשך שבעת ימי החופה ערכנו בכל לילה משתה, וסעודה מיוחדת לכבוד מוזמנים. לילה לאנשי שכונת נוה שלום, לילה לאנשי שכונת שבת צדק, לילה לאנשי שכונת רחובות הבוכארים וכו׳. ובליל השביעי הוזמנו לסעודה אנשים מיוחדים מצד החתן ומצד הכלה לשבת הנקראת באספניולית ט׳ורנה בודה — ״הדרן חתונה״.

ביום הראשון חזרתי לעבודה וקרובי הכלה נסעו לחברון מלבד הורי הכלה שנשארו לימי המועדים בירושלים, כדי לא להשאיר את הכלה לבדה וגם להרגיל אותה בביתה החדש.

את ימי ר״ה ויוה״כ שנת תרס״ו עברנו הודות לאל בשלום. לחג הסוכות סידרנו סוכה נאה ומפוארה וקישטנו אותה בכל מיני קשוטים ופתוחים שונים עד שהיתה לשם דבר בשכונה וכל אחד בא לראותה. בחוה״מ סוכות היתה ברית מילה של אהרן בן אחי בנימין והיתה שמחה כפולה, חתונה וברית מילה, והימים ההם עברו בשמחה רבה עד מאוד. אחרי החגים נסע מר חמי — שהיה בעל עסק בבאר שבע[1] — לרגלי עסקיו לבאר שבע ומרת חמותי נשארה אצלנו בירושלים עד ימי החנוכה שאז חזר חמי מבאר שבע. הפרידה של האם והבת היתה קשה מאוד.

ביום ד׳ בכסלו תרס״ז נולדה לי בת וקראתי שמה רבקה, באמרי

1. למר חמי רפאל ושני אחיו חיים ויוסף היתה חנות ״כל בו״ בבאר שבע. וכל אחד מהם היה שוהה בבאר שבע לפי התור, שלושה חדשים.

כי במשפחתי לא נמצא השם רבקה והוספתי לה עוד שם על שם תמר אמי הנקראת בשם כאנום. הילדה נולדה חלשה מאד, ואחרי רפואות וטיפול התחזקה והיתה לילדה יפה עד מאוד. ומיום ליום גדלה והיתה לי לבת יחידה והיינו מאושרים אתה ושמחים בה עד מאוד.

מרת חמותי נשארה אתנו בירושלים זמן רב כדי להשגיח על הבת והיתה לה כאומנת ממש מפני שאשתי לא ידעה עוד לגדל ילדים.

על משמר זכויותינו

הקונסול ג׳נראל צאדיק חאן אכ׳תר

בשנת תרס״ז (1907) הגיע לירושלים הקונסול החדש לממשלת פרס הנקרא בשם צאדיק חאן אכ׳תר, קונסול ג׳נראל על כל ארץ ישראל ועבה״י. כאמור לעיל, עד אותו הזמן לא זכתה ירושלים לקונסול ג׳נראל.

בזמן הופעתו הפיל אימתו על כל הנתינים הפרסים תושבי הארץ. הוא היה איש גבור וחזק, מלומד ובקי והיה שולט בהרבה שפות על בוריין: פרסית, תורכית, ערבית, צרפתית, אנגלית, איטלקית, גרמנית ועוד. הוא נתחזק, גם־כן, כיתר קונסולי אירופה, והממשלה התורכית היתה מתחשבת אתו בראותה שהוא איש תקיף ואמיץ ובקי בכל חוקי הארץ. הוא שכר לו בית מפואר בן שלוש קומות, על יד המושבה האמריקנית, עם גן גדול ומרווח, והיתה לו אשה גרמניה. בתחילה הוציא פקודה שכל נתיני פרס הנמצאים בירושלים בלי יוצא מן הכלל יבואו אל משרדו להרשם ביום ובשעה קבועה וכל מי שלא יופיע עד זמן מסויים יוטל עליו עונש קנס ומאסר.

יהודי פרס שהיו רובם ככולם נתיני פרס והיו נתונים למרמס תחת עול ממשלת תורכיה, שמחו מאוד לקראת המאורע הזה. רובם ככולם הלכו וצבאו על משרדו להרשם הם ומשפחותיהם, אבל לא חשבו מה תהיה אחריתם עם הקונסול הזה. עם תום ההרשמה הוציא פקודה לבוא ולקבל פספורט ולשלם את המס עבור שנתים על פי המחירים הקבועים אצלו. מדרגה א׳, שתים עשרה מג׳ידיות; מדרגה ב׳, תשע מג׳ידיות; מדרגה ג׳, שש מג׳ידיות.

כאמור, מצב רוב בני עדתנו היה אז בכל רע והיו מתפרנסים מן היד אל הפה ולא היתה ידם משגת לשלם את הסכומים האלה.

העדה קראה שוב לאספה כללית לטכס עצה בענין זה, ואחרי בירור הדברים נמנו וגמרו למנות ועדה של חמשה אנשים והם: ה״ה רחמן

בן ניסן גבאי, רפאל חיים הכהן ועוד שלושה אנשים לבוא במשא ומתן עם הקונסול, בתנאי מפורש שלא יסכימו לשלם יותר מחמישה פרנק לשנה לאיש, כמו שהיה מקבל אז הקונסול הצרפתי. למחרת הלכנו החמישה ובראשם אנכי הצעיר. נכנסתי אני הראשון. אחרי דרישת שלום הסברתי לו את מצב העדה שאין להם כל יכולת לשלם את הסכומים הנדרשים מפני שהם עניים מרודים ורוב הימים מסתובבים בלי כל עבודה. וזאת הוא יכול להווכח מהרשימה שברשותו, מה עבודתם וכמה נפשות על צוארם. ובכל זאת הם מוכנים לשלם סך חמשה פרנק לשנה כמו שמקבל הקונסול הצרפתי מנתיניו.

אז עמד הקונסול על רגליו בחרון אף והחזיק שוט של עור בידו וצעק: "לא ייתכן". בינתים נכנסו יתר החברים. הוא שאל אותם מה בפיהם, והם ענו אותם הדברים כפי שבאנו לידי החלטה מוקדמת. עד כמה שדברנו והסברנו, לא נכנסו דבריגו אל אזנו והוא בשלו, צועק ומכה בשוט על השולחן. אז פנה אלי הראשון ואמר: "אם אתה בא לדבר בעד כולם, קודם כל שלם אתה שתים עשרה מג'ידיות עבורך אח"כ אני אדע איך לקבל מבני עדתך". עניתי ואמרתי לו: "אדוני, אין באפשרותי לשלם לך סך שתים עשרה מג'ידיות (אילו שילמתי אני כי אז הוא היה מטיל על כל בני העדה לשלם את הסך הנ"ל בלי טו"מ) אם רום מעלתך מסכים, אני מוכן לשלם סך חמשה פרנק זהב כמו שמקבל הקונסול הצרפתי". בשמעו את הדברים קרא למזכיר מר יצחק אלטראס ופקד עליו לכתוב מכתב למושל לאסור את חמשת האנשים האלה. הפקודה נכתבה, נחתמה ונמסרה ליד הקואס להובילנו אל בית הסוהר.

יצאנו מאצל הקונסול בחרי אף, יחד עם הקואס והודענו לבני העדה: דעו שאנחנו הולכים לבית הסוהר למענכם ואתם ראו מה תוכלו לעשות. בני העדה הרימו קול צעקה וזעקה והלכו אתנו באומרם, אנו כולנו נלך יחד אתכם אל בית הסוהר או שישחררו אתכם. בראותי את המהומה שקמה חשבתי שהשערוריה תעשה את המצב יותר גרוע ואז תהיה עילה לקונסול לפעול לרעה. בקשתי מהקהל והסברתי להם, שהדבר לטובתם אם יניחו לנו ללכת לבית הסוהר כדי להוכיח לקונסול

שלא יעלה בידו להטיל עלינו מורא, והם ילכו לבתיהם עד ישקיף וירא ה׳ משמים. אחרי בקשות והפצרות רבות עזבו אותנו, ואנחנו המשכנו לדרכנו יחד עם הקואס ששמר עלינו עד בית הסוהר.

בית הסוהר התורכי היה בעיר העתיקה. לממשלה התורכית היו שלשה בתי סוהר בירושלים. אחד היה בתוך ארמון הממשלה הנקרא בפי העם ״סראיא״, שם היה בית סוהר זמני. השני היה על יד שער מקום המקדש ברחוב חמם איל־עין — בית סוהר לפושעים הנידונים למאסר לזמן ארוך. והשלישי הנקרא בערבית ״חבש איל־דם״ (בית סוהר לדם), אותו מקום מיועד לפושעים פליליים שנשפטו למאסר עולם. בתי סוהר אלה היו מוקפים חומה ולא היו מרשים לאף אחד להכנס ולבקר בהם אלא בשעות ובזמנים קבועים או לפי רשיון מיוחד. אנו הובאנו אל בית הסוהר שב״סראיא״ שהיה נק׳ בפי ההמון ״קפס״ ז״א ״כלוב״. כשבאנו אל הסראיה השאיר אותנו הקואס אצל התורן והלך וסידר את הענינים ואז חזר עם שוטר, שפתח את דלת ״הקפס״ והכניס אותנו בתוך הכלוב וסגר את הדלת ומסר קבלה ליד הקואס.

כשנכנסנו פנימה מצאנו כמה ערבים יושבים על הארץ ומתגוללים בעפר. הקירות מלוכלכים ושחורים וריח באשה נודף, מפני שבחדר הפנימי היה מקום שכל אחד עשה את צרכיו בפני כולם. דלת בית הכלא היתה מעץ עבה ובו כעין חלונות קטנים ומכאן היו היושבים בפנים שואפים אויר מהחוץ. ואילו פנימה יותר היה מחנק נורא שאי אפשר היה לסבול. בעל כרחנו, ישבנו בפנת החדר על חתיכות מחצלת ושק קרועים, עד שהביאו לנו מן הבית שמיכות ואוכל. ככה נשארנו יושבים באותה פנה, בלי יכולת כמעט לזוז בה, במשך יומיים ולילה. בינתים התאספה העדה, התיעצה והחליטה שצריך לעשות את כל המאמצים להוציא אותנו מן המאסר, כי אם אנו נמצאים בבית הסוהר אין מי שיוכל לפעול בעד העדה. ועל כן לקחו את אשתי יחד עם ה׳ סימן טוב והלכו אל הקונסול, ואחרי מו״מ שילמה אשתי סך שש מג׳ידיות והקונסול כתב פקודה להוציא אותי מבית הכלא. אחרי איזה שעות בא הקואס עם הפקודה יחד עם השוטר להוציאני מן המאסר. אני לא הסכמתי בשום אופן לצאת לבדי. אמרתי: אם נצא, נצא כולנו

יחד ולא—נשב במאסר כולנו יחד. הקואס חזר אל הקונסול יחד עם משפחות חברי שנמצאו במאסר והוסכם שכל אחד מהם ישלם שלש מג׳ידיות וקבלו פקודת שחרור. באנו אל ביתנו וברכנו ״ברוך מתיר אסורים״ ורוב בני העדה באו לבקרנו. כשראה הקונסול שאינו מצליח לקבל שתים עשרה מג׳ידיות הוריד את המס לשלש מג׳ידיות. אבל גם שלש מג׳ידיות לא היתה יכולת לבני העדה לשלם, מלבד אנשים מעטים בעלי יכולת. ובינתים הקונסול היה מביא את בני העדה ואוסר אותם אצלו, מכה ומייסר אותם בשוטים שישלמו את הסך—אך זה היה ללא תועלת. משפחות האסירים והמוכים באו אלי לטכס עצה מה לעשות? אז קראתי לאספה את בני העדה לדון על הענין. אחרי ויכוחים שונים באנו לידי החלטה לערוך שוב מכתב בקשה לשגריר פרס בקושטא, יחד עם זה גם מכתב לראש הרבנים הרה״ג משה הלוי אפנדי קאימקאם, חכם באשי, שישתדל שוב לפני השגריר לבטל את הגזירה הרעה הזאת מעל עדת יהודי פרס בירושלים. וזה נוסחה.

ב״ה פעיה״ק ירושלים ת״ו שלהי ניסן התרס״ז

למתלע הוד כבוד הרב הגאון השר הצדיק מאור הגולה רבן של כל ישראל עושה צדקה וחסד עט״ר וצ״ת רעיא מהימנא כקש״ת מוהר״ר משה הלוי שליט״א ראש רבני תוגרמא בקושטא יע״א.

פאר ישורון!

לא בדיו, כי אם בדם ובדמע עיני עדה שלימה פעה״ק של תשע מאות וחמשים נפשות כ״י * הננו עורכים הפעם דברינו אלה בעת אשר חרב חדה של עוני ודוחק מונחת על צוארנו. עדת ישראל אנשי פרס, יושבת ציון וירושלים, נתונה עתה בצרה ומצוקה נוראה. עדה אשר בכל עת מצבה רע ומר הנה עתה הרע לה פי שבעים ושבעה. כל יושבי עירנו יודעים היטב את הלחץ זו הדחק ואת העוני הנורא השורר בין אנשי עדתנו ואת חיינו המרים והנוראים. רובנו פועלים ושכירי יום, עובדים בעבודת הבנין וכל מיני עבודות קשות, וזקנים ותלמידי חכמים המבלים

* כן ירבו

את ימיהם בתורת ה׳ ועבודתו, ואלמנות אומללות, ויתומים עזובים הגרים בבתי משכנות דלים ורעים. תזל כל עין דמע עד כי כל תושבי הארץ קוראים את המקום אשר בו הננו גרים בשם ״שכונת הפחים״ מפני שבתינו דבוקים מגזרי עץ ופחים קטנים. אולם בכל זאת החרשנו לולא הצרה החדשה שבאה עלינו עתה פתאום. וזה הדבר: זה שנים רבות אשר הננו שוכנים פעה״ק לא שילמנו מס הגולגולת להקונסול הישן מפני ענייינו ודלותנו ופעמים רבות הטרחנו את כת״ר והמליץ עלינו בפני הסאפ׳יר (מיניסטר) של ממשלת פרס, ודבריו עשו פרי קדש. והנה כעת אשר לא פללנו בא לנו, שעתה בא לנו קונסול חדש מקושטא ודורש מאת אנשי עדתנו מס הגולגולת של שתי שנים בחזקה. לאמר: של שנה שעברה אשר הוא לא היה פה ושל השנה הזאת. עבור מדרגה א׳ — שתים עשרה מג׳ידיות. עבור מדרגה ב׳ — תשע מג׳ידיות ועבור מדרגה ג׳ — שש מג׳ידיות בלי שום טענה ומענה, ומי שממאן לשלם את הסך הנ״ל אז לוקח אותו הקונסול ומכניס אותו במאסר ומייסר אותו בשוט ומכות אכזריות. ככה עשה כבר עם כמה מאחינו, וטרם כל לקח ראשי עדתנו, הכה אותם ומסר אותם למשטרת המקום ולאסור אותם בבית האסורים. אוי מה היה לנו! האם לעבדים ולשפחות נמכרנו אנחנו נשינו וטפנו? אין אנחנו יכולים לשלם את הסכום הזה מידי שנה בשנה ואפילו לא המחצית. ועל זה יוכלו להעיד כל יושבי ציון וירושלים שאין ידינו משגת לשלם ואין אנו מספיקים אפילו להביא טרף לבני ביתנו האומללים.

אנא אב הרחמן, יבאר את דבריו אלה לכבוד הסאפ׳יר בהשפעתו הרבה ובטוחים הננו ברחמי שמים, כי דבריו יעשו פרי, ויצילנו מהרעה הזאת, ובזכות המצוה הזאת מצות פקוח נפשות וישוב א״י, האל השוכן בציון וירושלים יעלהו מעלה מעלה על במתי ההצלחה וירום כוכב מערכתו ויזכה לראות בהרמת קרן ישראל בביאת גואל צדק ובבנין ירושלים אמן.

כה דברי ראשי ומנהלי עדת ישראל אנשי פרס פעה״ק ירושלים ת״ו

הצעיר אהרן בכה״ר משה הכהן — סימן טוב אמין

רפאל חיים הכהן — בנימין בן הרב אהרן הכהן

רחמן בן ניסן	אהרן ארזוני כהן
אברהם ב״ר יצחק כליפא	אליהו יעקב בנא
דוד ב״ר יצחק כליפא	יהודה בנימין אהרוני

והקונסול ממשיך בדרכו ומזמין אצלו מדי יום ביומו אחדים מבני העדה שיקבלו פאספורט בעל כרחם. באיומים ובמכות אכזריות, היה מקבל מכאו״א כמה שהיה יכול, אף עניים מרודים הובאו לפניו ורצה לקבל מהם את הסך העצום שלא היה ביכולתם לשלם. וכאשר היה רואה שאי אפשר לקבל כסף היה ממשיך באיומים ובמכות והיה אוסר אותם בבית סוהר שסידר אצלו בחצר, במרתף חשוך ורטוב בלי כל חלון, ומשאירם בלי אוכל ובלי מקום לישב או לשכב. ובינתים, בני משפחתם היו משתדלים למשכן את כלי ביתם או מוכרים אותם ומשיגים את הסך הנחוץ ובאים אל הקונסול בבכיות ובתחנונים ומשתוים אתו ומשלמים לו איזה מג׳ידיות ומוציאים את האסיר מן הצרה. ובכל המקרים האלה לא היה נותן לאף אחד, אף פספורט אחד.

בראותי כל המעשים הללו לא יכולתי להתאפק. פניתי אליו ואמרתי לו: אנכי כבר שלמתי דמי פאספורט, נא לתת לי את הפאספורט. והוא ענה: הפאספורט שלך צריך להיות שמור אצלי בקונסוליה. אף אחד לא יבקש ממך פאספורט עד לשנה הבאה. בינתים בקשתי שירחם ויתנהג עם בני העדה העניים ברחמים ואל ייסר אותם כל כך. על זאת ענה, שכל אחד ואחד ישלם את המגיע ואם לאו אייסר אותם. לך אמור לבני עדתך שכל אחד ואחד יבוא וישלם דמי פאספורט בלי כאב ראש.

לאחר שלא קבלנו כל תשובה למכתבנו, שלחנו תלגרמה להסאפ׳יר אשר בעי״ת קושטא. וגם עוד מכתב נוסף להרב הראשי מע״כ משה הלוי קאיימאקאם חכם באשי בקושטא. תארנו לפניהם את כל מעשי הקונסול ותעתועיו ואת התנהגותו עם בני עדתנו. על התלגרמה ועל המכתב פחדו לחתום רוב חברי הועד מפני אימת הקונסול שפחדו מפניו פחד מות. אז אמרתי אני אחתום על המכתב ועל התלגרמה. וכן היה.

כעבור כמה זמן הגדיל הקונסול את לחצו עלינו ובא־כח הסאפ׳יר בא לירושלים לבקורת, אך הקונסול לא נתן לאנשינו להפגש עמו

ועל כן שלחנו משלחת של ארבעה אנשים ליפו להפגש עמו. כפי שיתברר מהמכתב דלהלן ששלחנו לכב׳ הסאפ״יר בקושטא, ועליו חתמתי אני לבדי. וזה נוסח המכתב השני:

ירושלים שלהי סיון תרס״ז

לכבוד כבוד אדוננו הרחמן הוד מעלת כבוד הסאפ״יר יר״ה בקושטא. אדוננו!

זה לנו כשתי שנים שהננו מטרידים את מע״כ בבקשותינו המרובות בדבר כבוד הקונסול שבירושלים ועוד לא נושענו! והנה לפני איזה חדשים בא לכאן כבוד מעלת וזיר וזראת, מבקר כללי, ושלח לקרוא לנו שנבוא אליו. כשהלכנו לבקר את הוד מעלתו לא מצאנו אותו, מפני כי כבוד הקונסול הזמין אותו אליו, ולא יכולנו לראותו כדי לבקש ממנו שירחם על העניים האומללים הללו שוכני עה״ק ירושת״ו. וכאשר נסע ליפו שלחנו אליו משלחת של ארבעה אנשים להודיע לכב׳ מעלתו הרם את צערנו, ואת מצבנו המר שאין שום עט סופר מהיר יכול לתאר. והוא כאב רחמן הטה אוזן לכל דבריהם והבטיח כי בבואו לקושטא ישתדל לשלוח להם תשובה. והננו מצפים יום יום לתשועת ה׳ ולתשובתכם הרמה. כאשר שמע בוד הקונסול שאנחנו שלחנו משלחת של ארבעה אנשים ליפו, נסע גם הוא ליפו כדי לחפש עלילות שקר עלינו, ופתחון פה עלינו לרעה. והנה כאשר חזר, שלח לקרוא אחד אחד, את ארבעת האנשים, ופקד עליהם לחתום על מכתב ארוך כפי רצונו. המסכנים פחדו על נפשם פן יפלו לבאר שחת ובעל כרחם חתמו ויצאו. אחרי ימים אחדים שלח לקרוא עוד לאנשים אחרים ופקד עליהם לחתום על המכתב ואלה מאנו לחתום. מיד נכנס לחדרו והביא אתו שוט גדול וצעק עליהם: תחתמו! כאשר לא הסכימו הכניס אותם לבית הסוהר. וכעבור שעה וחצי הביא אותם אליו ואמר להם תחתמו והם ענו לא נחתום. לאחר מכן הכניס אותם לחדר בית הכבוד המלא זוהמה ואמר להם אם תצעקו או תבכו אז אביא אנשים שיכו אתכם מכות רצח עד מות. וכל זה היה בערב ש״ק לפנות ערב. שלחנו איש אחד שיהיה ערב ויוציאם בערבות, אך הקונסול עמד על כך שיחתמו. הנשים הביאו אוכל לבעליהן אך הוא לא הניחן

דוד בן יצחק כלליפא ז״ל

לבקר את המסכנים. כך נשארו המסכנים עד יום השבת בבוקר. אז הלכו חמשה אנשים להיות ערבים בעדם ולהוציאם, אך הקונסול אמר שאין לו פנאי לדבר אתם והם הוכרחו להמתין שם עד אחרי הצהרים. ואז אמר להם שהוא ישחרר את האסורים בתנאי שהם יבואו למחרת עמהם. וכן היה. ביום הראשון בבקר הלכו כל האנשים עם כל הערבים אליו. ואז פקד עליהם שכולם יחתמו ויעידו. בעל כרחם חתמו כולם והעדים העידו עליהם ויצאו. והנה בכל יום הוא מביא אנשים שיחתמו על המכתב בעל כרחם. על זה באנו להטריד את מע״כ בדברינו אלה היוצאים מעמקי לבבנו, נא אב רחמן! אדון החסד! ידע כי לא נשאר לנו עוד כח לסבול צרות רבות ועצומות כאלה. ידע הוד מעלתו שמהיום והלאה, שכל מכתב שיבוא מצדנו אם לא יהיה חתום בחותמת של חברתנו הנקראת ״אוהבי ציון״ הוא מזוייף וכולו שקר בדוי, וידע שלא מאתנו הוא. ולדוגמא הננו חותמים במכתב הזה את החותם. אנא אדון החסד! הצל תצילנו מיד הקונסול הזה. ותשובתנו תהיה בהקדם האפשרי על ידי רבנו חכם אהרן הכהן פרסי הי״ו. ובשכר זאת שהנך מטיב אתנו, האל הטוב יאריך ימיך ושנותיך בטוב ובנעימים אמן!

כ״ד עבדיך הנאמנים ומצפים לתשובה

בשם כל העדה

הנשיא: רפאל חיים הכהן

אחרי זמן מה בא אלי הקואס ואמר לי שהקונסול מזמין אותי לבוא אליו תיכף ומיד. אז עבדתי בתור מנהל בדפוס של הרא״מ לונץ ז״ל. אמרתי לו שאין לי רשות לעזוב את העבודה באמצע היום ועל כן אינני יכול לבוא אל הקונסול והחזרתי את הקואס מעל פני ריקם. כעבור שעה בערך חזר עם הזמנה בכתב האומרת אם אתה אינך יכול לעזוב את העבודה הנני מזמין אותך לבוא אלי בשעה שתים עשרה בצהרים. אני לא אוכל סעודת צהרים כמו כן גם אתה אל תאכל ובוא אלי לטובת בני עדתך שאתה מעונין בהם.

כשקראתי את ההזמנה הלכתי אל הקונסול. כשהגענו לשם הודיע לי המזכיר שזה זמן שהקונסול יושב ומחכה לי יחד עם אשתו עם המתורגמן

מר יצחק אלטראס. אמרתי שלום, אך אף אחד מהם לא ענה לי שלום. אחרי איזה רגעים פתח הקונסול את פיו ואמר לי: אתה הוא רפאל חיים הכהן ששולח מכתבים אל הרב משה הלוי אפנדי קאימאקאם חכם באשי בקושטא, וגם אל הסאפ׳יר של ממשלת פרס בקושטא? עניתי לו בחיוב כן. אני כתבתי את המכתבים לטובת אחי בני עדתי העניים והנדכאים שאין ידם משגת לשלם דמי הפאספורט (מס גולגלת) שהוד מעלתך מטיל עליהם, והם מושלכים בתוך בית הכלא ובני ביתם גוועים ברעב ממש. ואולי יימצא בזה איזו תועלת לטובת העניים האלה.

כאשר שמע מפי את הדברים האלה, קם בזעף והתמלא רוגז ולקח את השוט בידו והתחיל לדפוק על השולחן ורקע ברגליו, והתחיל לצעוק: רפאל! רפאל! דע לך, אם אתה הולך בדרכים כאלה יש לי הכח לכבול אותך בכבלים ולשלוח אותך לטהראן ושם ידונו אותך על כל מעשיך. אבל אני מרחם עליך ועל משפחתך ומיעץ לך שתחדל ממעשים כאלה לכתוב מכתבים ותלגרמות לרעתי, ועוד לקושטא. ובינתים הוציא ממגירת השולחן מכתב ארוך כתוב בתורכית ושם אותו לפני ואמר: לטובתך אני מייעץ לך לחתום על המכתב הזה. ובמקרה ולא תחתום, דע לך שאני אנקום ממך את נקמתי ואז תבוא לפני ותתחנן ותתחרט על כל מעשיך ולא תהיה לי כל יכולת לעזור לך כלל. על זאת אמרתי לו: אדוני הקונסול, אני אינני יודע מה כתוב במכתב הזה, טרם כל צריך אני לדעת על מה אני חותם. הואל נא בטובך לקרא לפני את נוסח המכתב, אם יישר בעיני אחתום עליו, ואם לא אינני יכול בשום אופן לחתום עליו. בשמעו את דברי אמר להמזכיר מר יצחק אלטראס שיקרא לפני את המכתב הכל ברור. נכנסנו אל חדר המזכירות וה׳ אלטראס קרא לפני את המכתב שהיה כתוב בשפה התורכית. אני כותב כאן רק תוכן המכתב בקיצור:

״אנחנו יהודי פרס בירושלים הננו מרוצים מאוד מהתנהגותו של אדוננו הקונסול צאדיק חאן אכ׳תר המתנהג עמנו בחסד וברחמים גדולים ואין לנו כל טענה ומענה נגדו. והננו מתחרטים על כל מה ששלחנו בתלגרמות ובמכתבים לכ׳ הרב הראשי חכם משה הלוי אפנדי קאימאקאם חכם באשי ולכבוד הסאפי׳ר ולראיה באנו על החתום״.

אחרי שקרא לפני את המכתב פנה אלי התורגמן ואמר: אני מיעץ לך שתחתום על המכתב הזה לטובתך, ואם לא, מי יודע מה תהיה אחריתך. אמרתי לו: "אם יתנו לי כל חללו של עולם אינני חותם". חזרנו אל חדר הקונסול והתורגמן מסר לו שהוא קרא לפני את המכתב ואני מסרב לחתום עליו. מיד נתמלא שנית חימה עלי ואמר: רפאל, דע לך שאני קונסול ג'נראל של הוד מלכותו השאח. הנני מודיע לך בפה מלא ואולי בפעם האחרונה, או אתה תשאר בירושלים או אני, וכעת אני חוזר ואומר לך חתום על המכתב ברצונך הטוב ואנו נהיה ידידים. אז אמרתי לו: אדוני הקונסול, אני כבר אמרתי פעם אחת לתורגמן שאי אפשר לי לחתום על המכתב הזה מפני שהוא נגד רצוני. אז אמר לי אם אין ברצונך לחתום על המכתב הזה, אני מרשה לך ללכת הביתה ואנו עוד נראה מי יצטרך לבוא אל השני לבקש עזרה. אמרתי שלום ויצאתי. ירדתי מהר מהמדרגות וחזרתי הביתה רצוץ ועייף, נחתי קצת, אכלתי איזה דבר ועליתי על המטה ושכבתי לנוח עד לפנות ערב.

כששמעו חברי הועד שהקונסול הזמין אותי, רעדה אחזתם ולא ידעו מה הסיבה ומה הענין. אחדים מהם באו עד הצר הקונסוליה שבחצר לדעת מה קרה, אולי ימצאו אותי בבית הסוהר. כאשר לא מצאו אותי לא העזו לעלות למעלה וחזרו כלעומת שבאו. הלכו אל הדפוס ולבית ולא מצאו אותי. חיכו עד לפנות ערב ואז באו שוב אלי הביתה. מסרתי להם מה שעבר עלי.

אחרי זמן שמעתי שהקונסול מוכר את רהיטיו וכעבור זמן קצר עזב אותנו ונסע מירושלים, ואז אמרנו "ברוך שפטרנו". כאן עלינו להזכיר לטובה את כבוד הרב הראשי כמוהר"ר משה הלוי אפנדי ז"ל שהשתדל לפני כבוד הסאפי'ר בקושטא ובהשתדלותו הורידו את הקונסול ממשרתו בירושלים, ותודה רבה לכל העושים והמעשים. אחרי נסיעת הקונסול צאדיק האן אכ'תר נחה העדה מעט מסבלותיה ומצרותיה המרובות.

* *
*

כעבור שלש שנים, בשנת תרע"ב, נתמנה קונסול חדש לממשלת

פרס בירושלים והוא ה׳ סלים איוב, נוצרי בן ירושלים. איש עשיר ובעל נכסים ומנהל הבנק למסחר. הוא קיבל כמזכיר את התורגמן הקודם מר יצחק אלטראס וערך רשימה חדשה של כל הנתינים. אנו נכנסנו אליו לברכו למינויו והבטיח לנו שלא להכביד על אף אחד ולא להכריח איש לקבל פאספורט. רק מי שיש לו איזה עניין, או איזה משפט אצל הממשלה התורכית ורוצה שהוא יגן עליו בפני הממשלה, עליו לקבל פאספורט ואז הוא יתעניין במצבו. בזמן כהונתו היו כל בני עדתנו מרוצים מאוד ממנו ומהתנהגותו הטובה.

הרצח בחברון

בשנת תרס״ז ביום חג הבירם, אירע בחברון רצח נורא של אשה יהודיה, היא מרת חנה אשת ה׳ חיים גוזלאן. הערבים היו חוגגים באלפיהם ברחובות חברון, בתוף ובכנור ובמצלתים. הכפריים שבסביבות חברון הצטרפו אליהם עם עשרות דגלים בתהלוכה גדולה וברקודים. לפניהם הלכו השייכים והנכבדים ואחריהם המון העם מרקדים וצועקים ובידיהם אלות ומקלות שונים. ככה הלכו עד שהגיעו לרחוב היהודים כדי לבוא אל המסגד שבמערת המכפלה. לקול הרעש יצאו היהודים אנשים נשים וטף, על הגזוזטראות והחלונות לראות במחזה הגדול הזה. והנה קרה שמרת חנה אשת ה׳ חיים גוזלאן הוציאה את ראשה מבעד לחלון לראות את התהלוכה. והערבים, כמנהגם בכל מיני שמחות היו יורים באויר, ולפתע פלח כדור את רקתה של גברת חנה גוזלאן והיא מתה במקום. אנשי הבית שראו כי היא עודנה עומדת על יד החלון ואינה זזה ממקומה, חשבו שהיא מסתכלת בתהלוכה. ובמשך כל הזמן הזה היה הדם ניגר מראשה על קיר הבית למטה. כעבור זמן מה, כשראו בני הבית שהיא עודנה עומדת על יד החלון, התחילו לקרוא לה חנה! חנה! והנה אין קול ואין עונה. וכאשר נגשו אליה ונענעו אותה והנה היא כבול עץ, מתה. אז הרימו קול צעקה ויללה עד שבאו אנשים מהרחוב והורידוה מהחלון והשכיבוה על הארץ והדם עדיין זורם מרקתה. הודיעו לממשלה ואחרי חקירות ודרישות וחיפושים מדוקדקים מצאו את ההורג ושמו אותו במאסר.

משפחת גוזלאן היתה ידועה בחברון כאחת המשפחות הנכבדות וכמעט כל תושבי חברון היהודים והערבים, היו מתפארים בהם ויראים מפניהם משתי סיבות: א) הם היו נתיני ממשלת צרפת, ב) רובם ככולם היו אנשי חיל בעלי זרוע וקומה. וכאמור באותו הזמן היה קיים משטר ח"קפיטולציה" בא"י וכל מי שהיה נתין ממשלה זרה, היתה ידו על העליונה. לא פעם, בהתמודדות עם תוקפים ושודדים ערבים, יצאו וידם על העליונה. כל בני העדה החברונית על רבניה ומנהיגיה, מגדול ועד קטן, באו לגמול חסד של אמת למנוחה. ובמשך כל שבעת ימי האבל באו כל בני העדה החברונית היהודית וכן נכבדי הערבים והשייכים שלהם לנחם אבלים אך את ענין הרצח לא הזכירו כלל.

בתום שבעת ימי האבל התאספה משפחת גוזלאן לטכס עצה מה לעשות בענין הרצח, כי לא ייתכן לעבור בשתיקה בענין זה. הם פנו לקונסול הצרפתי בירושלים ומסרו לו הודעה בענין ושאלו את עצתו. לזאת ענה הקונסול: אם הממשלה התורכית תפסה כבר את הרוצח לע"ע אין לי מה לעשות כי במשפט יהיה נוכח בא כח ממשלת צרפת. תשובת הקונסול לא מצאה חן בעיניהם. הם רצו להוכיח לערביי חברון איזה כח פעולה ויד חזקה יש בידיהם, כי אחרת לא תהיה להם תקומה בחברון שמא יאמרו: הנה רצחנו אשה מנתיני צרפת ממשפחת גוזלאן, ומה יכלה ממשלת צרפת לעשות לנו? לכן רצו בני המשפחה, להראות לתושבי חברון הערבים את גבורת ממשלת צרפת וכח נתיניה.

האנשים נסעו חזרה לחברון, ומשפטו של הרוצח עוד לא התחיל, ומי יודע מתי תתחיל הממשלה התורכית במשפט. אחרי עבור איזה זמן בא אלי מר חמי ח' רפאל גוזלאן לטכס עצה כיצד לסדר שכבוד הקונסול יסע לחברון כדי להראות, לכל הפחות, לתושבי העיר שהוא מגן על נתיניו. אמרתי לו שכדאי שנפנה להא' אלברט ענתבי מנהל בתי־הספר כי"ח בירושלים ונשאל בעצתו בענין זה. מן המותר לבוא לספר כאן בשבחו של מר ענתבי, כי פעולותיו ומעשיו לטובת כל תושבי הארץ ידועים למי שהיה חי אתנו באותם הזמנים. מר ענתבי, היה פעיל בכל העניינים הציבוריים ומתמסר להם בכל לבו. וכל המוסדות ובאי־כח הממשלות היו מתחשבים אתו עד מאוד. והשפעתו

היתה גדולה אף על כל שרי הממשלה התורכית. יחד עם חמי ח׳ רפאל גוזלאן הלכנו אליו ונכנסנו ישר לחדרו, כי הוא היה ידידי ומכרי. ספרתי לו את כל המעשה, מתחילה ועד סוף. אז אמר לי, בוא אלי בעוד שלושה ימים, אברר את הדבר ואתן לך תשובה. כשהלכתי אליו לקבל התשובה, שאל אותי מה רצונך לעשות בענין זה? אמרתי לו: אני רוצה לרומם את קרן יהודי חברון ובתוכם את משפחת גוזלאן כדי שלא יאמרו הערבים הנה רצחנו אשה אחת מן היהודים, ואף שהיתה נתינה צרפת, לא יכלו לעשות לנו מאומה. לכן אני מבקש שכבוד הקונסול יסע לחברון כדי להטיל את אימתו על תושביה הערבים. אחרת מצב אחינו היהודים בחברון יהיה ח״ו בסכנה גדולה.

לאחר ששמע ממני את הדברים ענה ואמר לי: אני כבר סידרתי את הדבר באופן זה; ביום הראשון בשבוע הבא נצא מירושלים אנכי והקונסול הצרפתי, סגנו ומזכירו עם צלם מיוחד, ועוד ילוה אותנו מפקד־צבא הנק׳ ״פאשאת איל אזכר״ עם שנים־עשר חיילים חמושים. החיילים ירכבו על סוסיהם ואנו נסע בעגלות. אך אתה, עליך לנסוע לחברון ולהכין את כל בני העדה יחד עם הרבנים והרב הראשי לקבלת פנים, ואת יתר הדברים אני אסדר בעצמי. מפקד הצבא יודיע בתלגרם לשלטונות חברון כי ביום הראשון יבוא הוא עם משמר חייליו יחד עם הקונסול הצרפתי לברר את ענין האשה הנרצחת. הודתי לו ונפרדתי ממנו לשלום. נסעתי לחברון והודעתי את הדברים לכבוד הרבנים ולכל בני העדה. הם שמחו מאוד באמרם שרצוי שהערבים ידעו שדם יהודי איננו הפקר.

ביום הראשון קמנו בבקר השכם ושכרנו עגלה עבורנו וחיכינו ליד שער יפו כפי שדובר ביניגו. כעבור זמן עברה עגלה, עמוסה כל טוב, סלים מלאי אוכל, בקבוקי קוניאק ויין, מזון ופירות וירקות משובחים. ואחר זמן מה עברו ארבע עגלות, מהודרות, ומבהיקות, כמעט חדשות — שנקראו באותם הימים בערבית חנתור — סגורות בזכוכית ומיוחדות לשרים ופחות. באחת מהן ישב כבוד הקונסול, לבוש בתלבושת רשמית עם אותות כבוד על חזהו ועל ידו מר ענתבי. ביתר העגלות ישבו סגן הקונסול וחברי הקונסוליה, ובכל עגלה ליד העגלון ישב קואס לבוש

בתלבושת רשמית ומוט עם גולת כסף בידו וחרב של כסף תגורה למתניו. ואחריהם מפקד הצבא עם שנים־עשר פרשיו, רובים על כת־פיהם וחרבם על מתניהם וחגור כדורים כפול על החזה. ורבים מהעוב־רים עמדו ותהו על התכונה הזאת.

עגלתנו נסעה קדימה.

בהגיענו למעיין ערוב הכנו את המקום לחנית השיירה. פרשנו מחצלות על פני הדשא הירוק סידרנו כסאות קטנים מסביב, הכינונו קפה ומשקאות קרים והמתנו לבוא השיירה.

כשהגיעה השיירה, ירדו החיילים מעל הסוסים והנוסעים מהעגלות וה׳ ענתבי פקד על משרתיו להגיש לימונד, תפוחי עץ וקפה. אני הקדמתי לצאת כדי להודיע לחברון שהשיירה מגיעה. בבואי לחברון מצאתי כבר את בני העדה עם כבוד הרב הראשי והרבנים, יחד עם שרי ופקידי הממשלה של חברון, כולם לבושים בגדי חג מוכנים ועומדים לקבל את פני השיירה. והנה השיירה הגיעה. שוטרים עמדו משני צדי הדרך וערבים למאות מאחריהם רועדים למראה עיניהם. השיירה עם החיילים התקדמה אל בית הממשלה. המפקד והקונסול עם אנשי הצירות נכנסו לבית פנימה.

האולם הגדול היה מרופד ומכוסה בשטיחים. על בימה הוצבו כסאות גדולים ומרופדים למושב המפקד, הקונסול, מר ענתבי והמושל. משישבו כולם באו פקידי הממשלה, השופטים והתובע הכללי ונכנסו יחד עם הרבנים וברכו את בואם. אז שאל המפקד את המושל והשופ־טים ״מה נעשה בעניין האשה הנרצחת ממשפחת גוזלאן שהיא נתינת צרפת״? המושל ענה ואמר: אנו עשינו כל מה שצריך לעשות, חקרנו ומצאנו את הרוצח ואסרנו אותו בבית הסוהר ומחכים ליום המשפט. לאחר שהקונסול התעניין בפרטי הדברים אמר: ״ברצוני שתעבירו את המשפט לירושלים כדי שאוכל להיות נוכח בזמן המשפט. וכעת נלך לראות את בית הנרצחת החפה מפשע ונצלם את המקום ונשלח את התמונה לממשלה המרכזית בצרפת, נראה איזו תשובה תבוא משם. אני חוזר ואומר שכל בני העיר ידעו זאת, כי דם נתיני צרפת אינו הפקר בידי ההמון הפרוע״. לאחר שהדברים תורגמו למפקד,

קמו והתחילו ללכת. ראשונה — החיילים בשורה ואליהם נתווספו שוטרי המקום, וארבעת הקואסים דופקים במוטות הכסף שבידיהם. אחריהם המפקד, הקונסול, מר ענתבי וחברי הצירות הצרפתית והרבנים והמון רב מכל העדות, יהודים וערבים. ותהום כל העיר.

ליד בית הנרצחת הצטופפו אנשים רבים עד שאי אפשר היה לגשת לשם. בקושי רב פינו השוטרים מקום לקונסול ולמלווים אותו. הראו להם את הבית ואת החלון שהנרצחת עמדה שם ואת סימני הדם לאורך כל הקיר. צילמו את המקום מבחוץ ומבפנים, ואח״כ חזרו אל בית המלון.

באותם הימים לא נמצא בחברון מלון ראוי לשמו מלבד המלון היהודי היחידי. במסדרון ערכו שלחן יפה עם המצרכים שהביא הא׳ ענתבי אתו ולידו סעדו האורחים את לבם. נחו שעה קלה והקונסול ובני לויתו עלו על העגלות ויחד עם מפקד הצבא וחייליו חזרו לפנות ערב ירושלימה. ההמון הערבי הרב שליווה את השיירה התחיל להתפזר ואימה ופחד נפלו עליהם.

למחרת חזרתי ירושלימה. נכנסתי לה׳ ענתבי ונתתי לו אלפי תודות על כל הטורח וההוצאות שהוציא וביחוד על ההגנה שהגן על כל יהודי חברון. למחרת באו נכבדי הערבים למשפחה ובקשו לסדר ״סולחה״ באמרם: הרי את הדם שנשפך אין להשיב ועליכם ועלינו לחיות בשלום בעיר הזאת. וכך נעשתה ה״סולחה״ בין הערבים והיהודים בחברון. ואילו משפטו של הרוצח נמשך בירושלים.

המלחמה העולמית הראשונה

ביום תשעה לח׳ מנחם אב שנת תרע״ד (1914) פרצה מלחמת העולם הראשונה וממשלה אחר ממשלה נכנסו למלחמה. בראשונה עמדה ממשלת תורכיה מן הצד אך אח״כ נצטרפה לצד גרמניה. את אשר עבר על הישוב היהודי בירושלים במשך המלחמה הזאת קשה לתאר. ממשלת תורכיה שלחה מפקדים ומושלים עריצים ואכזרים שונאי יהודים לארץ ישראל וסוריה, ולמפקד עליון מינתה את ג׳מאל פאשה אשר הרג ותלה יהודים בלי רחמנות. גרש את כל גדולי היהודים מהארץ וכן את כל הנתינים הזרים; נתיני אנגליה, צרפת ורוסיה. מאות אנשים הוכרחו לעזוב בתיהם ועסקיהם והם ומשפחותיהם הוגלו ליפו עד בוא אניה לקחתם. בישוב קמה אז התנועה נגד עזיבת הארץ — ובכל העתונים ובמודעות התנוססה הסיסמא ״יהודים היו עותמנים״.

מצב הת״ת ירד פלאים. משנת תרס״ב עד שנת תרע״ד קיימנו בכבוד את התלמוד תורה, אך בשנת תרע״ד עם פרוץ המלחמה העולמית נתפרדה החבילה. א) מפני שהחלה המלחמה העולמית ונפסקו התמיכות מחו״ל. ב) נפטר המלמד הראשי ח״ר חיים מוקדאר ז״ל. לכן החלטנו לסדר במקום ביניתיים, בית כנסת ״אוהבי ציון״, עד שה׳ ירחיב את גבולנו ונוכל להקים מחדש את התלמוד תורה.

גם מצב עדתנו ירד פלאים, למרות העובדה שבתור נתיני פרס לא נגעו בנו לרעה. המצב הכלכלי היה נורא. פסקה כל פרנסה ופרוטה לא היתה בנמצא. רבים לא יכלו להשיג אפילו לחם צר ומים לחץ. רבים מכרו את כלי ביתם, אפילו בגדים ושמיכות, כדי להשיג פת־לחם של דורא, שעורים או סובין, ורבים חיו על אכילת תורמוס וקליפות תפו״ז. במקרה שאחד אכל תפו״ז היו עומדים כמה אנשים מסביבו כדי לקבל את הקליפה. המחלות נתרבו, מגיפות החולירע ודיזנטריה הפילו חללים רבים ומתים היו מושלכים ימים אחדים ולא היה מי שיטפל בקבורתם. ואלה שמתו בבתי החולים נקברו מבלי להודיע לבני מש־

פחתם. ועל כל אלה באה גזירת הגיוס לצבא התורכי. ומלבד הצרה שהיו המגוייסים עוזבים את בני משפחתם ללא מפרנס ותומך, היו המגויסים עצמם עובדים עבודת פרך וסובלים חרפת רעב. על כן רבו העריקים מהצבא (פרר) ואלה מהפרר שנתפסו היו נידונים למות בתליה. ועל כן רבים מבני הישוב חיפשו דרך להינצל מהמכה של הגיוס, והיו הופכים לנתיני פרס. רבים מאחינו האשכנזים, ספרדים, חלבים וצפון אפריקאים היו משלמים במיטב כספם לסרסורים, כדי לסדר להם "נתינות" פרסית ועל ידי כך ניצלו מעבודת הצבא. באם כל זה לא היה די באה גם מכת־הארבה מן השמים.

מכת הארבה

באייר תרע"ה (1915) פשט הארבה בכל ערי הארץ. ועל כל עץ פרי וירק היו אלפים ורבבות. ובדרכים – מחנות מחנות עד שאי אפשר היה לעבור בהם. והחלל מלא מהם עד שאי אפשר היה לנשום. הבתים מלאו מהם ומריחם הרע. עד כמה שהיו משמידים אותם הם מתרבים כפלים ואולי עוד יותר. ואז יצאה הפקודה מאת הממשלה שכל הבחורים והגברים בלי יוצא מהכלל מחוייבים להתגייס להשמדת הארבה. וכל אחד מחוייב להביא בכל יום אל המשטרה פח מלא ארבה או ביצי הארבה. כתמורה לפח הארבה, אפשר היה לצאת לעבודה למלחמה בארבה באחד הגנים או הפרדסים. בזמן הראשון היינו הולכים לעבוד בכפר ליפתא[1]. אז נתעוררה השאלה בישוב, במקום לעבוד אצל הערבים הרי מצוה גדולה יותר ללכת ולעבוד במושבות אחינו היהודים? ואז נוסד בירושלים ועד מיוחד להשמדת הארבה שהודיע שכל מי שמוכן לנסוע ולעבוד במושבות, יסע על חשבון הועד וגם יספקו לו אוכל. ועד עדתנו בירושלים פתח בהרשמת מתנדבים ונרשמו כמאתים איש. ואני הייתי המשתדל והמסדר. הוחלט לשלוח אותם למושבה פתח תקוה והלכתי ללוותם אל תחנת הרכבת. והנה, כשהגענו לתחנה עמדו כולם פה אחד ואמרו: אם יסע אתנו ה' רפאל חיים הכהן אנו נוסעים ואם לאו אין אנו נוסעים. עד כמה שדברתי אתם והסברתי

1. כפר מי־נפתוח ליד ירושלים.

להם שאין באפשרותי לנסוע וכי אני מוכרח להשאר בירושלים היו דברי ללא תועלת. ובינתים הקטר שרק, ובא־כוח הועד הירושלמי שהיה אתנו מאיץ בי לעלות על הרכבת. בין רגע התנפלו השוטרים והכניסו את כולנו לתוך הקרונות וסגרו את הדלתות. בקושי רב עלה בידי לבקש את בא־כוח הועד להודיע למשפחתי שנסעתי לפתח תקוה. וכך הגענו לראש העין, ומכאן הלכנו ברגל עד לפתח תקוה.

נכנסתי אל ועד המושבה והודעתי שבאנו מירושלים לעבוד בפרדסים בהשמדת הארבה, וכי אנו מונים קרוב למאתים איש. חילקו את האנשים לקבוצות של עשרים־שלשים איש לפרדס. אני מצדי הסכמתי. כאשר הודעתי את הדבר לאנשים לא הסכימו בשום אופן, אלא אמרו אנחנו נעבוד כולנו יחד אתך במקום אחד. הוכרחתי לשוב אל הועד ולהודיע להם את החלטת האנשים. אך איפה נמצא פרדס אחד שמאתים איש יוכלו לעבוד בו ? אחר זמן נאמר לנו כי בפרדסו של האדון אפלבוים, על יד שבע הטחנות, קרוב לפ״ת נוכל כולנו לעבוד, ושלחו אותנו לשם עם שליח מיוחד.

ואמנם הפרדס היה גדול מאוד שגם חמש מאות איש יכלו לעבוד בו. חילקו את האנשים לעבודה בכל מקום ובכל פנה וזוית. הארבה פשט על כל העצים ללא חקר וללא מספר וכמעט שלא היה ניכר הירק שבעצים. העבודה היתה לחפור חפירות, להוריד את הארבה מעל העצים לתוך שק ולקבור אותם בחפירות ולכסותם בעפר. אחרים היו מגרשים את הזחלים שהיו מתהלכים על הארץ אל תוך גומה ומכסים עליהם בעפר.

ככה היינו עובדים יום יום. לארוחת צהרים הביאו לנו לחם עם גבינה מהמושבה ולסעודת ערב לחם עם כמה תפוחי זהב. בלילה שכבנו לישון בסוכות שהיו בפרדס או תחת עצי האקליפטוס. לפי סדר זה עבדנו במשך כמה ימים. ואני, בתור משגיח, עובר מפנה לפנה עם בעל הפרדס כדי להשגיח על העבודה. אך לדאבון לב, מכאן היו משמידים וקוברים אלפים ורבבות של ארבה ומן הצד השני היה המקום מתמלא — בכפלי כפלים. ביום הששי שלחנו כמה אנשים לפ״ת להכין אוכל ליום השבת וקנו עבורנו לחם, גבינה, זיתים וביצים

ולפנות ערב קיבלנו מבעל הפרדס מנה כפולה של תפו״ז לכבוד השבת. את השבת עברנו — בתפלה בציבור ובלימוד. אף כי הסעודות היו צנועות היו מלוות ב״קידוש״ ובזמרה.

במשך הימים, הודות לאל, הארבה הלך וחסר. עם סיום העבודה הלכנו אל ועד המושבה לקבל תעודה שעבדנו בהשמדת הארבה וחזרנו לירושלים.

ר ע ב

בשנת תרע״ו גבר הרעב בארץ וגזירות הממשלה היו הולכות וגוברות מיום ליום. אלו מבני הישוב שהיו באמריקה העירו את לב אחינו לבוא לעזרת הישוב. ומפעם לפעם שלחו לארץ אניות קמח ומזון וכמו כן כספים. אז נוסד ועד מנבחרי הישוב בשם ״ועד הסיוע האמריקאי״ שהיה מקבל הן את המזון ואת הכספים ומחלקם באופן שווה לכל בני הישוב מבלי יוצא מן הכלל, מפני שאז היו כולם עניים, אפילו לאמידים לא היה מה לאכול כי לא היה בנמצא להשיג מצרכי אוכל בכלל. כך שהעניים קבלו את חלקם חנם ובעלי היכולת בכסף, או נגד התחייבות לשלם מחירם אחרי המלחמה. החלוקה נעשתה בבית הקונסול האמריקני מפני שממשלת תורכיה לא הרשתה לועד לחלק מטבעות כסף, כי אם בנקנוטים שלה. אך לשטרות אלה לא היה ערך, כי כל בנקנוט של לירה טורכית ערכו בשוק היה עשרה גרוש, ואילו הממשלה היתה נותנת אותו כתמורה ללירה זהב שערכה היה מאה גרוש. ועי״ז נשמו תושבי הארץ קצת לרוחה. אף על פי שהעזרה האמריקאית היתה בבחינת ״אין הקומץ משביע את הארי״ הצילה אלפי נפשות מלגווע ברעב. וראוים הם לתודה ולברכה מכל תושבי הארץ.

עבודת הצבא לנתיני פרס בצבא התורכי

בשנת תרע״ו בחדש טבת, נמצאתי במקרה במשרדי הממשלה התורכית שבמנזר הצרפתי סמוך לשער שכם ושמעתי מפי שני מוכתרים שהשלטונות עומדים לגייס את כל נתיני פרס לעבודת הצבא התורכי. הדברים היו בעיני לפלא ועוררו בי תמהון רב, כיצד אפשר לגייס

נתיני ממשלה זרה לצבא התורכי? והנה באותו שבוע באחד הערבים, באו לביתי שני שוטרים וכתב פקודה בידם מאת ראש המשטרה "חאקי ביי" לבוא אליו תומ"י בלי כל איחור עם עוד שלשה חברים והם: האדונים אברהם כליפא, רחמן בן ניסן, וסימן טוב אמין. קראתי את החברים. שאלנו את השוטרים אולי הם יודעים מהו העניין, הם ענו שאינם יודעים. הפקודה היא: לקחת אתכם תומ"י ואם תתנגדו לכבול אתכם בשלשלאות של ברזל ולהוביל אתכם על כרחכם.

בימים ההם — ימי המלחמה — הפחד והמורא מפני השלטונות היה גדול עד מאוד מפני אימתו של ג'מל פחה. כל שוטר היה מתנהג בדומה לשר גדול של מלחמה, ומי היה מעז לדבר בפניו קטנה או גדולה, וביחוד עם קצין משטרה. בינתים, כאשר התמהמהנו, בא גם קצין המשטרה "סעד אל דין" בעצמו בצעקות וגידופים. בני העדה שנודע להם הדבר, נתקבצו ובאו ועמדו דומם סביבנו ולא יכלו לפתוח פה, או לדבר ולשאול מפני מה באו שוטרים לקחת אותנו באישון לילה. בקשנו מהקצין להרשות לנו לטעום איזה דבר, כדי שיהיה לנו כוח ללכת ולהשאר שם במשך הלילה, מפני שלא אכלנו כל היום. אחרי בקשות הרשה לנו להתעכב רק לזמן קצר "מפני שחאקי ביי יושב ומחכה ואני הולך לצלצל לו בטלפון [1] שאתם באים אליו". אמר ופקד על השוטרים למהר ולהביא אותנו ישר אל משרדו של חאקי ביי בלי לעבור דרך תחנת המשטרה.

אכלנו פרוסת לחם שעורים בעמידה עם מעט תורמוס, נפרדנו מבני ביתנו ומכל הקהל כי לא ידענו אם נשוב עוד לבתינו. בחוץ שררו חושך ואפלה, מפני שאסור היה להדליק נר וגם הנפט לא היה בנמצא. וגם מהשמים עזרו, גשם ירד בלי הפוגה ונדמה שארובות השמים נפתחו. אנו הולכים בגשם רפש וטיט אל מרכז המשטרה במנזר הצר־פתים ליד שער שכם. כשהתרחקנו קצת מן הבית אמר אחד החברים בשפה הפרסית: אחי, לא טוב הדבר שכולנו הולכים יחד, כדאי שאחד מאתנו יתרחק קצת וישוב הביתה כדי שיוכל, אם יהיה הצורך

1. בימים ההם לא נמצא טלפון בכל העיר, אלא הממשלה הגרמנית הביאה מספר טלפונים לממשלה התורכית שהיו משתמשים בהם במקומות הנחוצים.

להשתדל בעדנו. אולי יעלה בידו להצילנו בכל צרה שלא תבוא. אחרי דין ודברים ביניגו החליטו, שאנכי צריך להתרחק ולהשאר בחוץ. ויפול הגורל על יונה. אבל באיזה אופן אפשר יהיה להמלט, מידי השוטרים? אמרתי שזה זמן רב שאנכי סובל כאב חזק בלב ומוכרח אני לשוב הביתה. ואם יצטרכו לי, אני נמצא בבית והנה שלושת חברי ערבים בעדי ועוד הוספתי כשכנוע לכל אחד מהם סך מג׳ידי אחד. אז הרשו לי לשוב הביתה. בלב שבור ורצוץ עזבתי את חברי. הגעתי הביתה כולי רטוב והמים יורדים מעלי. רק נכנסתי, והנה הבית מלא אנשים וביניהם נשותיהם ובניהם וקרוביהם של החברים שהלכו עם השוטרים לחאקי ביי. כולם יושבים ומחכים, וכאשר ראו אותי לבדי התחילו בצעקות: מה עשית להם? ואיפוא הובלת אותם? ולמי מסרת אותם? האם ככה עושים, את עצמך הצלת ואותם מסרת לידי אנשים אכזרים? ואתה חזרת ובאת אל ביתך במנוחה, האם ככה יעשה בישראל? אמרתי להם: גבירותי ואדוני, בקשתי מכם ״אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו״. שמעו אותי איך קרה הדבר, ומדוע אנכי חזרתי לבדי. אך הם המשיכו לצעוק והילדים — לבכות ולהרעיש: אנו רוצים לראות את אבא שלנו, שיבוא ג״כ הביתה כמו שאתה חזרת הביתה. בקשי רב השתקתי אותם וביארתי להם שהכל עשיתי כפי רצונם וכפי בקשתם. אחרי ששמעו את הדברים שקטו קצת, ואז אמרו לי: ובכן מה אתה חושב לעשות? אמרתי, נחכה איזה זמן ונראה. ועוד, כעת לילה ואין מה לעשות ואל מי לפנות ״בוקר ויודע ה׳ את אשר לו״. אז התחילו בצעקות מחדש, מה? אתה תשאיר אותם עד בוקר? מי יודע מה יקרה להם עד בוקר ח״ו, אי אפשר להשאיר אותם עד בוקר לבדם! אנו מוכרחים לדעת מה נעשה אתם! ובינתים עברו יותר משעתיים והם עוד לא חזרו. קמו כולם והתנפלו עלי ואמרו קום לך לראות מה אתם ואיפה הובילו אותם! קמתי והלכתי לראות מה אתם. אזרתי חיל ואמרתי בלבי שהם צודקים, ועלי מוטלת החובה ללכת ולראות איפה הם נמצאים. שמתי נפשי בכפי ובטחתי בה׳.

בחוץ חושך ואפלה. הגשם עודנו יורד ואני הולך וחושב מה יהיה? ובעצמי איני יודע מה לעשות. עמדתי באמצע הדרך וראשי כבד עלי

מאוד. מתדיין עם עצמי האם אמשיך ללכת אם לאו. לבסוף החלטתי להמשיך וללכת. בין כה וכה הגעתי למנזר הצרפתי. נכנסתי לבנין ועליתי במדרגות עקלקלות עד שהגעתי בחושך לחדרו של חאקי ביי. השעה כבר היתה בערך חצות. הצצתי דרך הפתח והנני רואה שכל החברים יושבים יחד עם ה׳ מנדל קרמר ולפניהם ספר שממנו קוראים שמות וכותבים לידם הערות. מיד נסוגתי חזרה וירדתי בפחד מן המדרגות, מפני שהרגשתי שזה הוא ענין הצבא. חשבתי אם אכנס פנימה, אפשר והם אמרו על איזה דבר הן ואני אומר לאו או להיפך, ואזי ח״ו כולנו יחד נפול בפח ונסבול נוראות. לכן החלטתי לצאת מהמנזר ולחזור על עקבותי הביתה. אך חשבתי, אם אשוב לבדי אז אסבול שנית צעקות מכל הקהל המחכה לי שם. יותר טוב לחכות בקרבת מקום עד אשר יצאו החברים ואשוב אתם יחד. אך כאשר ירדתי מהמדרגות בא לקראתי איש צבא, שר־העשרה, ותפסני בידו ושאלני מה אתה עושה כאן בשעה מאוחרת כזו? סיפרתי לו שיש לי חברים בחדרו של חאקי ביי למעלה והנני מחכה לבואם. הוא סטר על פני שתי סטירות ודחפני לתוך חדר גדול ואמר לי: ״מדבריך נראה שאתה מרגל״. תהיה אסור כאן עד לבוקר ואעמיד אותך למשפט צבאי ואז תדע מה תהיה אחריתך ואל תספר לי שאתה מחכה לחבריך. אינך מחכה לשום איש כי אם הנך מרגל. בלב מלא פחד ורעדה עמדתי שם שומם ורועד מקור. בקשתי ממנו שירשה לי לעמוד בפתח החדר כדי שבזמן שירדו חברי יראו אותי, והוא בשלו, לא נתן לי לעמוד בשום אופן ליד הדלת. אחר זמן קצר התחלתי להתקדם לאט לאט עד שהגעתי קרוב לפתח והוא דחף אותי בקת הרובה שלו חזרה אל קצה החדר. כעבור זמן שוב חזרתי ובקשתי ממנו שירשה לי לעמוד ליד הפתח.

בראותו שהנני מתחנן לפניו כל כך, נעתר לבקשתי והרשה לי להתקרב לפתח החדר. עמדתי שם רגעים מספר ולא ידעתי מה לעשות. הגשם היה שוטף ויורד ורוח קרה נושבת. בכיסי נמצאו זוג בתי־ידים חדשים מעור אנגלי, הוצאתי אותם ללובשם על ידי והנה קרב אלי השוטר ושאל אותי מה זה? אמרתי לו שאלה כפפות לידים. לקח אותן

מידי הסתכל בהן ולא ידע אפילו איך ללבוש אותן. לקח ימין בשמאל ושמאל בימין עד שהורדתי אותן מידו והלבשתי אותן בסדר על ידיו. כשלבש אותן שאל אותי, איפוא אפשר לקנות כאלה? כי זה דבר יפה עד מאוד, מחמם הידים מפני הקור ואפשר להחזיק בהן את הרובה. ובלי זה קשה להחזיק את הרובה מפני הקור. אמרתי לו קח לך אותן עבורך בקשיש (מתנה) ממני ועוד הוספתי לו סך מג׳ידי אחד ואמרתי לו תרשה לי ללכת מפני שבבית מחכים לי הרבה אנשים. אז התחיל לשאול אותי מה שמי, ובמה אני מתעסק ואיפה אני גר, ואיפה חנותי. כל זה רשם לפניו ואמר לי: אני מרשה לך ללכת אבל דע לך שמחר אני בא אליך לראות אם דבריך נכונים. ובמקרה ואדע שסיפרת איזה דבר מכל הדברים האלה למי שהוא אז מרה תהיה אחריתך. אח״כ דחף אותי והוציאני לחוץ ואמר לי: מהר עד מאוד והמלט על נפשך ואל תבוא הנה עוד פעם. כששמעתי ממנו את הדברים האלה יצאתי מהר מן המנזר. בדרך — חושך ענן וערפל ולא יכולתי לראות היכן אני הולך. הראש מאיץ ללכת והרגלים אינן נענות. הלכתי לאטי בתוך רפש וטיט בלי נשמת רוח חיים עד שהגעתי הביתה.

בבואי הביתה ראיתי שרוב האנשים הלכו להם כבר לבתיהם ובני ביתי היו ישנים ואני הייתי שבור ורצוץ וכולי רטוב מגשם וקור. ישבתי בפנה אחת תוהה ומשתומם ואיני יודע מה לעשות. פתאום שמעתי דפיקה בדלת וקול הקורא לי, והנה אחד מבני המשפחות ניגש אלי ושואל מה נשמע? איה הם האנשים? מדוע עוד לא באו? איפה עזבת אותם? האם לא מצאת אותם? עודני מספר לו את כל המעשה ומדבר אתו והנה הופיעו החברים. נכנסו אלי הביתה רטובים, עצובים ומודאגים מאד מאד, ואמרו לי ״אוי לנו על הגזרה החדשה שבאה עלינו ועל עדתנו, גזרה שלא פיללנו לה ואי אפשר לנו להפטר ממנה״. כי יצא מאמר ממשלתי בפקודת ג׳מאל פחה שכל נתיני פרס מבן עשרים ועד ארבעים שנה, בלי הבדל דת, חייבים להתגייס לעבודת הצבא העותומאני כיתר נתיני תורכיה. ועלינו היה לעבור יחד עם ה׳ מנדל קרמר על רשימת השמות שלקחו מאת הקונסול הפרסי ולאשר את שמו של כל או״א, שנותיו ומקום מגוריו. כל הזמן היינו מודאגים

רחמן בן ניסן כהן ז״ל

שמא תבוא ותכנס לחדר ותפול בפח, והיינו כולנו אבודים ח״ו. כי היו הרבה אנשים ושמות שאמרנו עליהם שלא הכרנו אותם ולא יודעים איפה הם גרים[1] ואם אתה היית בא והיו שואלים אותך על אותם האנשים היית אומר שאתה מכיר אותם אזי מי יודע מה היתה אחריתנו. בינתיים עלה השחר. אמרנו נלך לנוח ובוקר ויודע ה׳ את אשר לו.

למחרת נודע הדבר לבני העדה וקמה מהומה גדולה. אנו התאספנו לטכס עצה, אולי יעלה בידנו להעביר את רוע הגזרה. הנקודה שעליה התבססנו היתה: איך אפשר שממשלת תורכיה תוכל לגייס נתינים זרים לעבודת הצבא שלה. פנינו אל הקונסול ומסרנו לו את אשר עבר עלינו בלילה, אך הוא אמר שאינו יכול לעשות דבר. רק דבר אחד הוא יודע שכעת זמן מלחמה, והפקודה הזאת יצאה מג׳מאל פחה ואין למי־שהוא כאן כח לשנותה. פנינו גם לעורכי־דין הבקיאים בחוקי תורכיה וגם הם השיבו לנו אותו הדבר שאמר לנו הקונסול. בכל אופן אני לא נחתי ולא שקטתי אף רגע. הייתי הולך ממקום למקום ואל עו״ד שיחפשו בספרי החוק הישנים ובהסכמים שבין פרס ותורכיה אם קיים איזה סעיף המאפשר לממשלה התורכית לגייס את נתיני פרס, כי אינני מאמין שג׳מאל פחה יעשה זאת על דעת עצמו.

והנה ביום הראשון ז׳ כסלו תרע״ו, הקיפה הממשלה התורכית ע״י שוטרים את כל השכונה. והמוכתרים עם שוטרי־צבא, שהיו קוראים אותם בשם ״אינזבאד״, נכנסו אל הבתים לפי הרשימה שהיתה בידם ולקחו את הגברים ושלחו אותם אל מגרש הרוסים. אז קמה בהלה ופחד בין אנשי העדה, צעקות ויללות של אנשים נשים וטף. לא היה די ברעב ובמגיפות והנה קפצה עלינו עוד צרת עבודת הצבא, והדאגה לטפל בבני משפחותיהם. ועל כל זאת נתוספה לנו גם צרת אחינו האש־

1. בזמן המלחמה האיומה הזאת רבים מאחינו יוצא אשכנז, ספרד, חלב, כורדיסטן, צפון אפריקה וכו׳ קיבלו כאמור נתינות פרסית כדי שלא ילכו לשרת בצבא התורכי. ולכן לא יכלו להכיר הרבה אנשים מתוך הרשימה שהיתה בידי מפקד המשטרה.

בירושלים נמצאו אז שני יהודים, יעקב דיסקין ושלמה אליאך, שנהיו לסרסורים בין אחינו היהודים וכן בין הארמנים ובין הקונסול הפרסי, והיו מסדרים פספורטים תמורת סכום הגון במטבעות זהב שהיה מתחלק ביניהם לבין הקונסול (רשימת האנשים שנהיו לנתיני פרס תמצא בסוף הפרק).

כנזים ויתר העדות ששילמו במיטב כספם לסרסורים וקיבלו נתינות ממשלת פרס, וכעת מבקשים אותם מידינו, בעוד שלא הכרנו אותם מעולם. ואנו לא ידענו מאין באו כל אלה. וכעת מאין תבוא עזרתנו?

במשך השבוע אספו מכל חלקי העיר את האנשים שהיו רשומים כנתיני פרס. והנה ביום החמישי י״א בכסלו תרע״ו, הודיע לנו מפקד הצבא, ה״כ׳ולאגאסי״, שביום השני, ט״ו כסלו תרע״ו, ישלחו אותם לדמשק. הידיעה הזאת נכנסה כחץ בכליותינו. ואנחנו במשך כל הזמן התרוצצנו ממקום למקום, מעו״ד לעו״ד שמא נמצא איזה פתח בחוק שעל־ידו נוכל לבטל את הגזרה הזאת בטרם שישלחו אותם. לבסוף באנו לידי החלטה לשלוח שוב מכתב בקשה אל כבוד הרב הראשי משה הלוי בקושטא כדי שיכנס אל כבוד הסאפ׳יר (שגריר) של פרס ולברר אם קיים הסכם בין ממשלת פרס ובין ממשלת תורכיה המיפה את ממשלת תורכיה לגייס נתינים פרסים, ולהשתדל לפניו אולי יוכל לבטל את הגזרה.

למחרת, ביום הששי י״ט כסלו תרע״ו, פניתי לשר הצבא ״כ׳ולא־גאסי״, בבקשה לשלוח את האנשים לפנות ערב הביתה כדי שיקחו להם בגדים ויפרדו מבני משפחתם וביום הראשון בבוקר אחזיר אותם. שר הצבא הסכים לבקשתי בתנאי, שאני אהיה ערב בעדם בכתב התחייבות עם בול ממשלתי. ובמקרה ויחסר מי שהוא, או יברח אחד מהם, אזי יהיה דמי בראשי. ביקשתי שהות לדבר עם האנשים.

נגשתי למגרש הרוסים אל ה״אינזיבאד״ ונכנסתי אל בני העדה האסורים, שהיו קרוב למאה וארבעים איש, וקראתי בפניהם את נוסח ההתחייבות שאני עומד להתום עליו כדי שיוכלו לבוא לשבת הביתה להפרד ממשפחותיהם וכדי שכל או״א יקח ספרי תפלה וטלית ותפלין. כולם הסכימו פה אחד ואמרו אם יחסר אחד מאתנו נפשנו תחתך. על־פי דבריהם הלכתי וחתמתי על ההתחייבות. וביום הששי לפנות ערב הלכתי למשרד הצבא ושחררתי את כולם לשבת ובאתי אתם הביתה.

ביום השבת אחרי הצהרים נתקבצו כל בני העדה בבית הכנסת לומר תהלים בציכור, ויהי רצון אחרי כל ספר לבטול הגזרה. אז חזרו לבתיהם בתקוה שעד יום הראשון תבוא להם הישועה מן השמים.

אחר התפילה הודיעו לי שאיש אחד נוסע למחרת בבוקר לקושטא. וכאן היתה הזדמנות למסור בידו את המכתבים לכ׳ הרב הראשי ולכ׳ הסאפ״יר. התחלתי לחפש אחרי אדם שיודע לכתוב עברית וטורקית ומצאתי פקיד אחד בבנק עותומן שהבטיח לכתוב את המכתבים. במוצאי שבת מיד אחרי ערבית, נכנסתי אליו והוא כתב לי את המכתב בעברית ותורכית כפי הנוסח שהכתבתי לו. ואחר מסרתי את המכתבים לאותו אדם שעמד לנסוע לקושטא על מנת שימסור אותם לידי הרב הראשי. דרך הדאר אי אפשר היה לשלוח אותם מפני הבקורת (צנזורה).

בינתים באו המוכתרים והודיעו בשם שר הצבא, שכל או״א יתכונן ויהיה מוכן בבוקר השכם להמצא במגרש הרוסים, בטרם יבואו שוטרים צבאיים לקחת אותם ולהובילם במכות. הלילה עבר עלינו בצער ודאגה ורבים לא יכלו לישון עד אור הבוקר. בבוקר השכם נפרדו מבני ביתם ומקרוביהם והלכו למגרש הרוסים.

אחרי שבני העדה הלכו למגרש הרוסים באו שוטרי־צבא אלי לקחת אותי הביתה אל שר הצבא התורכי. והנה הוא אומר לי: אתה הוא שחתמת על כתב ההתחייבות הזה? עניתי לו: כן אדוני. הוא קם עלי בחמתו והתחיל להרביץ בשוט אשר בידו באכזריות נוראה, ואמר לי: אתה אמרת שהנך אחראי עבור כולם ואיפוא האיש ״דוב ברינקר״? (מאחינו האשכנזים). את ראשך אני דורש אם לא תביא לי אותו. בקשתי ממנו שיתן לי זמן עד שאלך ואחפש אותו ואביא אותו לפניו. הוא הסכים לדברי ונתן לי שני שוטרי־צבא כדי ללכת לחפש אחרי דוב ברינקר. בביתו בשערי חסד לא מצאנו אותו. אח״כ אמרו לי אולי נמצא בבית אחד מקרוביו בשכונת בית ישראל. הלכנו לשם ולא מצאנו אותו. כל הליכתנו היתה לשוא. בכל מקום שחפשנו אותו לא מצאנו אותו. והשוטרים היו אומרים לי: האם אתה מהתל בנו? הרי אנו הולכים אתך במשך כל היום לחפש את האיש ולא מצאנו אותו. אמרתי לשוטרים: הנני מוכן לתת לכם מתנה סכום כסף עבור מה שאתם טורחים אתי, אך אולי סוף סוף נמצא אותו. בכך עברנו משך כל היום עד לפנות ערב. חזרנו אל שר הצבא והשוטרים ספרו לו שלא השארנו

מקום שלא חפשנו אך לא מצאנו אותו. אז התמלא עלי שנית חימה והתחיל להרביץ בי מכות עם השוט, מלוות קללות וגדופים וצווה להוביל אותי אל בית הסוהר. כשירדתי מהמדרגות למטה, בקשתי מהשוטרים אולי יוכלו להשתדל לפניו שיפטור אותי מהצרה הזאת. אז בקשו מאתי כל אחד סך שש מג׳ידיות במטבע כסף ולא בנקנוט ניר. בימים ההם מחיר כל מג׳ידיה היה שתי לירות תורכיות ניר ויותר. כשראיתי שנפלתי בפח, הסכמתי בעל כרחי אך יפטרו אותי מן הצרה הזאת. הם עלו ובקשו משר הצבא ואמרו לו שהם ראו במו עיניהם שאני חיפשתי בלב שלם ובנפש חפצה ולא יכולתי למצוא את האיש, ועוד אמרו בשמי שאני מבטיח שעוד מחר אלך אתם להסתובב ולחפש אולי נמצא אותו. אינני יכול לדעת בבירור באיזה אופן גמרו אתו את הדבר והביאו לי את פתקת השחרור מבית הסוהר. בימים ההם כסף מזומן לא נמצא בידי אלא בנקנוטים תורכים (הדפוס שלי היה סגור מפני שלא היתה כל עבודה). ומאיפה אוכל להמציא את שתים עשרה המג׳ידיות כסף? בקשתי מהשוטרים שיתנו לי שהות עד למחרת בבוקר. אחר אלף בקשות הסכימו לכך ושלחתי אותם מעל פני. למחרת קמתי בהשכמה, התפללתי ואח״כ הלכתי אל הרחוב לפגוש ידידים ומכירים וקבלתי הלואה גמ״ח מכל או״א. כשחזרתי הביתה מצאתי כי השוטרים מחכים לי. שלמתי להם את הסך בשלימות ונפטרתי מהם[1]. הם רק יצאו מהבית והנה באו והודיעו שהיום בצהרים שולחים את כל המגוייסים לדמשק. אינני יכול לתאר את קולות הבכי והיללות והצעקות של בני משפחותיהם, אנשים ונשים וטף שהתאספו ללוות אותם עד לרכבת. סידרו את המגוייסים בשורה וסביבם עשרות שוטרים מזויינים וקצינים רוכבים על סוסיהם וחרבם שלופה בידם. המגויסים הולכים ובני משפחתם רצים אחריהם בוכים ומיללים.

ככה הלכו הלוך ובכה עד הגיעם לתחנת הרכבת. השוטרים פתחו את

1. למחרת היום בא לביתי מר יחיאל ורקר בשם דב ברינקר, האומר: כמה שתוציא הוצאות על חשבונו הוא מוכן לשלם עסק״א. והנה אחרי שקבלתי מכות ושלמתי כספים לא רצה מר ברינקר לשלם אף פרוטה אחת עד היום הזה. קיים את הפסוק משלם רעה תחת טובה.

דלתות הקרונות וקראו לכל או״א בשמו והכניסו אותם פנימה, סגרו את דלתות הקרונות ונעלו במנעולים והעמידו שוטרים מזויינים לשמירה. המגוייסים בוכים בפנים בקרונות ובני ביתם מיללים בחוץ עד שהרכבת זזה.

בפחי נפש חזרנו הביתה.

כשחזרתי הביתה קבלתי הודעה מהעו״ד שאגש אליו בהקדם האפשרי לטובתי. מיד נגשתי אליו והוא אמר לי: יש בשבילך בשורה טובה. אחר עמל רב הנה מצאתי סעיף בהסכם בין ממשלת פרס ובין ממשלת תורכיה בענין הצבא האומר:

״אם אחד מנתיני פרס יקח לו לאשה בת איש עותמני אזי הילד הנולד יחשב לנתין עותמני, וכמו כן אם אחד נתין עותמני יקח לו לאשה בת איש פרסי אזי הילד הנולד יחשב לנתין פרסי״.

ועפי״ז ג׳מאל פחה נתן פקודה לקחת את נתיני פרס לצבא בחשבו שאבותיהם של אלו לקחו בנות עותמניות לאשה. אבל אלו הדברים נאמרו על המוסלמים ולא על היהודים. לכן יש לנו אפשרות לברר את הענין הזה בקושטא על ידי הסאפ׳יר (שגריר) הפרסי. בינתים ביקש שכר טרחתו. באתי והודעתי לחברי בני העדה על הבשורה הטובה. למחרת הלכנו יחד לעו״ד ושילמנו איזה סכום על החשבון בתנאי שיתחיל מיד בעבודה.

נגשנו אל הקונסול ומסרנו לו את הדברים והוא אמר שאיננו יכול לעשות מצדו מאומה נגד פקודת ג׳מאל פחה העריץ, מפני שהוא יכול להוציא עליו משפט מות. יצאנו מבית הקונסול מאוכזבים. נכנסתי לעו״ד וספרתי לו את הענין והוא אמר: אין דבר, אנחנו נשלח תלגרמה ומכתב אל הסאפ׳יר (שגריר) של ממשלת פרס ואל כבוד הרב הראשי בקושטא ונעתיק בשבילם את החוק, האומר שהמדובר הוא במוסלמים ולא ביהודים. ובע״ה הדבר יצליח.

ערכנו את התלגרמה ובמשך היום גם את שני המכתבים. וכאן נתעוררה עוד הפעם השאלה מי יחתום על התלגרמה ועל המכתבים. בקשנו מהקונסול שיחתום והוא לא הסכים, בפחדו פחד מות מפני ג׳מאל פחה. ״אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר״. ואז אמרו לי חברי

שהנשיא יחתום. "ויפול הגורל על יונה". אמרתי: אם אתם והקונסול מפחדים לחתום אני מוכן להקריב עצמי בעד בני עדתי. אמרתי, "בטח באחד ואל תפחד". לקחתי את המכתבים והתלגרמות וחתמתי עליהם בשם העדה ובידי הובלתי אותם אל מרכז הדואר והתלגרף ומסרתי אותם לצנזור. הפקיד שאל אותי מי הוא רפאל חיים הכהן? עניתי לו: אנכי. אמר: דע לך שהדברים האלה הם דברים קשים מאוד ומסוכנים ואולי הצנזורה תעביר אותם. אבל דע לך, שבמקרה שיוודע הדבר לג'מאל פחה אז יעניש אותך עונש ואולי ג"כ משפט מות. אמרתי לו אני מוכן לקבל עלי כל דבר, ואחרי דין ודברים אמר לי: אתה חייב לחתום בפני שנית. אז כתב את התלגרמה על טופס חדש, ואני חתמתי ושלמתי לו דמי המשלוח גם עבור המכתבים שבקשתי לשלוח אותם באחריות, ויצאתי מלפניו בתקוה שהקב"ה יצליח דרכי.

חזרתי הביתה שבור ורצוץ ומודאג על הדברים ששמעתי מפי הפקיד אבל תמיד בטחתי בה' באמרי, עדי בשחק שלא לשם כבוד הנני עושה ולא לשם ריוח ובטחתי כי "שלוחי מצוה אינם נזוקים". למחרת הלכתי אל הקונסול והודעתי לו כל מה שקרה לי והראתי לו את העתקת התלגרמה והמכתבים. אחרי שקרא בהם אמר לי: אם הם ילכו כפי החוק הרי כל הדברים נכונים ואמיתיים. אבל אם הם יהפשו עליך עלילות, יכולים לעשות לך כל מה שירצו.

להלן חלק משמות מגוייסי הצבא נתיני פרס שנלקחו לצבא העותומני

עזרא ניסני	חיים מרדכי באנו	מאיר נחשירכאן
נח בנימין	ראובן אגאי	יוסף מ. אליה
יצחק מ. אטיה	שמעון משה	יחזקאל ברוך
יחזקאל דרויש	דוד בנימין משה	שלמה כודאדה
ציון אברהם בושרי	מאיר כודאדא	מאיר יהודה כהן
עזרא רחמים כהן	רחמים שר שלום	עזרא דניאל
רחמים דניאל	ניסן ישראל טהראני	דוד ממסי שלום
עזרא כאליפה	אנא אברהם בכשי	בן ציון גבאי
ישעיה עזרא	משאלה נחמו	עזרא חנגויא באף
עזרא אורפאלי	יצחק זכריה	יואל הינדס
אברהם הינדס	שמעון שמואל קווי	ליב וידלשטין
יהודה רבינוביץ	חיים הערמאן	יצחק כהן
יעקב יעדגן	נתן ברינקר	יצחק תיזאדגר

מכלוף בן בנימין	עבדו בן בנימין	יעקב בן שלמה
יוסף ריסמאן	יעקב ריסמאן	ישראל מנדלסון
עזרא בן משה	יצחק עזרא משה	חיים בן עזרא משה
יעקב מזרחי פראן	משה הלפרין	חיים הלפרין
ליב בן חיים הלפרין	העומן משה הלפרין	סימן טוב לוי
יוסף רוואר א	ניסן בן שאול	בנימין שלום
נתנאל משה	פסח בן משה חיים	הירש חייקין

שמות של אחינו, אשכנזים, ספרדים, חלבים וקורדים שקבלו נתינות פרס על ידי האדונים יעקב דיסקין, שלמה אליאך, וחיים חלאק ור׳ לוי אוערבאך.

יעקב בן דוד (נחלת שבעה)	יהודה רבינוביץ (בתי ברוידא)
מנחם שמואל בן דוד	חיים רוזנשטיין
זלמן בן דוד	אלתר רוזנשטיין
אברהם בן אהרן משה	יצחק בן ישועה כהן
אריה לוינסון (מוכר חלב)	מרדכי גאליניתי
אליקים משה (באנקר)	חיים הערמאן
יואל הינדס	עזריאל הערמאן
יעקב האוכמאן	אליעזר הערמאן
בנימין האוכמאן	מנדל משה
משעון שמולקיוואן	שלמה יצחקי
ליב מילשטיין	יהושע וינגראד
משה רחיף	יאודה אריה
אלתר שטיינברג	חיים בן עזרא משה
יצחק כהן	משה 〃 〃 〃
מרדכי כהן בנו	איסר 〃 〃 〃
יעקב יעדון	פינחס 〃 〃 〃
חי שמעון עבאדי	מאיר בן אורה
ישעיה בן זכריה	יעקב מחרמי פראן
חיים גאנייא	בנו 〃 〃
שמעון עובדיא	משה הלפרין
נתן ברינקר	חיים הלפרין
יצחק תיחאבגר	ליב בן חיים הלפרין
מכלוף בן בנימין	בער בן משה
עבדו בן בנימין	חיים הירש גרינברג
יעקב בן שלמה	מנחם מזרחי
יוסף ריסמאן	רפאל שלום יבורני
יעקב ריסמאן	סימן טוב לוי 〃
משה בן חיים ישראל	יוסף בוואר ה 〃
ישראל מנדלסון	משה 〃 〃
נתן מנדלסון	ניסן בן שאול
יואל מנדלסון	חיים בן יוסף בנימין אורפאלי
אלעזר מנדלסון	עבדו בן יוסף בנימין 〃

יעקב מנדלסון
עזרא משה
יצחק בן עזרא משה
ח׳ מאיר בן אהרן פאניזיל
אהרן גרינברג
נתנאל בן משה
מרדכי בן נתנאל משה
ישראל שלום
יחזקאל גליק
אליעזר גרינברג
מאיר בובי
אברהם דוד בנו
פינחס דוד בנו
הירש דוד בנו
יהושע בן דוד
אברהם בן דוד
מירקאדו משה
בנימין בן יהושע

אברהם בן עזרא נפטר
בנימין שלום
שמואל בן בנימין שלום
יחיאל בן שלמה כהן
יאודה בן משה
חיים בן מאיר
משה בן יהושע
בנימין בן משה יהושע
פסח בן משה חיים
הירש חייקין
אברהם רייסמאן
משה מנדלסון
אברהם נחמן
יוסף נחמן
חיים מאיר
יהושע בן חיים
משה בן יהושע

פראר *

המשבר בארץ היה הולך ומחמיר מיום ליום ואי אפשר לתאר את המצב. אנשים שכבו על הארץ ברחוב וכסו פניהם בסמרטוט ופשטו ידיהם לחוץ צועקים ״רעבים״ ג׳וּעאן, ג׳וּעאן, (בערבית רעֵב, רעֵב). את הגברים המפרנסים היו לוקחים ואת בני משפחותיהם היו משאירים מתעלפים ברעב. אף אנשי הצבא רעבו ללחם ומספר העריקים גבר והשוטרים היו אצים ורצים ממקום למקום אחרי העריקים.

כעבור איזה שבועות מזמן שלקחו את נתיני פרס לצבא, באו אלי שני שוטרים ממשטרת מחנה יהודה עם קצין גבוה הנק׳ בשם סעד אל דין ובידם פקודה להביא אותי תומ״י כבול בשלשלאות של ברזל אל מרכז המשטרה בשער יפו, אף על פי שהם הכירו אותי והיו אתי בידידות. שאלתי אותם מהו הענין? אמרו לי שאינם יודעים ואם יודעים אסור להם להגיד. היות והמקרה היה בבוקר השכם ואף אחד מחברי לא היה במקום, חשבתי בלבי אולי זה בענין המכתב והתלגרמה ששלחתי לקושטא. והשוטרים צועקים קום מהר ולך אתנו, שאין לנו

* בתורכית – עריק.

זמן. בראותי שאין לי כל ברירה, אזרתי כגבר חלצי ובדמעות נפרדתי מבני ביתי והתחלתי ללכת אתם. השוטרים אמרו לי: אתה יודע שיש לנו פקודה לכבול אותך אבל היות ואתה אחד מידידינו, כי אכלנו פת ומלח יחד, אין אנו כובלים את ידיך. הם היו מזויינים באקדחים וברובה מכודן ובחגורות כדורים על מתניהם. העמידו אותי באמצע, אחד מימיני ואחד משמאלי וככה הלכנו יחד מביתי שהיה אז בשכונת זכרון טוביה, עד שהגענו למשטרת מחנה יהודה. השוטרים הודיעו לקצין המשנה, מוחמד אפנדי, ואמרו הנה הבאנו את האיש. אז שאל ואמר: מדוע לא כבלתם אותו כפי הפקודה? השוטרים ענו: הלא הוא איש ידוע לנו, הוא ילך אתנו עד שער יפו ואנו נשמור עליו שלא יברח מאתנו ואין כל צורך לכבול אותו. יצאנו ממשטרת מחנה יהודה והלכנו שלשתנו למשטרת שער יפו.

מרכז המשטרה בשער יפו היה בקומה השניה. לפני שעליתי ביקשתי מאחד השוטרים שישאר אתי כדי לדעת מה הוא הענין, ואולי יוכל לעזור לי באיזה דבר ואני מוכן לשלם לו. הוא הסכים לדברי ואמר לי: "עלי לקבל קבלה מאת הקצין ואז נראה במה הענין ומה לעשות". כשעלינו למעלה ניגש השוטר אל המזכיר ואמר לו: "הנה אדון רפאל חיים הכהן שבקשתם מאתנו. נא לחתום על הנייר שאני הבאתי אותו ומסרתיו לידכם". השוטר העומד על דלת הכניסה אמר שאיננו יכול לחתום ולתת קבלה מפני שהקצין איננו. סחב אותי פנימה והכניסני לחדר חשוך וסגר עלי את הדלת במנעול והעמיד שני שוטרים מזויינים לשמור עלי, ואני איני יודע מה פשעי ומה חטאתי. ככה ישבתי כלוא שעות רצופות. השוטר שבא אתי, הוכרח כמובן לחכות משתי סיבות: א) הוא היה צריך לקבל קבלה מיד הקצין ב) מפני שבקשתיו להשאר אתי, אולי יוכל לעזור לי באיזה דבר. אלפי רעיונות עלו בראשי על מה הענין ומה יש לעשות ואיך להפטר מן הצרה הזאת שלא שיערתי אותה כלל. כעבור זמן נשמע קול צעקה. הקצין בא והתחיל לצעוק "איפוא האיש?" אמרו לו השוטרים: "הנה הוא כלוא בתוך החדר". אחרי איזה רגעים צעק הקצין: "אפוא הכלב, הביאו אותו לפני". באותם הזמנים כל קצין וכל שוטר התנהג באכזריות שאין לתאר ומי שהיה

מעז לדבר דבר קטן או גדול לפניהם, היו מתחילים להרביץ בו בשוט אשר בידיהם. השוטר פתח את הדלת והוציא אותי מהחדר והעמידני לפניו. הקצין עמד והחזיק את השוט בידו ודפק על השולחן ואמר: הנני מצוה עליך שתגיד לי את האמת על כל מה שאני שואל אותך.

— כן אדוני, אדבר רק את האמת.

— אתה מוכתאר של ממשלת פרס ?

— לא אדוני!

— מה שמך ?

— שמי רפאל חיים הכהן.

— מה מלאכתך ?

— אני מדפיס, יש לי בית דפוס.

— איפוא נמצא הדפוס ?

— ברחוב יפו בבית ולירו.

— אתה אמרת שתגיד רק את האמת והנה לא אמרת את האמת.

— את האמת אמרתי אדוני.

— לא נכון, לא אמרת את האמת. והתחיל להצליף על השולחן בשוט אשר בידו. אני מבקש שתגיד את האמת.

— את האמת הגדתי אדוני!

— ימח שמו של אדונך! הנני חוזר ואומר לך שתגיד רק את האמת!

— אז עמדתי לפניו כאבן דומם ולא ידעתי מה לענות.

— מדוע אתה מכחיש שהינך מוכתאר ?

— אדוני, אני אינני מוכתאר ואתה יכול לברר זאת אצל הממשלה אם אני מוכתאר, או יש לי חותמת של מוכתאר, מאת הממשלה.

— אינני רוצה לדעת שום דבר, אמרו לי שאתה מוכתאר!

— לא אדוני אינני מוכתאר!

— עוד פעם אל תגיד לי שאינך מוכתאר. והתחיל מיד להרביץ בי בשוט אשר בידו בלי כל רחמים.

אז ניגש השוטר שבא אתי ואמר להקצין: אדוני ירשה לי לדבר אתו איזה מלים. והוא אמר לי: ה׳ רפאל האם אתה לא ריי״ס (נשיא) של

יהודי פרס? עניתי לו כן. אז ענה ואמר איזה הפרש יש בין מוכתאר ובין ריי״ס, הכל אחד.

אז הוציא הקצין תיק מן המגרה ובתוכו מכתב ממפקד הצבא וקרא:

״היה אצלנו בצבא איש אחד ארמני מנתיני פרס ושמו מרמריאן והוא ברח פארר מן הצבא ועליכם לחפש אחריו ולתפוש אותו ולהחזירו אלינו אל התחנה בהקדם האפשרי״. והמשיך: ״לכן עליך להמציא לי את האיש במשך ארבעים ושמונה שעות. חתום לפני על כתב התחייבות שאתה תביא אותו אלי, אחרת אהיה מוכרח לקחת אותך במקומו ולשלחך למחנה הצבא״.

אז עמדתי ואמרתי:

אדוני, מהיכן אני מכיר את האיש הזה שאינני יהודי? ואת הארמנים אינני מכיר כי אינני מוכתאר ואיפה אני יכול למצוא אותו?

— ״אל תספר לי מעשיות״, ענה הקצין, ״אתה מוכרח להביא אותו תוך 24 שעות״.

מיד התחיל לכתוב את כתב ההתחייבות והדביק בול של חמשה־עשר גרוש עליו ועמד עלי שנית באיומים ואמר: ״חתום בעל כרחך בלי דין ודברים. מהר חתום, אין לי זמן לבטל אתך יותר מזה. חתום!״ אני עומד לפניו משתומם והמום ואיני יודע מה לעשות. לחתום אינני יכול, ולסרב ג״כ כרוך בסכנה. אז ניגש אלי השוטר ואמר לי: ״אני תומך בדברי הקצין ואומר לך חתום על כתב ההתחייבות״. אמרתי לו: ״איך אוכל לחתום על דבר שאיני יכול לקיימו ועוד שאינני מכיר אף אחד מן הארמנים״. אז אמר לי: ״אני אומר לך חתום ולא איכפת לך״. בינתים והקצין מחרף ומגדף ומכה בשוט על השולחן וצועק ״גמור אתי, חתום! אין לי זמן״. והשוטר מוסיף ואומר: ״חתום, אני אומר לך ג״כ חתום״. כאשר ראיתי שאין לי כל ברירה, לקחתי את העט ובידים רועדות חתמתי על כתב ההתחייבות. אח״כ קרא הקצין לשני שוטרים בתור עדים ומסר את כתב ההתחייבות ביד השוטר ואמר לו ״הובל את המכתב הזה עם האיש אל מגזר הצרפתים שעל יד שער שכם ומסור אותו בידי ראש המשטרה והבא לי קבלה ממנו״.

בפחד ורעדה ירדתי יחד עם השוטר מהמדרגות של מרכז המשטרה

והלכנו למנזר הצרפתים. בדרך אמרתי לשוטר: "כיצד גם אתה הכרחת אותי לחתום על כתב התחייבות? איפה אני אמצא את האיש הזה במשך ארבעים ושמונה שעות"?

— זה לא עסקך ולא איכפת לך. אתה תכין רק שש מג'דיות או שתים עשרה לירות תורכיות בנקנוטים ואני אולי אמצא אופן להחזיר לך את כתב ההתחייבות יחד עם חתימתך. אך מאיפה אוכל להמציא בעת כזאת סכום של שש מג'דיות כסף. גמרתי אתו שאם יביא לי את כתב ההתחייבות עם חתימתי אשלם לו סך ארבע מג'דיות או שמונה לירות בנקנוטים. בינתים הגענו אל המנזר. נכנסנו אל חדר ראש המשטרה והוא לא נמצא באותו רגע שם כ"א המזכיר. השוטר מסר לו את כתב ההתחייבות והמזכיר רשם את מספר המכתב בספר וכתב לו קבלה ומסר בידו, ואת המכתב שם על השולחן של ראש המשטרה.

על השולחן נמצאו, בלי גוזמא, מאות מכתבים, ניירות ומעטפות שונות. ערבוביא שאין לתאר כמוה. השוטר אמר לי: אתה לך לך הביתה אני צריך להשאר כאן; אם אצליח בענין זה אז אני אבוא אליך הביתה. יצאתי מן החדר. בחצר המנזר היה רעש ושאון נורא, בכיות וצעקות ע"י פתח חדרי האסורים שדנו אותם למיתה ואף אחד לא היה יכול להבדיל בין ימינו לשמאלו. תהו ובהו ממש. מאות אנשים רצים הנה והנה. אני עצמי לא ידעתי באיזה עולם הנני נמצא, והייתי רוצה להסתלק ולצאת מהפח שנפלתי לתוכו על לא חמס בכפי. בדרך עברו במוחי אלפי רעיונות שונים עד שהגעתי הביתה שבור ורצוץ ורעב.

שכבתי קצת לנוח עד לפנות ערב. כשהתעוררתי והנה בא השוטר אלי הביתה ואומר: עליך לבוא מחר בבוקר אל המנזר הצרפתי ושם אולי אסדר לך את הענין. כאן לא הרבתי לדבר אתו. אמרתי בוקר ויודע ה' את אשר לו. כבדתי אותו במי תאנים אשר היינו מבשלים — במקום תה וסוכר — ומעט תורמוס ושלחתי אותו לדרכו. את הלילה עברתי בצער גדול ולא יכולתי לישון מרוב מחשבות.

בהשכמה, אחר התפלה, בא השוטר לקחתני. כשהגעתי אתו למנזר הצרפתי אמר לי לחכות. עמדתי על מקומי. עברה כמחצית השעה ויותר והוא לא חזר ואני הלכתי לחפש אחריו ובמקרה מצאתיו. הוא

אמר לי: חכה עוד. חכיתי לו עד שסידר את יתר עסקיו, והנה אחרי עבור זמן חזר ואמר לי: כעת אתה יכול כבר ללכת הביתה הענין שלך סודר, והראה לי את כתב ההתחיבות והחזירו לכיסו. בדרך ואנו חוזרים הביתה שאלתי אותו: איך סדרת את הדבר? הלא אחרי 48 שעות יבואו לבקש ממני את מארמריאן ומאיפה אני אמצא אותו כדי למסור אותו לכם. הוא ענה ואמר לי: אל תצטער, אני אספר לך את כל הענין. מרמריאן ערק מהצבא. ובכן מחובתו של מפקד הצבא לחפש אחריו. הוא שלח פקודה בהתאם לראש המשטרה. ראש המשטרה מסר את הפקודה לקצין העיר והוא הביא אותך ולקח ממך כתב התחיבות ומסר אותו לראש המשטרה וזה גרשם בספר ואני קבלתי קבלה ומסרתי לקצין. וכאשר הלכתי למעלה מצאתי את כתב ההתחיבות שלך ואני כעת מחזיר אותו לך והדבר גמור. כל אחד עשה מה שמוטל עליו והענין נגמר. אתה חושב, שאין להם מה לעשות אלא רק להתעניין במרמריאן. יש כל כך הרבה עניינים שהם עצמם אינם יודעים במה להתחיל ובמה לגמור. וכעת גם אם יחפשו אחרי כתב ההתחייבות הלא לא ימצאו אותו. ואני אומר לך שאני אחראי שלא יבואו ולא ילכו ולא ישאלו אותך כלל. הלא אתה יודע שבלי כל גוזמא, יש מאות ואלפים שברחו מן הצבא. מי יכול לחפש אחרי כולם. הנה מסרתי לך את הענין כדי שתהיה במנוחה.

ולכן כעת שלם לי מה שהבטחת לי וקבל את כתב ההתחיבות שלך. קבלתי את כתב ההתחיבות וקרעתי אותו בפניו ושלמתי לו מה שהבטחתי וברכתי ברוך שפטרני מעונשו של זה. בשובי הביתה מצאתי את חברי שלא ידעו מכל הענין מחכים לי וספרתי להם כל מה שעבר עלי במשך יום אתמול והיום. לא יכולנו להאמין שהדבר יעבור חלק, וכל הזמן הייתי שרוי בצער גדול עד שיעברו ארבעים ושמונה השעות. הודות לאל הזמן עבר ואין קול ואין עונה, אין דורש ואין מבקש. עוד יום ועוד יומים לא בא איש ולא שאל כאילו לא היה הדבר ולא נברא. וכאן נתאמתו דברי השוטר. ובכל זאת אני כשלעצמי הייתי חושב על כך הרבה. מה יכול עוד לצמוח מכל הענין הזה? עברו ימים ושבועות ולא באה כל ידיעה מדבר זה.

* *
*

אחרי איזה שבועות והנה קרה לנו מקרה חדש באותו ענין. בא שוטר־חרש מרחוב היהודים לקרוא אותי ואת ה׳ רחמן בן ניסן אל תחנת המשטרה ברחוב היהודים. קמנו וירדנו יחד עם השוטר ובאנו אל הקצין והנה הוא מודיע לנו שארבעה יהודים ברחו מן הצבא מדמשק ועלינו למצוא אותם ולמסור אותם למשטרה. ענינו ואמרנו: וכי אנו יודעים היכן המה? הם ברחו בדמשק ואנו איפה נמצא אותם כדי להביא אותם ולמסור אותם למשטרה? מיד נתמלא הקצין עלינו חימה וקם והרביץ בנו בשוט באומרו: איך אתם מעיזים לענות לקצין דברים כאלה. אח״כ פקד שיאסרו אותנו אצלו בחדר קטן. אנו נמצאנו שם במשך כל היום בלי אוכל ומשקה עד לפנות ערב ואף אחד לא ידע מה שנעשה אתנו. כאשר חזר הקצין לפנות ערב נתן פקודה לשוטרים שיביאו אותנו לפניו. כשבאנו לפניו התחיל בקללות ובחרפות וגידופים ואמר לנו: אתם מוכרחים לחפש אחרי האנשים ולהביא אותם אלי. ענינו בעל כרחנו: ״טוב אדוני, אנחנו נחפש אחריהם. אם נמצא אותם מיד נביא אותם אליך״. הוא לא ביקש מאתנו שום כתב התחייבות, לא חתימות ולא בולים כלל וכלל, וגירש אותנו מעל פניו.

חזרנו הביתה והתפללנו: אנא ה׳ אב הרחמן, עד מתי לא תרחם על עמך ועלינו. עוד לא נחתי מעמל היום, והנה נתקבצו ובאו אלי כמה משפחות שבעליהן נלקחו לצבא בצעקות ויללות גדולות עד לשמים באומרם אלי: האם כבר שכחת אותנו? אתה הנך ישן בביתך במנוחה ואינך חושב כלל עלינו ועל בני ביתנו ועל בעלינו. עניתי להם, אני לא שכחתי ולא אשכח לעולם. מיום שהאנשים הלכו לצבא אנחנו מסדרים בבית הכנסת, ביום שני וחמישי, סליחות ותחנונים ובכל ליל ששי תקון כרת להצלחתם ולהצלתם ובכל יום ויום אומרים תהלים שהקב״ה יחזירם לשלום. וכבר כתבנו כמה מכתבים ותלגרמות אל כבוד הרב הראשי ואל כבוד הסאפ׳יר בקושטא והננו מחכים לתשובה.

קראנו לאסיפת הועד הפועל לטכס עצה. הנה כבר עברו חודשיים ואנו לא קבלנו כל תשובה לתלגרמה ולמכתבים אשר שלחנו לראש

הרבנים הרה״ג משה הלוי. באנו לידי החלטה לכתוב מכתב שני. הפעם כתבנו מכתב רק בעברית להרב הראשי. חתמתי עליו רק אני כבפעם הקודמת ושלחתי אותו לקושטא, באחריות. כעבור שלושה שבועות בערך, קבלנו מכתב בשורה מכבוד הרב שהתעניין מאוד בענין וכבר ביקר פעמים אחדות אצל כבוד הסאפ״יר והדברים שלנו הולכים ומסתדרים. וכבוד הסאפ״יר ביקר אצל שר החוץ ומקוים שבקרוב נקבל תשובה חיובית ושחרור גמור מן הצבא. כשמוע העדה את דברי הבשורה הטובה התעוררו בקרבם ששון ושמחה ורננו כולם יחד כאשכנזים כספרדים. ואז אמרנו, הגיע הזמן להרבות בו בסליחות ותחנונים ולומר מדי יום ביומו תהלים בצבור. ורבים מבני המשפחות שבעליהן ובניהן היו בצבא התחילו להתענות ולצום מדי שבוע בשבוע בכל יום שני וחמישי. כעבור איזה שבועות קבלנו מכתב ובו הבשורה הטובה, שיצאה פקודה מאת שר החוץ ומאת שר המלחמה של ממשלת תוגרמה לכל השרים ומפקדי המלחמה לשחרר תומ״י את כל נתיני פרס שנלקחו לצבא העותומני ולשלחם חזרה לבתיהם.

אין לתאר את השמחה הגדולה ששררה בין בני העדה ובין יתר העדות ביום שהוחזרו המגוייסים ירושלימה מדמשק, וזה היה ביום א״ך באדר התרע״ו. אך לדאבוננו היו חסרים הרבה אנשים — שמתו או שנעדרו ונשותיהם נשארו עגונות עד היום. צעקות ויללות הנשים האומללות עלו עד לשמים ובכיות ילדיהן וטפן היו קורעות את הלב ואין לאל ידינו להושיע. אנו מצדנו עד כמה שהיה ביכלתנו השתדלנו לדעת מה היה אתם וכל עמלנו עלה בתוהו.

ומי שעשה נסים לאבותינו הוא יעשה תמיד נסים ונפלאות אתנו יגאל אותנו וישיב בנים לגבולם, לארצם ולנחלתם אמן.

כיבוש ירושלים

בשלהי שנת תרע״ז ובתחילתה של שנת תרע״ח החמיר מצב תושבי הארץ מאד והיה בכל רע. המחלות והמגפות נתרבו והפילו חללים רבים, והממשלה התורכית עוד הקשתה את עולה, בהטלת מסים וביחוד בגיוס אנשים לצבא. ובשרות הצבא סבלו החיילים נוראות, הן מצד העבודה הקשה והן מחוסר אוכל שגבל ברעב ממש. לכן היו מוכרחים לברוח על נפשם מן הצבא. מהם נרדפים בשדות, מהם מוסתרים בבתים. ובאותו הזמן כמעט כל תושבי העיר היו מובטלים ומסתובבים בלי כל עבודה והרעב היה בארץ. גם אנשים אמידים שהיתה להם יכולת לקנות רעבו, כי האוכל לא היה בנמצא. וכל היום ה״קאנון שויש״ והשוטרים מסתובבים ברחובות, לצוד ציד. במקרה שאיזה פלח ערבי או פלחית ערביה הביאו ירקות למכירה, מיד היו מתנפלים עליהם וקנו מהם באיזה מחיר שבקשו ואח״כ שלמו להם בבנקנוט תורכי ששוויו היה עשירית מערכו הנקוב. ובגלל כך לא היו הפלחים מביאים את פרי תנובתם למכירה בשוק. וכך נוסף המחסור בירקות למחסור בצרכי־אוכל, ומזה סבלנו נוראות.

רוב ההמון, וכמעט כולו, היה ניזון וחי מאכילת תורמוס וכוסבא,[1] אפילו שעורים לא היו בנמצא. עשירים היו קונים שעורה, מבררים וטוחנים אותה ולשין אותה יחד עם סובין של חטים ואופין מזה לחם. ועניים שידם לא היתה משגת לקנות שעורים וסובין היו קונים סובין של חטים בלבד ולשין עם קמח של דורא. ואחרים היו עושים מאכל מיוחד מקמח דורא עם מעט שמן ומכניסין אותו לתנור והיו חותכין אותו בחתיכות כעין עוגות, כביכול, ובזה היו ניזונים והיו כאלה שהם ובני ביתם מלקטים קליפות של תפוחי זהב לאכילה.

כל הדרכים לירושלים היו סגורות. ומי שהלך ברגלו — דרך ההרים

1. הכוסבא – בערבית היא הפסולת הנותרת לאחר שסוחטים את השמן מהשומשמין, ובזמן הרגיל מאכילין את זה לכבשים ולעזים.

לאיזו מושבה כגון: ראשון לציון, רחובות או פתח תקוה, לקנות מעט חטים או שעורים, כדי לטחון אותם לקמח ולאפות לחם, בדרכו חזרה, תפסו אותו אנשי צבא או שוטרים ולקחו ממנו הכל. ועוד נוסף לזה אסרו אותו, מפני שכפי חוקי הממשלה אסור לסחור בחטים ושעורים. והיה צריך לתת שוחד כדי שישחררו אותו ולא יביאו אותו למשפט.

וביחוד סבלה מאוד דלת העם. רובם ככולם מכרו את כל כלי ביתם החל מקערות, מזלגות, כוסות, קיתונות, סדינים ושמיכות ואפילו הבגדים שעליהם, כדי להביא טרף לבני ביתם ולהחיות את נפשם, ואין כל עט סופר יכול לתאר זאת. מיום ליום היינו מצפים לישועה ובעוה"ר היינו נמצאים בתוך גל של צרות יותר ויותר.

והנה בשלהי חדש חשון תרע"ח (1917) נתבשרנו בסודי סודות, ואסור להוציא זאת מפה לאוזן, שהצבא הבריטי הולך ומתקרב אל ירושלים. ובמשך הימים כבר היו רבים אומרים שהגיעו אל הרי הקסטל קרוב למושבה "מוצא", וכי בכל יום הם יורדים למוצא וחוזרים שוב אל הרי הקסטל. וכל ההמון היה מצפה בכליון עינים לבואם, הן היהודים והן המוסלמים והנוצרים. והנה החילונו לשמוע את קול רעמי התותחים. וביום השבת כ"ג כסלו תרע"ח, ואנו נמצאים בבית הכנסת ומתפללים, לפתע נכנסו אל בית הכנסת ראש המשטרה עם כמה שוטרים והודיעו לנו שהאוייב מתקרב ולכן עלינו להיות זהירים מאד ולא להסתובב ברחובות וביחוד הילדים והנשים, וכל העובר דמו בראשו. ומיד עזב את בית הכנסת ויצא.

אחרי זמן קצר ראינו המון ערבים באים מהכפרים. הם העמיסו את רכושם ואת בני ביתם על חמורים ופרדים ובאו אל שכונות היהודים להסתתר, שהנה "האנגלי" כבר קרוב לגבעת שאול. וכבר שמענו את קול רעמי התותחים שהיו מרעישים מדי פעם בפעם את העיר. גם מן השמים עזרו והוסיפו קור, גשם וברד ללא הפוגות. תושבי ירושלים קפאו מקור ונחבאו בתוך הבתים וכל העיר שרויה באפלה.

לפנות ערב נתאספנו יחד אחדים מבני השכונה לטכס עצה איך להתנהג הלילה. אם כל אחד ישאר בביתו לבד, או נתאסף כולנו

במקום צבורי אחד, כגון בית הכנסת. מבחינה בטחונית לא טוב שכולנו נתאסף במקום אחד שמא חלילה יפגע פגז במקום, אלא כדי לשמור על הנשים והילדים מפני החיילים הטורקים. אחרי ההתיעצויות באנו לידי החלטה שכל שלש או ארבע משפחות יתאספו אצל אחד השכנים הקרובים. ועוד הטלנו על כל בעל בית שמדי פעם בפעם ילך לבקר את ביתו ויכנס לחדרים הפנוים לאיזה רגעים לבקורת מפני הגנבים וישוב אל מקומו.

וכך נהגנו. היינו יוצאים לבקר את הבתים ומדי פעם היו מאירים את פנינו ברק יריות התותחים. והנה, כאשר קרבתי אל ביתי הגני מוצא לפני איש צבא תורכי עומד וכולו רטוב ורועד מקור. שאלתי מי שם? ענה: אני איש צבא תורכי. למען ה׳ רחם עלי ותן לי פרוסת לחם וסיגריה אחת. אמרתי לו: חביבי, איני מעשן סיגריות וגם לי אין לחם, שילחתי אותו מעל פני וחזרתי אל בית השכן. ישבנו באפלה רועדים מקור. הגברים התחילו לקרא מזמור יענך ה׳ ביום צרה. היריות הלכו והתרבו מכל צד, הן מצד הבריטים והן מצד התורכים. צבאות התורכים הביאו את תותחיהם והעמידו אותם במחנה יהודה. והבריטים העמידו התותחים בגבעת רם (שיך באדר). בינתים והצבא התורכי היה נסוג והולך. והנה קרוב לשעה שתים עשרה בלילה נפסק קול רעמי התותחים והכל נשתתק, היינו שומעים רק המולה ורעש ורשרוש. כשיצאנו החוצה לראות, עברו לפנינו כמה אנשים שבאו ממחנה יהודה. שאלנו אותם מה נשמע? ענו לנו הכל נגמר. התורכים ואנשי הצבא עזבו הכל וברחו לנפשם, והבריטים עומדים בככר רוממה. העיר נשארה בלי מושל ובלי צבא והכל הפקר, וכבר יצאו אנשים לשלול שלל ולבוז בז, וכבר שללו את כל החנויות שעל הדרך במחנה יהודה ולא השאירו מכל החנויות רק קרשים וגגות הפחים והדלתות פתוחות לרווחה[1]. ואנו נכנסנו לבית ישבנו כמשתוממים והמשכנו כפי מה שהחלטנו בהתחלה. לבקר את הבתים מדי פעם בפעם

1. במחנה יהודה, על דרך יפו, היו כעשרים חנויות בנויות מצריפי עץ, מהן חנויות מכולת, ירקות, גלנטריה ודברים שונים, וזה היה קל להרוס ולשלול כל מה שהיה בתוכם.

עד אור הבוקר. הלילה היה שקט. לא קול המולה, לא קול רעש ולא רעמי תותח, רק לפעמים קול אנשים עוברים ושבים ומפירים את הדומיה. והנה הגיע זמן התפילה. השמשים באו והעירו את האנשים לתפילה כדרכם בכל יום ויום. אחרי התפילה באתי הביתה והודעתי שהנני הולך למחנה יהודה לראות מה נשמע. בדרך מצאתי קבוצות קבוצות אנשים שעמדו ושוחחו על המצב וכל או״א מספר איזה סיפור איך עבר עליו הלילה. ולפנינו, עוברים המוני אנשים עם כלים שונים בידיהם ששללו ובזזו מהמשטרה ומיתר המקומות. הלכתי אל המשטרה לראות ולא מצאתי אף שוטר וכל הכלים מושלכים מפוזרים ומפורדים על הארץ אין דורש ואין מבקש, והמון פרוע מקבץ ולוקח מכל הבא לידו והולך. חזרתי והעברתי את הילדים עם אשתי הביתה.

אחרי זמן קצר יצאתי שנית לרחוב, והנה חברי העיריה עם כמה שומרים מתושבי העיר, התקבצו יחד וסידרו שלושה דגלים לבנים והלכו לקראת הבריטים להזמין אותם לבוא לעיר. מיד אחרי הפגישה טסו כמה אוירונים על פני העיר, ואח״כ התחילו להופיע פרשים ואחריהם טור אנשי הצבא, עגלות, מכוניות ותותחים, שנתמשך מרוממה עד שער יפו. והצבא גדול ועצום. אנגלים, סקוטים, אוסטרלים והודים, שהתהלכו בתלבושת מיוחדת מגודלי זקן, וחובשים מצנפות לראשם. הצבא נטה אהליו בין עצי זית ופרי, מול שכונת רוממה. הקציניים נכנסו לעיריה וירושלים היתה צהלה ושמחה.

אין לתאר את שמחתם של כל תושבי ירושלים כשנכנסו צבאות בריטניה אליה. כל אחד יצא ממחבואו. הן התושבים והן האסירים והעריקים בלי הבדל דת וגזע. הן מהיהודים, הן מהמוסלמים הן מהנוצ־רים והתחילו להתהלך ברחובות ירושלים בלי כל פחד, אימה, או בהלה. בעוד שלפני ימים לא העז אף אחד לצאת מביתו ולהתהלך ברחוב מפני פחד ה״קאנון שויש״, כלומר שוטרים שביקשו ״ואסיקה״ — תעודת זהות. ואם האיש היה עריק או בכלל לא שרת בצבא מיד הובל אל ה״כולאגאסי״, מפקד הצבא, שהיה מוסר אותו ל״חוכום עורפי״ משפט צבאי. משכיבים אותו ומרביצים לו מכות אכזריות עד זוב

דם. פעמים רבות היו אנשים מתעלפים מרוב מכות שהיו מקבלים בלי כל רחמנות ואח"כ היו אוסרים אותם ומענים אותם בעינויים שונים, ואחרי כל זאת היו שולחים אותם לעבודה הצבא.

והיום התהלכו כולם חופשים, קבוצות קבוצות. התחלנו לעלות למעלה מרחוב יפו, היינו מבית החולים שערי צדק ומעלה, עד קרוב לכפר "ליפתא" (מי נפתוח) וראינו בדרך, מושלכים על הארץ, פגרי אנשי צבא תורכים, וכן עברנו בכל הדרך וראינו את המצב השקט בירושלים ואז הוברר לנו מהו הנס הגדול שעשה הקב"ה אתנו תושבי עיה"ק ירושת"ו ביום הזה.

בדרכנו חזרה, כשהגענו לשכונת מחנה יהודה, ראינו שכבר נפתחו חנויות המכולת לרווחה וכבר אפשר היה לקנות צרכי אוכל, והיהודים היו מתכוננים לקראת חג־החנוכה. ובלילה ברכנו על נר ראשון של חנוכה וברכת "שהחיינו", ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות. נתנו הודאות להקב"ה שהגיענו לעת כזאת והצילנו מכל צרה כן יזכנו האל לראות בהרמת קרן ישראל ובביאת גואל צדק אמן.

הגדוד העברי

בחודש מנ״א תרע״ז קמה בארץ תנועה ליסד גדוד עברי שיעזור בכבוש כל הארץ מידי התורכים. היו הרבה אנשים שהיו בעד והרבה אנשים שהיו נגד. אך הצעירים מכל העדות היו משתוקקים להתגייס ואלה שהתגייסו היו הולכים ומשפיעים על חבריהם להצטרף אליהם. בינתים נפתח מרכז לרישום מתגייסים בבית החולים רוטשילד, ושם היתה כעין מפקדה. בראש המפקדה עמד ג׳מס די רוטשילד בנו של אדמונד די רוטשילד. וזה נתן אומץ ותוקף רב למתגייסים ולכל העוסקים בגיוס.

בימים ההם בא לארץ המנוח מר זאב ז׳בוטינסקי לעשות תעמולה לגדוד העברי בא״י והוא לבוש מדי צבא בדרגת קפיטן. ובאחד הימים קרא לאספה גדולה בשכונת הבוכרים ושם נאם נאום מקיף לעורר את צעירי ובחורי ישראל להתגייס לגדוד העברי לגאול את ארצנו. ובין הדברים שהיה מדבר היה מוסיף ״אל תגזימו״, וזה הפך לאמרה ביניבו באותם הימים—״אל תגזימו״. אחרי הנאום המלהיב של ז׳בוטינסקי התגייסו רבים מבני עדתנו ומבני עדות המזרח לגדוד העברי.

בחודש תמוז תרע״ח, באה פקודה שכל המתגייסים יסעו למצרים. רבים מבין הצעירים בני עדתנו היו בין הנוסעים. ואני, שהייתי המשפיע עליהם שיתגייסו, אפילו שהוריהם היו מתלוננים עלי, ליוויתי אותם. הבחורים יצאו בסך, ואנו יחד עם ההורים והקרובים אחריהם עד שהגענו לתחנת הרכבת. ברכנו את כל או״א בברכת צאתכם לשלום ובואכם חזרה לשלום, ונפרדנו בדמעות מהם והרכבת זזה ונסעה לדרכה.

גדוד המתנדבים בא״י נקרא תחילה בשם הגדוד הארבעים לקלעי המלך ורק בשנת תר״פ, בשנה האחרונה לקיומו, נקרא בשם עברי ״הגדוד הראשון ליהודה״.

הצעירים שהלכו לצבא לא היו מרוצים בהתחלה מתפקידם מפני

שלקחו אותם לגור באהלים במדברות ולא לפעולה צבאית. בכל זאת לחיבת הארץ סבלו הכל, ולמדו להיות תותחנים וצלפים ויתר עבודות הצבא.

בינתים נגמרה המלחמה והוכרזה שביתת נשק ובקרב הערבים התעוררה תנועה נגד היהודים. ואז כל הישוב חשב שהגדוד העברי יבוא לעזרה. אך הממשלה אסרה עליהם לבוא לירושלים וסגרו אותם במחנות, ואח״כ פיזרו אותם קבוצות קבוצות במושבות העבריות.

אבני תשתית

ישיבת אוהבי ציון

בשנת תרע״ח, בזמן המלחמה העולמית, הגיע סכום כסף מאמריקה על ידי ועד הסיוע האמריקאי לתמוך בת״ח מכל העדות שילמדו בכל יום ויום שעות אחדות בשעות קבועות. מצד הספרדים נבחר כבא־כחם הרה״ג וכו׳ כמוהר״ר נסים אלישר והוא פנה אלי לשלוח אליו כמה תלמידי חכמים מבני עדתנו שילמדו בכל יום ויקבלו תמיכה חדשית. אני בחרתי כמה ת״ח מבני עדתנו ומסרתי שמותם להרה״ג ח״ר נסים אלישר והוא קיבל אותם. ובכל יום היו הולכים לישיבה ומ־קבלים תמיכה חודשית עד גמר המלחמה ואח״כ סידרתי את הישיבה אצלנו בשכונה וסידרתי להם תקנות, ואלו הן תקנות הישיבה:

תקנות

ישיבת אוהבי ציון יכב״ץ

אשר לעדת ישראל אנשי פרס בירושלים ת״ו

נוסדה בשנת וברצוני רחמתי״ך לפ״ק

א) כל תלמיד־חכם הנרשם בפנקס הישיבה מחוייב לבוא מידי יום ביומו אל הלמודים בשעה הקבועה, היינו משעה 6 ערבי עד שעה 12 אחה״צ.

ב) הלמודים צריכים להיות רק בעברית ובאופן יוצא מן הכלל מותר לתרגם לפרסית כדי שיוכלו להבין את הענין על בוריו.

ג) כל חברי הישיבה מחוייבים ללמוד בכנופיא אחת, וילמדו בנחת מלה במלה כדי שיוכלו לעומק הענין.

ד) בזמן הלימוד אסור לספר ולהתווכח בעניינים אחרים שלא נוגעים לעניני הלמוד וכו׳.

ה) כל תלמיד־חכם שלא יופיע בשעה הקבועה אל השיעורים מידי יום ביומו, ינוכה משכרו כפי ראות עיני מנהל הישיבה בלי שום טו״מ מלבד מקרה יוצא מן הכלל.

ו) כל חבר הישיבה יקבל את משכורתו כפי שיקבעו לו מועד הסיוע.

ז) פעם בשני שבועות מחוייב כל או״א מבני הישיבה לבוא בליל ששי ללמוד ״תקון כרת״ ותהלים וכו׳ במשך כל הלילה, ואם הוא אינו יכול לבוא, הרשות בידו למנות אחר במקומו ולשלם לו את שכרו על חשבונו.

ח) אחרי גמר הלמודים מידי יום ביומו מחוייבים כל חברי הישיבה לברך בברכת ״מי שברך״ לכל הנדיבים והתורמים לישיבה.

כל זה קבלנו עלינו בלי שום זכר אונס כלל ועיקר ולראיה באנו עה״ח.

הצעיר רחמים מלמד כהן	הצעיר רחמים משיח כהן
הצעיר יוסף בר ראובן הכהן	הצעיר יוסף מרדכי שלום
הצעיר דוד רחמים כהן	הצעיר משיח בן יצחק כהן
הצעיר מאיר יוסף סג״ן	הצעיר מאיר ן׳ מו׳ דוד

ועוד הרבה ת״ח מבני עדתנו היו הולכים יום יום ולומדים שם ולפעמים קבלנו איזה סכומים לקניית ספרים בעד הלומדים. בכסף אשר קבלנו קנינו איזה ספרים ועודם נמצאים בישיבת הרה״ג ר׳ רחמים מלמד כהן זצ״ל. אחרי המלחמה נפסקה התמיכה והת״ח המשיכו ללמוד בביהכנ״ס של הרב מלמד והיו מקבלים איזה סכום מאת הרב מלמד ונשארו עד היום לומדים שם לפנות ערב בכל יום, ובליל ששי לומדים תקון כרת. במקום אלה שנלב״עו * נכנסו אחרים ולומדים עד היום ומקבלים את שכרם ממשפחת הרב מלמד עד היום.

* *
*

מרכז בעלי מלאכה

מיד אחרי הכבוש, בשעה שהיה קשה מאוד לקבל צרכי אוכל וצרכי הלבשה, נגשנו ליסד מפעל בשם מרכז בעלי מלאכה שמטרתו לעזור לבעלי מלאכה לקבל מצרכי אוכל והלבשה מאת הממשלה במחיר השוה לכל נפש.

* שנפטרו לבית עולמם.

המייסדים הראשונים היו ה׳ יחיאל צ׳מירנסקי — חרש בעצי זית, ר׳ יעקב בן דב — צלם, אנכי רפאל חיים הכהן — מדפיס, ועוד חברים אחדים: סנדלר, שען וכו׳ שבחרו אותנו בתור ועד. כל חבר הכניס סך לירא אחת דמי חברות ובחרנו לה׳ י׳. ילין בתור מזכיר ומנהל המפעל.

המפעל התקדם מיום ליום וחברים רבים בעלי מלאכה נצטרפו אלינו. חברי הועד השקיעו כל או״א סכום כסף, ויחד עם דמי־כניסה של החברים היינו קונים צרכי אוכל והלבשה שאי אפשר היה להשיג אותם בכל מחיר, לא בשוק השחור ולא בשוק הלבן, ומחלקים בין החברים. כן נתנו הלוואות ועזרה לבעלי מלאכה להקים ולשקם בתי מלאכה.

כמעט בכל ערב היינו מתאספים — חברי הועד — לדון בבקשות החברים ומשתדלים למלא את משאלתם בלי כל הפליות. מידי פעם היינו קוראים לאספה כללית של כל החברים שבה מסרנו דו״ח מכל הנכנס והיוצא, ולפי הצבעת הרוב היינו מקבלים החלטות ומוציאים אותן אל הפועל. במשך זמן רב המשיך מרכז בעלי מלאכה את פעו־לותיו עד זמן שהסתדרו חבריו במפעלים קטנים והתבססו בעבודתם. ועם הקמתם של מפעלים יותר גדולים ומסודרים בארץ לא היתה ניכרת פעולתו.

יסוד האוניברסיטה

בט״ו באב תרע״ח חגג הישוב כולו את הנחת אבן היסוד של האוני־ברסיטה העברית. במעמד השתתף קהל רב מכל האומות, ומשלחות מכל ארצות תבל. גם מרכז בעלי מלאכה קיבל הזמנה להשתתף בחגיגה. משלחת של החברים יצאה יחד עם הדגל של מרכז בעלי מלאכה משכונת אבן ישראל עד הר הצופים בשירים עם יתר האגודות. כן השתתף המון רב מהעדות הנוצריות והמוסלמיות וכן מפקד הצבא אלנבי והלורד בלפור. מכתבי ברכה נתקבלו מאישים רבים וגם מאת האמיר פייצל בנו של מלך ערב. באותו היום היתה שמחה גדולה לבני ירושלים שבזה מייסדים יסוד בית רוחני חדש לעם ישראל.

הלואה וחסכון

בשנת תרע״ח פנו אל מרכז בעלי מלאכה, חברים אחדים מתל אביב בהצעה לייסד ״בנק הלואה וחסכון״ בירושלים. ואחד מהחברים עמד והרצה לפנינו הרצאה מקיפה על התועלת הגדולה שיכול הבנק להביא לבני ירושלים ביחוד לבעלי המלאכה. אנו, חברי ועד מרכז בעלי מלאכה, קראנו לאספה ובאנו לידי החלטה לקבל את ההצעה והיינו הראשונים שנתנו את הלירא ליסוד בנק הלואה וחסכון. יתר החברים גם הם התחילו להכניס כ״א סך לירא א׳. עד שהגיע מספר חבריו לאלפיים איש.

כאשר התרבו החברים וכסף רב נמצא בקופה, בחרנו למנהל המוסד את ה׳ מרדכי בן הלל הכהן ולסגנו את מר ש. שוארץ ועל ידם נבחרה מועצה שנהלה את הבנק. בתקנות נקבע שכל חבר שיקבל הלואה, עליו להשליש בבנק סך עשרה אחוזים מההלואה שמקבל. ועל ידי כך המפעל היה מתקדם. בכל שנה נקראה אספה כללית למסירת דו״ח ולבחירת מנהל ומועצה.

באחת האסיפות הכלליות הוחלט, שמאחר שנמצא כסף רב בקופה אין זה נכון לשלם שכר דירה לאחרים, אלא לקנות מגרש ולבנות עליו את הבנק. ההחלטה הוצאה לפועל. נקנה מגרש ברחוב בן יהודה ונבנו חנויות בקומת הקרקע והבנק, נרחב ומסודר יפה, בקומה ב׳. כך פעל הבנק שנים רבות והיה לתועלת רבה לחברים ולכלכלתה והתפתחותה של ירושלים. לדאבון לב, באחד הימים במלחמת העצמאות, נכנסו כמה מכוניות צבא אנגליות מלאות חמרי נפץ לרחוב בן יהודה, נהוגות על ידי חיילים בריטים ופוצצו כמעט את כל רחוב בן יהודה וביניהם גם בנין בנק הלואה וחסכון שנהרס כולו מלבד חנות אחת יחידה שנשארה עומדת על תלה והיא חנות הספרים של ר׳ מיכל רבינוביץ. בהתפוצצות זאת נפלו הרבה קרבנות, השם ינקום דמם. אז שכר הבנק מקום מיוחד להנהלת עסקיו. ופעמים אחדות באו לידי החלטה לבנות מחדש את הבנק. הנני מקוה שישוב בנק הלואה וחסכון וייבנה מהר, ויפה יותר מהראשון.

ועד העיר

בשנת תר״פ הזמין ד״ר טהון, שהיה יו״ר הסוכנות היהודית, אחדים מגדולי הישוב בירושלים וכן אותנו נציגי אגודת אוהבי ציון ונציגי מרכז בעלי המלאכה למשרדו ובא בהצעה לייסד את ״ועד העיר בירושלים״. אחרי הצעות וויכוחים שונים, יסדנו באותה ישיבה את ועד העיר ליהודי ירושלים ונגשנו מיד להכין בחירות. בבחירות נבחרו כחברים מטעם העדה ה׳ דוד שלגי ואנכי, ולראש ועד העיר נבחר ה׳ יוסף מיוחס. במשך שנים רבות שימשתי כחבר בועד העיר ובועד הפועל שלו.

באחד הימים בקר מר הרברט סמואל, לפני שיתמנה בתור נציב עליון לא״י, בועד העיר. ובאותו היום הצטלמנו כל החברים אתו יחד.

פרעות בירושלים

בחג הפסח תר״פ בשעה שתהלוכת העולים ל״נבי מוסא״ עמדה לצאת משערי ירושלים, פרצו הערבים המוסתים ופרעו פרעות קשות ביהודי ירושלים. הערבים התנפלו על רחוב היהודים ועשו שמות. רבים נפצעו וכמה נפלו חללים וחלק גדול מרכוש היהודים נשדד ונהרסו בתי ישיבות ובתי כנסיות וחוללו ספרי תורה. קבוצות צעירים שליד ההגנה שיצאו להגן על עמם ובראשם ז׳בוטינסקי נאסרו, והשוטרים הערבים שבעיר העתיקה פרקו את הנשק מעל היהודים שניסו להגן על נפשם. הפרעות נמשכו גם למחרת היום. הפורעים ניסו להתפרץ גם לעיר החדשה אבל נהדפו על ידי היהודים. האסירים היהודים נשלחו למאסר בעכו. הממשלה הטילה עוצר וגוויות החללים היו מושלכות ללא קבורה. אחרי השתדלויות ניתנה רשות לקבור את הקדושים בשעות העוצר ושום איש לא הורשה להשתתף בהלויה.

בכ״ד ניסן תר״פ הובאו תשעה עשר אסירים מעכו לירושלים למשפט לבית המשפט העליון בירושלים. ז׳בוטינסקי נידון לחמש עשרה שנה עבודת פרך ויתרם לשלש שנים. למחרת הוכרז מטעם ראשי המוסדות יום אבל ומחאה ואנו התאספנו בבכ״נ לאמירת תהלים וסליחות ותקיעת שופר. שם נאמתי נאום מחאה בפני הקהל הרב שהתאסף בבית הכנסת.

הרברט סמואל

בשנת תר״ף בחודש תמוז, נתבשרנו שנתמנה יהודי, המכונה הרברט סמואל בתור נציב עליון לארץ ישראל. שמחת היהודים בכל הארץ היתה עזה עד מאד שאין לתאר אותה. בחודש מנחם אב הגיע באנית מלחמה אנגלית ליפו. הוא עלה ליבשה לבוש מדים רשמיים והיהודים ראו אותו כגואל ממש. שמחה וששון בכל הארץ, ומהאניה ירו עשרים ואחת יריות תותחים לכבודו. הוא נתקבל בכבוד מלכים אח״כ עלה ברכבת לירושלים. אנשי העיר יצאו לקראתו לקבל את פניו וכאשר עבר במכוניתו כל העם צהל משמחה ונתקבל בתשואות המולות עד מאד.

בשבת נחמו הזמינו אותו להתפלל בביהכנ״ס חורבת ר׳ יהודה החסיד. לתפלה הוזמנו הרבנים הראשיים וראשי אבות בתי הדין, ספרדים ואשכנזים וכן כל גדולי ונכבדי העדות בירושלים, ובתוכם הוזמנתי גם אני. ביום השבת לן הרברט סמואל במלון אמדורסקי שהיה בתוך החומות. ומהמלון עד ביהכנ״ס הועמדו שוטרים משני צדי הרחובות שלא נתנו לאף אחד לעבור מלבד לאותם האנשים שהיה בידם כרטיס הזמנה. בתחילת הכניסה לרחוב היהודים, נפרשו על הארץ שטיחים וכל הרחוב קושט בפרחים ובדרכו לבית הכנסת זרקו היהודים מן החלונות ברחוב מי־ורד על ראשו, והנשים הספרדיות רננו בקול שירה וזמרה לקראתו. לפניו הלכו שוטרים וקצינים, ועל ידו הלך מושל העיר סטורס בתור שומר ראש. בקול המולה ושאון ותשואות נכנס לבית הכנסת. אנו האורחים נכנסנו במוקדם לבית הכנסת והתחלנו את התפלה וחיכינו לבואו ב״נשמת כל חי״. הוא נכנס וישב על יד ארון הקודש, על כסא מיוחד שהוכן לו ועל ידו המושל עם אקדחו. החזנים התפללו בטוב טעם ודעת בניגונים שונים ובעת הוצאת ס״ת כבדו אותו בהוצאת ס״ת מההיכל. וביהכנ״ס, אעפ״י שהמקום גדול, היה צר מהכיל את קרואיו. העלו ס״ת על הבמה וכל הקהל עמד על רגליו, וכשהחזן קרא ״שמע ישראל״ — רעד כל בית הכנסת. את הרברט סמואל כבדו בעליית מפטיר וכשעלה לתורה עמד כל הקהל על רגליו לכבודו, ואחרי קריאת התורה קרא את הפטרת ״נחמו נחמו עמי״. וכשהגיע בברכות למלים ״על כסאו לא ישב זר״ רעד

עבר בקהל שחזר ואמר יה״ר שעל כסאו לא ישב זר. אחרי גמר קריאת ההפטרה ירד מעל הבימה והחזן קרא מי שברך לממשלה הברי־טית ולהרברט סמואל ולכל שרי הממשלה ובתוכם גם הרבנים הראשיים וגדולי התורה וכו׳.

התפללנו תפלת מוסף, ואחרי התפלה לא הורשה לשום איש לצאת מביהכנ״ס לפני צאת הנציב ופמליתו. אנשים מכל השכונות שבכל קצוי העיר באו לרחוב היהודים כדי לראות את פני הנציב היהודי. וכאשר יצא מבית הכנסת לחוץ, כל העם התחילו למחא כפים בתשואות ובהמולה רבה. רבים הצטופפו על גגות הבתים ברחוב היהודים ומהח־לונות רננו הנשים ושפכו מי ורד וסוכריות על ראש הנציב. והמון רב היה סוער והולך אחריו עד שבקושי היה יכול לעבור בין הקהל הרב שהיה עומד משני צדי הרחוב על אף שעמדו שוטרים משני צדי הרחוב ושמרו על הסדר. כאשר עבר (והוא מוקף סביבו שוטרים וקציני צבא) מרחוב היהודים לרחוב דוד ששם חנויות הערבים, עמדו כל הערבים על רגליהם עד הגיעו אל מלון אמדורסקי.

הנציב נכנס ראשון ואחריו מוזמנים שהורשו להכנס עפ״י הזמנה מיוחדת. למעלה באולם הגדול היו מסודרים שולחנות ערוכים בטוב טעם. הנציב ישב בראש ועל ידו המושל סטורס והקצינים הגבוהים ומהעבר השני ישבו המוזמנים. נערך קידוש עם עוגות ופירות, ברכנו ברכה אחרונה, דרשנו בשלום הנציב וירדנו.

בחודש מנ״א כתבתי לו ברכה מיוחדת בשם עדת יהודי פרס בירושלים, שהועתקה על זכוכית באותיות מוזהבות ובצבעים שונים, ונכתבה וצויירה ע״י חכם משה, בתוך זר מוזהב מעץ יפה עד להפליא, ושלחתי לו על ידי שמש העדה מר בנימין בן ניסן לארמונו בהר הצופים, בצירוף שיר שנכתב ע״י חכם יוסף דוד בנאי מעיר יזד שבפרס. הוא קיבל את זה בשמחה ושלח לי מכתב תודה על המנחה השלוחה לו.

קרן הגאולה

בשנת תר״ף הוכרז מטעם ועד הצירים לא״י על קבוץ כספים ל״קרן הגאולה״. מודעות גדולות פורסמו הן מטעם החרדים והן מטעם החילונים

מידי יום ויום. ועד הצירים הטיל עלי להיות אחד מהנואמים ובעלי התעמולה למען קרן הגאולה בכל העיר — וביחוד בין עדות המזרח ובין עדת יהודי פרס בירושלים. קראתי לאחדים מבני העדה והסברתי להם את הענין והחלטנו לסדר בכל השכונות תעמולה גדולה וחזקה למען קרן הגאולה. כרוזים ומודעות מאת כל עדה ועדה קראו לכל בר ישראל להשתתף בקרן. כן החלטנו לסדר יום מיוחד לקבץ כספים ותכשיטים לקרן הגאולה. והנה אינה ה׳ לידנו מקום גדול ורחב ידים בתוך שכונת זכרון טוביה. קישטנו את המקום בדגלים ומנורות וענפי ירק ושערים לכניסה וסיסמאות ופסוקים שונים, וכסינו את כל המקום בשטיחים וסידרנו מסביב כסאות למושב גברים לחוד וגברות לחוד, וכ״כ העמדנו תיבה של ביהכנ״ס, כעין בימה יפה, וקישטנו אותה בענפי ירק מסביב, מקום לנואמים ולדברי הסברה.

במשך הימים הייתי הולך מבית לבית וממקום למקום לדבר על לב האנשים והנשים שיתכוננו ליום זה, לבוא לקחת חלק במצוות קרן הגאולה. וכאשר הייתי מדבר אתם היו מבטיחים לנדב טבעת זהב או כסף או תכשיטים שונים. אחרים תרמו רק כסף. והנה נכנסתי אל הרבנית בכורה, אל׳ הרב משה פראנקו זצ״ל, שהיה רב ראשי וחכם באשי בירושלים, והסברתי לה את הענין, אמרה לי שאין לה תכשיטי כסף או זהב. אמרתי לה: חפשי אולי תמצאי איזה דבר ואל תמנעי עצמך מלהשתתף במצוה הגדולה הזאת ״מצות קרן הגאולה״. ואז אמרה: ״יש לי דבר יקר מאוד לקהל״ ופתחה את הארון והוציאה לפני את גלימת הרב. הגלימה היתה רקומה בחוטי כסף, מתנה מהממשלה הטורקית שהיתה מכבדת בה כל רב ראשי וחכם באשי שהיתה ממנה לכל מחוז ומחוז. אמרתי לה: ״אם את רוצה את יכולה להשתתף בזה במצות קרן הגאולה, ובזה שמך יזכר לדורי דורות לעד״.

סוף סוף קבענו את התאריך לערב קבוץ הכספים והתכשיטים לקרן הגאולה. הזמנו את כל בני השכונות ורובם ככולם נענו להזמנתנו ובאו וכ״כ הזמנתי את הא׳ מ. אוסישקין. ובאותו ערב העמדתי שני מזכירים שירשמו את הנדבות. לקול התזמורת נתקבץ המון רב במקום ואז התחלנו בנאומים ודברי הסברה, וכל או״א התנדב כפי יכלתו

ויותר. מי תכשיטי כסף או זהב ומי בכסף מזומן. אנשים תרמו עשר לירות, נשים זקנות שנדבו רמוני כסף לס״ת בבתי כנסיות הוציאו אותם מבתי כנסיות והביאו אותם לקרן הגאולה. ושם כל או״א נרשם על ידי שני מזכירים. לפני הועדה נצטבר כסף מזומן והמון תכשיטי כסף.

מר מנחם אוסישקין נתקבל בתשואות המולות. התזמורת נגנה שיר לכבודו. אחרי ששקט הקהל ראינו שבאה הרבנית מ׳ בכורה, אלמנת הרה״ג משה פראנקו, והביאה בידה את הגלימה בתוך טס נחושת. קמנו וקבלנו את זה בתודה ובשמחה.

מר מ. אוסישקין, שהיה אז ראש ועד הצירים, התפלא מאוד לראות את המחזה הגדול הזה. כבדנו אותו שינאם איזה מלים לכבוד היום. הוא עלה על הבימה ואמר: ״אתם בני עזרא ונחמיה שבנו בית שני, ראויים אתם לבנות על ידכם בית שלישי. וכמו שאבותיכם התנדבו ושמו נפשם בכפם לעלות לא״י ולבנות את הבית השני כן אתם עזבתם את כל תענוגי חו״ל ועליתם אל א״י. יתן ה׳ וייבנה בית שלישי בימיכם ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח אכ״י״.

למחרת סידרנו את כל הערימות וביקרנו את הרשימה ומצאנו שהכל בסדר, והובלנו את התרומות אל ועד הצירים לא״י.

* *
*

עם הספר

מאת

פרופ׳ יוסף יואל ריבלין

הכרתיו מימי נעוריו, בעודני אני ילד ועד לימיו האחרונים. ביסודו של דבר היה רפאל חיים הכהן בן ירושלים, ויש לציין — בן ירושלים מעיקרו ומשרשיו. מרגיש עצמו בירושלים בביתו הוא, בן בעמיו. והיה כך בתקופת השלטון התורכי, בשלטון המנדט הבריטי ועד ערוב ימיו. בימי תוהו ובימי שלוה. אין בבן ירושלים שמץ מרגש נחיתות ואף לא רגש עליונות. כמו שהוא — הנהו מוצק בכל הליכותיו, באין הבדל על איזו עדה הוא נמנה, על איזו מפלגה ומעמד, בן תורה ו״משכיל״, סוחר ובעל מלאכה. בן ירושלים מדורות; נאמן לעצמו. כך מנהגו בחברה, בין הבריות, וכך יחסו לבעיות המתעוררות ודרכו בחיים.

ונוסף על כך: עדינות־הנפש ואצילות הרוח מצורפות לבינת נבונים וחכמת־החיים שחוננו בהן שכם אחד על רבים אחרים יהודי־פרס, שרבים מהם הכרתי מימי נעורי. ביניהם ידידי ורעי בני מולא חיים אלעזר ז״ל, שעלה מטהראן בתרנ״ה, איש־החינוך חנינא מזרחי יצ״ו, אחיו המורה הסופר והמשורר נהוראי מזרחי ז״ל ואת אחיהם הצעיר יבדל לחיים טובים ציון אלעזר נ״י, מזכיר מרכז הסתדרות המורים עשרות בשנים. כל אלה מצטיינים בתכונות שמניתי.

*

פרשת חייו של רפאל חיים היא חשובה כשלעצמה ואף גם לתולדות יהודי פרס בירושלים. מתחילה הפרשה באביו מולא אהרן הכהן הראשון לעורר עלייה גדולה מיהודי פרס לא״י — במיוחד לירושלים — עוד בשנת תר״ן. חנינא מזרחי מציין בספרו ״יהודי־פרס״ (עמ׳ 202) ״תנועת עלייה המונית משיראז לארץ־ישראל, משנת תרמ״ו ואילך (1886) עורר מולא אהרן הכהן בדרשותיו והלהיב את העם לעלות לציון״. ״בשנת תר״ן — כשעלה עם משפחתו — חולל מהפכה בין יהודי המקום בספוריו על ארץ־ישראל.״ חלקו בארגון העדה ועמדו זמן רב בראשה ימצא הקורא בספר שלפנינו. מצויינים הם בזה גם שני אחיו ״מו׳ יוסף שנשאר בשיראז בעלות הוריו עם ילדיהם — עקב התנגדותה של משפחת אשתו. אולם געגועיו לארץ ישראל הכריעו את הכף, נתן גט לאשתו ועלה ארצה״.

גם בירושלים הוא עוסק הרבה בעניני ארגון יהודי פרס בירושלים, כשהוא מתפרנס ומפרנס משפחתו מיגיע כפיו. קובע במיוחד פרשה משלו אחיו השני חכם בנימין הכהן שהוא גם בן־תורה ומראשוני מניחי היסוד לעדה פרסית בירושלים. שמו חקוק גם על אבן פתח בית התי״ת הפרסי (תרס״ב) יחד עם אחיו רפאל חיים כהן וסימן טוב אמין הגבאים. וכן חתום הוא על מכתבים לשגריר הפרסי ולחכם באשי בקושטא עם

אחיו ולפני אחיו רפאל חיים ואחרים. (עמ' 108, 110, 112). חכם בנימין נסע לארגנטינה עסק הרבה ב"קבלה" וחזר לארץ. אולם רפאל חיים הכהן הוא המצויין ביותר בהיסטוריה של כינון עדת יהודי פרס בירושלים, ברוח ובחומר, בעמידה על משמר זכויותיה כלפי הקונסולים הפרסים והתורכים בירושלים, בקשריו עם הישוב החדש באי בראשית התפתחותו ב"כנסיה ראשונה לא"י" בשנת תרס"ג, בבקור אוסישקין ודרויאנוב ועד ימי מלחמת העולם הראשונה. רשום הוא בין מייסדי מרכז בעלי־המלאכה, מייסדי בנק הלוואה וחסכון והסתדרות הספרדים. חבר הוא לועד העיר ליהודי ירושלים בהווסדו. היה ציר לאספת הנבחרים הראשונה, אחד העסקנים החרוצים ביותר לטובת קרן־הגאולה. בימי המנדט הבריטי הוא פועל באמצעות הקונגרס הציוני ובאמצעות הנציב העליון הרברט סמואל נגד הרדיפות של יהודי פרס בפרס. חבר הוא באספת הנבחרים השנייה והוועד הלאומי לכנסת ישראל. חבר ועד הקהלה העברית, מעסקני עדת הספרדים וחברא־קדישא ובית־עלמין שעל ידה, שופט בית משפט השלום העברי ועם כל זה נשיא הועד הכללי לעדת יהודי פרס. לפרנסתו הוא עוסק בבית־דפוס שיסד בשנת תרע"ג. מלאכת הדפוס למד בבית־הדפוס של ר' אברהם משה לונץ עוד בנערותו בירושלים.

קרוב רפאל חיים הכהן במיוחד גם לתרבות. על חינוכו בתורה על־ידי חכמים וביחוד אביו מולא אהרן הכהן, מוצאים אנו פרטים מעניינים, שכדאי לכנסם, תמונה מחינוך נער מעדת הפרסים בחו"ל ובירושלים. זמן מה הוא לומד ב"ישיבה" קרובה לבית מגורי אביו בסביבות שער־שכם ומוסררה כיום.

רפאל חיים הכהן עסק בשנת תרס"ה — למעשה אז בן עשרים ואחת שנה — בספרות. מחיבתו הרבה לשירה אסף את כל הפזמונים והפיוטים שחיברו מליצים שונים בארצות המזרח, שרגילים לשורר אותם במסיבות במשפחה. "שירים יקרים מפנינים, חדשים גם ישנים, מגאונים קדמונים" כפי שנאמר בהקדמה לקובץ "שיר ושבחה" שהדפיס כבר בשנת תרס"ה. במהדורה השניה לספר, בשנת תפ"אר (תרפ"א) הוא מציין: "בקשות ופזמונים לשבתות ומועדים לגאונים קדמונים הנוהגים לשוררם בכל אשמורת שבת קודש. שירים חדשים וישנים עם נגוני שירי ערבים", היינו המלודיות לקוחות משירי ערבים, וגם רומנסות, "וביחוד הוספנו עתה שירים חדשים בתוספת מרובה שנתבררו במשך הזמן שלא ראו עדיין את אור הדפוס".

בהקדמה למהדורה השנייה הוא מספר: "הודות לאל היה לכלי ברכה למנגנים, ונתרגלו לשורר בו בכל עת וזמנים, בכל שמחות וחתנים, וכל משורר שירי עגבים וקמשונים, נהפכו לשיר שירי שושנים, שיר עברי מלא מעדנים. ומיום ליום נתוספו קבוצות שונים, אשר נפשם לשיר רק שירי פנינים שהיו עד כה ספונים וטמונים, וביחוד כי נתוספו משוררי פזמונים שנתחדשו במשך עתות וזמנים, בקשוני הרבה מידידי רוזנים וסגנים, לסדר מחדש הספר. לבקשתם נעתרתי עשרת מונים". על ר' רפאל ענתבי בקשר עם שיר ושבחה, ראה מ. ד. גאון יהודי המזרח

באי״י עמ׳ 624. הספר מכיל 616 שירי בקשות ופזמונים. במהדורה שנייה יש גם שירים אחדים מאת רפאל חיים הכהן, שירים עפ״י מנגינות ערביות קשורים עם גאולה, כהנים ובית המקדש. ״שאחדים מהם מצטיינים בתכנם ויפי סגנונם״, כפי הערכת מ. ד. גאון (ערך רפאל חיים הכהן). השם ״רפאל כהן״. מפורש בראשי־תיבות בשירים תקנ״ב, תקנ״ד תקנ״ח, תקנ״ט.

*

לעת זקנתו כתב רפאל חיים הכהן את ספרו ״אבנים בחומה״ שהוא ספר נכבד מצד אחד לתולדות היהודים בפרס, לדרך העלייה, ומצד שני גם לתולדות יהדות פרס בארץ, וביחוד בירושלים; סבלנותם והתבססותם. כאן יש לנו בענין זה מקור ראשון מבלעדו יש לציין רק את ספר ידידי ורעי מר חנינא מזרחי: יהודי פרס (הוצאת ״דביר״). לברכה בפני עצמו ראוי הפרק ״אל קברות הצדיקים״ (עמ׳ 59—84). בשנת תרנ״ו, כשחלה הנער ״מאיר״ באנגינה קשה, ערכו חכמים תפלות להבראתו, קראו ״תקון כרת״ במשך כל הלילה ובאשמורת הבוקר נכנסו לבית־הכנסת שבשכונת ניסן בק (בטעות נדפס ניסים בק — עמ׳ 59) ופתחו את ההיכל וספרי התורה והחליפו את שמו הראשון שהיה מאיר — ע״ש ר׳ מאיר בעל הנס — לשם רפאל חיים. בשעת מחלת הנער ״נדר מורי־אבי נדר שאם ה׳ יעזור ואקום בשלום מהמחלה הזאת ישלח אותי להשתטח על קבר ר׳ מאיר בעל הנס ועל קבר ר׳ שמעון בן יוחאי ועל קבר אהליאב בן אחיסמך״, כאן בא תאור ״בקור על קברות צדיקים״ של שיירה של ״ארבעים איש הולכי רגל מלבד אנשים ששכרו חמורים סוסים ופרדים״, מיהודי המזרח.

בפרק ״אל קברות הצדיקים״,כמו הפרק ״בדרכים״ וחלק בפרק ״התנחלות״, מצטיין רפאל חיים הכהן בתאוריו ובהרצאתו החיה והבהירה ואף בחידושים בענינים שהוא עוסק בהם. במיוחד ענין תאור הנסיעה לקברו של אהליאב בן אחיסמך, סוג׳וד״ נקרא הוא — כנראה שם ערבי ביסודו. סג׳אדה בערבית הוא שטיח שעליו משתחווים בשעת התפילה, או גם שטיח, יריעה. אפשר שהיהודים השתמשו בזה ל״פרוכת״. אהליאב שהיה עם בצלאל בן אורי היה בעיקר עוסק ברקמה, באריגה וביריעות. (ראה שמות ל״ה, פסוקים 34—35) ועל זה נקרא סג׳וד. ״היהודים מביאים כאן — על מצבת אהליאב בן אחיסמך — הרבה פרוכות עד שאין מקום על המצבה להניח אותם והערבי המשגיח על הקבר לוקח אותן ותופר מהן שמלות לבני ביתו ולמשפחתו״ (עמ׳ 76).

פרקים ממקור ראשון הם בנין הישוב היהודי ליד שער שכם ושלובו של היהודי הפרסי בתוך חיי הישוב היהודי המתחדש עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בתרס״ג. בהיות המחבר כבן תשע־עשרה שנה, נבחרו הוא וסימן טוב אמין מאגודת ״אוהבי ציון״, (למעשה ועד העדה הפרסית בירושלים) לצירים ב״כנסיה הראשונה לארץ־ישראל״, **שסודרה** בזכרון יעקב, כשבקרו אוסישקין ודרויאנוב

בתרס"ג בא"י (עמ' 113 וכו'). אחרי מלחמת העולם הראשונה, שגם בה הרבה פרטים חשובים בתולדות ירושלים — וביחוד ביהדות פרס — באים הפרקים כבוש ירושלים, הגדוד העברי, מרכז בעלי מלאכה, יסוד האוניברסיטה, הלואה וחסכון, ועד העיר בירושלים ועד הרברט סמואל הנציב הראשון בא"י ו"קרן הגאולה", היינו בתר"פ.

*

יש הרושם שספר חייו של רפאל כהן באמצע נפסק שהרי פעיל היה עד יום פטירתו כמעט, והרבה היה לו לספר. חבל. שכן בזכרונותיו מוצאים אנחנו, אגב אורחא, כשהוא מסיח לפי תומו בענינים אשכנזים "תיקונים" בהיסטוריה. לדוגמא: בשנים תר"ס—תרס"ג "רעשה" ירושלים. ר' נתן צבי המבורגר ואחיו ר' פנחס בני רבי משה מנאועמעסטע פשטו את הרגל. היה זה ה"בנקרופט" הראשון בירושלים, "אנזעטץ" באידיש, שהרעיש את ירושלים. שני פושטי־הרגל פורעו לשימצה, אחרי היות ר' נתן צבי אחד בוני השכונות הראשונות ועוסק בעניני ירושלים בכלל בטהרה. רק יחידי סגולה ידעו את "כאבם" והשתתפו בו, וגינו את הפוגעים בהם. בנו של ר' נתן צבי המבורגר ז"ל, ר' חיים, נהג בשאלה זו "בצניעות" ו"בזהירות" מפליאה בספר זכרונותיו המצויין "שלושה עולמות". והנה ראה זה פלא: רפאל חיים הכהן, ביושר ובתמים מספר לנו: מולא אהרן הכהן אינו יודע מה ערך הליש"ט בכסף התורכי. לכל אחד מהחלפנים היהודים בבטרק שער מיוחד. "בין אלה היה יהודי שנקרא בשם המבורגר אשר לו חנות עם מזכירים והנהלת פנקסים כעין בנק קטן. הוא היה מחליף לנו את הליש"ט. וכך היה דרכנו. אומרים לו "אתה ואמונתך", וכמה שהיה אומר היינו מקבלים ממנו. וזו היתה מלאכתנו משך אותם ימים להחליף את הליש"ט אצל הא' המבורגר — לקנות צרכי אוכל, מפני שיתר החלפנים רמו אותנו. ועד כמה שידוע לנו היה הא' המבורגר מתנהג אתנו ביושר ובאמונה" (עמ' 36). כשאביו שוכר דירה, הוא מונה מעלותיה וגומר: "ונוסף על זה המקום קרוב מאוד למר המבורגר החלפן".

אנכי, הקרוב למשפחות בני ירושלים, ששתי ושמחתי על הקטע הזה כמוצא שלל רב. מודה אנכי, ומציין את זאת.

*

ולבסוף: במשפטים שנתתי לפני כן ימצא הקורא דוגמא חיה לסגנונו של רפאל חיים הכהן. השירים שחיבר, כפי שהזכרנו, הם כפי סגנון משוררי יהודי המזרח מאז חוברו ועד הדורות האחרונים. עוסק בסגנון אומנם ימצא גם בם "סיגי" הלשון שנתחדשה, וכדאי לעיין בדבר, ואולם שפתו בספר שלפנינו "אבנים בחומה", דוגמה חיה היא ללשון העברית שנתחדשה ונתפתלה בהבעה למיום החל "התחדשות השפה" בימי נעוריו של רפאל חיים הכהן, ועד ימיו האחרונים. הרבה פעמים היא כפי שהתפתחה והתגבשה בחיים מימי שנות תרמ"ה — תר"ע ובתקופה שאחרי מלחמת העולם הראשונה, עד היום. דוגמה היא לסגנון, שאף גם השפה העברית כפי שהיא מופיעה בדיבור תמצא בה.

זכרונותיו של רפאל חיים הכהן הנם פרק מופ־
לא על עליה לארץ. זוהי אפופיאה האופיינית
לא רק לבן העיירה הפרסית — שיראז, כי
אם לבני אוקראינה ליטא ופולין.

בפרקי זכרונותיו, מופיעה לעינינו משפחה עמ־
מית בעיירה שיראז בפרס. אבי המשפחה הק־
דים לבקר בארץ ישראל והדליק בלב הרבים
בעיירתו את זיק החיבה לעליה לארץ האבות.
וקמות משפחות יהודיות, ביהידות ובצוותא,
ללא כל עזרה צבורית, ללא כל הדרכה, ללא
כל הכנה לצפוי להם בדרך ועושים את דרכם
שבועות וחדשים, לעתים בחוסר כל, צפויים
לסכנות של שודדים ורוצחים ואך האמונה מעו־
דדת ומחזקת את לבם, שבעזרת השם יגיעו
אחרי תלאות ויסורים למחוז חפצם — מי
לצפת, מי לירושלים, כי כל שאיפתם היא לאר־
בע ערי הקודש בארץ ישראל.

מרתק ומלבב כל פרק ופרק. אתה מתלווה אל
אחינו העולים, חי אתם את יסוריהם בדרכים
ומתפעל מהאמונה שעמדה להם בדרך התלאות
מלאת הסכנות עד שמגיעים סוף סוף לארץ־
ישראל.

רחל ינאית בן־צבי

גרפיקה: משה לוין, סטודיו עיצוב

12
13
14
16
18
20